

STŘEDOŠKOLSKÁ ODBORNÁ ČINNOST

Obor 16 – Historie

Tvůrci a fundátoři postbarokních kamenných křížů
Brněnska a Znojemska

Autor: Štěpánka Grunová

Škola: Gymnázium Moravský Krumlov

Kraj: Jihomoravský kraj

Konzultant: Mgr. Petr Eckl

Moravský Krumlov 2017

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem svou práci SOČ vypracovala samostatně a použila jsem pouze podklady (prameny, literaturu, internetové zdroje atd.) uvedené v příloženém seznamu. Dále prohlašuji, že tištěná verze a elektronická verze soutěžní práce SOČ jsou shodné. Nemám závažný důvod proti zpřístupňování této práce v souladu se zákonem č. 121/2000 Sb., o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon) v platném znění.

V Petrovicích dne.....Podpis: .....

Poděkování:

Na tomto místě bych ráda poděkovala několika lidem, bez kterých by tato práce nemohla vzniknout. Jedná se především o mé rodiče Bronislava a Evu Grunovi, kteří mě k zájmu o historii i konkrétně o toto téma přivedli a společně s nimi byly podnikány všechny výpravy po křížích v okolí. Velmi chci poděkovat mému konzultantovi Mgr. Petru Ecklovi, jehož podpora jak po odborné, tak lidské stránce je skutečně obrovská. Děkuji mu za pomoc při interpretaci pramenů a německých nápisů i cenné poznámky k obsahové části mé práce. Za možnost konzultace a poskytnutí důležitých pramenů děkuji historikovi umění Mgr. Tomáši Valešovi, Ph.D a za přínosné setkání akademickému sochaři Alexandru Kozlovovi. Za zprostředkování jiného pohledu do minulosti a možnost studia rodinné památky, ručně vyřezávaného kříže, děkuji Ing. Karlu Figerovi, přímému potomkovi kameníka Jakuba Majera. Vděčná jsem rovněž mé škole, Gymnáziu Moravský Krumlov, za vytvoření příjemného prostředí pro vlastní výzkum, pomoc a podporu. Jmenovitě paní Mgr. Daně Růžičkové a Bc. Petru Záviškovi za korektury, paní ředitelce a mým spolužákům. Dík patří rovněž pracovníkům archivů, zvláště SOkA Znojmo za ochotu a trpělivost a ÚOP NPÚ v Brně za možnost využít prameny a fotodokumentaci. V neposlední řadě bych ráda poděkovala za podporu rozličného charakteru kamarádce Anně Sedláčkové.

Anotace:

Tato práce se zabývá tvůrci a fundátory asi 180 kamenných křížů se sochařsky provedeným korpusem Krista, které vznikaly v lokálních kamenických dílnách v Moravském Krumlově a Nové Vsi u Oslavan v letech 1750 až 1860. Vychází z důkladné komparace dochovaných děl a jejich konfrontaci s písemnými prameny. Jimi jsou především matriky, pozůstalosti a archiválie vzniklé činností městské samosprávy a farních úřadů. První část je věnována popsání sakrální krajiny pozdního baroka a dalších kontextů zbožnosti, ve kterých kříže vznikaly a nastínění procesu vzniku kříže od jednání až po jeho požehnání. Stěžejní kapitola se zabývá osudy jednotlivých tvůrců a veškerými aspekty a kontexty jejich sochařské tvorby. Následující část uceleně vypovídá o fundátorech, vymezuje je jako specifickou vrstvu venkovské společnosti a řeší příčiny fundací. Poslední kapitola se věnuje ikonografii, vývoji podoby křížů, jejich nápisům a zdrojům inspirace v lidovém prostředí.

Klíčová slova: sochařství; kamenný kříž; kameník; sochař; lidová kultura; ikonografie; farnosti; zbožnost; venkovská společnost.

Annotation:

This work is concerned with creators and donors involved in creating stone crosses with sculptures of Jesus Christ's torso, which were created in local guild workshops in Moravský Krumlov and Nová Ves u Oslavan in the period between 1750 to 1860. The comprehensive comparative research has been done regarding preserved artefacts on the basis of all historical data, gathered from relevant sources, i. e. written evidence of local parishes, municipalities or city councils. The first part of the work is involved with the description of the historical context of late baroque and corresponding ecclesiastical facts, under which the artefacts were created, and depiction of actual procedure between the creation and final consecration of the artefacts. The main part of my thesis is concerned with the actual creators of sculptures and all the aspects of their lives, i.e. personal, cultural, financial. The next chapter analyses the donors and, in a way, founders of the projects whose reasons, aspirations, and ideals, as members of a particular social class, are put into scrutiny, with some enlightening findings. The last chapter deals with iconography of the religious crosses, their development, the inscriptions, and their influence on folk art.

Obsah:

Úvod.....	8
1. Metody, prameny a literatura.....	10
1.1. Metody, prameny.....	10
1.2. Literatura	13
2. Kříž v krajině	15
3. Od zbožného úmyslu k požehnání nové památky.....	18
4. Tvůrci kamenných křížů	21
4.1. Všeobecný vývoj v dílnách.....	21
4.2. Poslední záchvěv barokního sochařství - Jan Petr Sedlmayer a syn Alois.....	23
4.3. Kamenický rod Majerů	28
4.3.1. Počátky rodu.....	28
4.3.2. Kříže Antona Majera.....	29
4.3.3. <i>Z hostinského tvůrcem křížů</i> František Majer st.....	33
4.3.4. <i>Umělcem mezi řemeslníky</i> Jakub Majer	37
4.3.5. <i>Kameník bez lomu</i> František Majer, ml.....	45
4.4. Krumlovská dílna	49
4.4.1. <i>Ti nejváženější</i> , Kamenický rod Sacklů	50
4.4.2. První fáze tvorby Johanna Sackla	51
4.4.3. <i>Mistr těch nejrustikálnějších křížů</i> Josef Sackl	53
4.4.4. <i>Als zweiter Rath</i> – Andreas Sackl.....	55
4.4.5. Druhá fáze tvorby Johanna Sackla	56
4.4.6. Mezi chudým malířem a bohatým stavitelem – Mathias Lerch	58
4.4.7. <i>Světa znalý kameník</i> – Franz Haselstein st.	62
4.5. „Kříže tovaryšů“	70
5. Fundátorství	71
5.1. Vymezení skupiny	72
5.2. Příčiny stavění křížů	76
6. Podoba křížů	78
6.1. Ikonografie.....	78
6.2. Vývoj a tendence nápisů.....	81
Závěr.....	83
Seznam použitých pramenů a literatury	86

Seznam příloh.....	94
Seznam použitých zkratek.....	95

Úvod

Jihomoravská krajina je kamennými křížmi doslova poseta. Bylo by marnou snahou pokoušet se nalézt jedinou zdejší vesnici, jejíž rozcestí a zákoutí by vztyčením byť jen jediného nezískalo „sakrální náboj“. Ať již je považujeme za náboženský symbol, dědictví, či malebné kulisy vhodné k odpočinku a krátkému zastavení, asi se shodneme, že se v ní dokáží mimořádně vyjímat. Fotografie i toho nejobyčejnějšího litinového kříže se za vhodného nasvícení stává ideální výzdobou obecních stránek. A co teprve, jedná-li se o kříž starobylý, pískovcový a s figurou Krista do kamene vytesanou. Kdekteřá obec se jím ráda pochlubí a kdekteřý starosta se rád nechá zvěčnit při jeho opravě. A ačkoliv jsou tak mnohdy prezentovány, nejedná se jen o pomníčky zásluh a ozdobu brožur a informačních panelů. V první řadě jsou památkami. A ty tu jsou od toho, aby nám předaly určitou „paměť“. A pokud se tato „paměť“ uchopí nikoliv jednotlivě, ale jako celek a poctivě, je možné v ní číst stejně jako v archivních pramenech.

Jako prvního z naší rodiny téma křížů zaujalo mého otce. Asi od roku 2013 je začal systematicky dokumentovat a od něj také pochází prvotní hrubé roztřizení na základě datace, materiálu a stylové podobnosti. Asi o rok později jsem se k němu přidala i já. Mou doménou se stalo archivní bádání, které umožnilo spojení většiny anonymních děl s jednotlivými jmény, dále pak zkoumání epigrafiky a osudů fundátorů. Od té doby se naše pověstné „křížové výpravy“ a mnohahodinové diskuze nad srovnávanými díly staly běžnou součástí rodinného života. Zpočátku nebylo jasné, kam jednotlivé kříže konkrétně zařadit, a nezdálo se, že by se to mělo v brzké době povést. Každý nově objevený kříž i pramen však umožnil jistý posun v poznání. Postupně se před námi vynořovaly konkrétní obrysy jejich tvůrců a dalších lidských osudů, které se za díly ukrývají. Předkládaný konstrukt je dílem asi tříleté badatelské činnosti. Autorská určení jsou většinou hypotetická, na základě komparace situace v terénu. Touto metodou historik vždy stojí na nepevném ledě, neboť žádná skutečnost není jednoznačná a dílčí pomýlení může nastat. Je samozřejmě možné, že se doposud nepodařilo objevit veškerá díla okrajových oblastí tvorby, nesprávně byla určena osoba fundátora a že se nám některé klíčové památky vůbec nedochovaly. Na druhou stranu, svázali-li bychom si na počátku bádání ruce nutností mít každý kříž archivně připsán, asi bychom se daleko nedostali. Hypotézy byly vždy potvrzovány několika dalšími nepřímými souvislostmi a považujeme je za poměrně pravděpodobné. Tato práce by měla být shrnutím dosavadních poznatků, podnětem k diskuzi a měla by se stát prvním významným krokem k chystané publikaci.

Jak se kříže v naší krajině vzaly a co tvořilo kontext fundátorství venkovských vrstev? Kdo konkrétně stojí za díly rustikálního lidového sochařství v našem regionu, sochař, nebo kameník? Bylo pro něj sochání něčím klíčovým, či se jednalo o okrajovou činnost? Považoval svá díla za umění? Vznikaly kříže dílem jediného kameníka, nebo se jednalo o složitou dílenskou kooperaci? Odkud byla čerpána inspirace, jak v podobě práce, tak u části nápisové? Kdo byl jejich zakladatelem, mladý a významný ambiciózní člověk s touhou po reprezentaci, nebo ani ne tak bohatý, jako zbožný starý jedinec? Jaké pohnutky jej vedly k úmyslu nechat postavit kříž? Kolik vlastně stál? A jak vypadalo samotné objednání, dodání a požehnání?

V první části se seznámíme se sakrální krajinou a dalšími kontexty, do kterých byly kříže našeho typu vkládány. Dále bude na základě dochovaných archivních zpráv (pozůstalostí, farních kronik a knih ze zasedání rad) rekonstruován proces vzniku díla od jednání s kameníkem až po jeho dodání a instalaci. Stěžejní kapitola vypovídá o jednotlivých tvůrcích a má ambici stát se „vyprávěním“ nejen jejich životních osudů v kontextu sochařské tvorby, ale také „osudů“ dochovaných děl, doby, ve které tvořili a v neposlední řadě toho, jak vypadal obraz jejich typického objednavatele. Tendence, které u nich sledujeme, budou shrnuty v následující části. Ta se uceleně zabývá fundátory, vymezuje je jako specifickou vrstvu venkovské společnosti a řeší jejich příčiny a pohnutky. Poslední kapitola se věnuje ikonografii, vývoji podoby křížů, jejich nápisům a zdrojům inspirace v lidovém prostředí.

1. Metody, prameny a literatura

1.1. Metody, prameny

Základem této práce je přibližně 180 celokamenných křížů se sochařsky provedeným korpusem Krista, datovaných mezi lety 1750–1850 a většinou pocházejících z pískovcových lomů z Moravského Krumlova a Nové Vsi u Oslavan.¹ Nalezneme je v poměrně širokém regionu od Mikulovska až po podhůří Vysočiny, s jádrem výskytu na Moravskokrumlovsku a v Rosicko-oslavanské oblasti.

Nejdůležitějšími prameny jsou tedy samotné kříže, jejich podoba, umístění a vše, co nám sdělují na nich uvedené nápisy. Na počátku práce tedy stál důkladný terénní výzkum oblasti. Každé jednotlivé dílo bylo nutné navštívit a zdokumentovat. K autorskému určení většiny těchto křížů docházelo postupně a je jelikož se jedná v zásadě o připsání na základě stylové podobnosti, rodových souvislostí a několika kusých archivních zpráv, bude třeba popsat, jakými metodami jsme k tomuto cíli dospěli.

Základním rozlišovacím kritériem je materiál, který lze od sebe navzájem většinou snadno rozeznat. Novoveský pískovec (respektive arkóza) je hrubší, tvrdý a soudržný, našedivělého zabarvení, s vysokým obsahem živce. Také pravidelně obsahuje charakteristické rezavě ohraničené tmavé valouny. Krumlovský je podstatně jemnější, většinou jednolitý, bez valounů. Jeho barva bývá spíše tónována do žluta až červena a nejzákladnější vlastností je velká rozpadavost – jednotlivé vrstvy se od sebe postupně oddělují a na všech částech křížů se vytvářejí drobné praskliny a rozdrolená místa.

Rozlišením materiálu lze říci, zda byl kříž vytvořen v novoveské, nebo moravskokrumlovské kamenické dílně. Existovalo také zavedené a málokdy se měnící tvarování podstavců a říms, či výzdobných prvků, které přetrvávalo v tradici jednotlivých míst po generace. Druhým krokem tedy byla důkladná komparace jednotlivých krucifixů. Tímto srovnáním byly rozeznány skupiny podobně datovaných děl s téměř stejnými podobami Krista, písmem, či zažitými formulacemi. Zajímavým terénním zjištěním byla skutečnost, že se tyto skupiny v rámci jedné dílny většinou nepřekrývají, v každé dílně tedy i přes větší počet kameníků tvořil dominantně pouze jediný člověk (či pracovali podle jediné předlohy). Je nutné si uvědomit, že většina zkoumaných děl pochází z lidového, či pololidového prostředí z rukou sochařsky neškolených kameníků. Jejich snahou, až na výjimky, nebylo originální umělecké sebevyjádření, ale naplnění zakázky. Kříže se proto téměř vždy vyznačují jasným autorským rukopisem, v některých případech jsou si navzájem téměř kopiemi. Ne každý kříž byl ihned zařaditelný, s objevováním dalších a dalších děl se tento konstrukt postupně stával bytelnějším.

---

¹ Pro upřesnění uvádíme, že po zjištění, že krumlovský sochař Sedlmayer pracoval jak z pískovce, tak většinou z mušlového vápence, byly řešeny i jeho kříže z tohoto materiálu. Později zase kameník Franz Haselstein ml., jdoucí s dobou, vytvořil nemnoho křížů s litinovým Kristem. Poslední z učiněných výjimek je pak několik sochařských pokusů zdejších kameníků a jejich sepulkrální tvorba (jež je dochována nejtorzovitěji a sledována okrajově). Nebyly řešeny dřevořezby ani památky v kostelích.

Zprvu nám jistotu určení i dílenského zařazení dávalo několik nalezených signatur celkem u šesti ze všech čtrnácti postupně poznaných autorů.² Pouhé poznání situace v terénu by však k autorskému určení nemohlo stačit. Následoval tedy výzkum matričních knih v obou lokalitách přibližně od roku 1700 do roku 1860, ve kterém bylo naší snahou zachytit všechny sochaře, kamenické mistry a kameníky a jejich životní data i rodinné souvislosti. V některých případech bylo pouhým srovnáním jejich osudů a datováním skupin křížů možné dílo téměř jistě připsat.³ Postupně pak byly poznávány další prameny, v menšině zachycující přímo autora kříže, dále pak ukazující souvislosti, jako je právní prostředí fungování kamenických dílen a jednotlivé vazby mezi kameníky navzájem a fundátory jejich křížů. Druhým pólem výzkumu se stala epigrafická stránka křížů, která v sobě zahrnovala především bádání nad osudy fundátorů.

Abychom mnohdy nepřehlednou situaci v terénu mohli dobře interpretovat, bylo nezbytné nahlédnout do široké škály pramenné základny fondů Moravského Zemského Archivu Brno (MZA), Diecézního archivu Biskupství brněnského (DABB) a Státního Okresního archivu ve Znojmě (SOkA Znojmo). Značným problémem tohoto výzkumu, je skutečnost, že kříže pocházejí z lidového prostředí, z něhož samotného vychází na počátku 19. století minimum pramenů. Letmé zmínky jsou roztroušené po mnoha různých kartonech různé provenience a je velmi pravděpodobné, že se nám podařilo najít jen jejich určitou část. Také velmi záleželo na důslednosti daného faráře, či úředníka, a proto je skutečně přínosný vlastně jen zlomek těchto zmínek. Většina pramenů, ze kterých bylo čerpáno, je psána německým jazykem a kurentem, menší část také česky a latinsky. U citování českých pramenů se držíme edičních norem, v případě německých pak transliterace.

Nejvyužívanějšími prameny se staly matriční knihy z fondu Sběrka matrik E 67. Pro poznání demografie všech kamenických rodů jsou klíčové matriky dvou farností, a to Oslavany⁴ a Moravský Krumlov⁵. Uvedené matriky byly prostudovány v celku a důkladně a se záměrem zachytit všechny působící kameníky a jejich rodinné a kmotrovské souvislosti. V případě všech ostatních matrik farností, ze kterých pocházeli jednotliví fundátoři, bylo cílem zjistit povolání a sociální status fundátora, jeho přibližný věk, který byl vypočítán od data úmrtí, případně sňatku (i přes vědomí značných nepřesností, kterých se faráři při odhadování věku zemřelých, neboť nás zajímalo spíše, v jaké životní etapě se daný člověk rozhodl postavit kříž), případné kmotrovské a další vazby a pokud to struktura matrik dovoľovala efektivně prověřit, zda fundátor byl, či nebyl bezdětný. K valné většině nic neříkajícím jmen se tímto způsobem podařilo dohledat životní osudy a někdy jimi také vysvětlit příčiny zbožných činů. U několika se kvůli více osobám stejného jména v obci nedá s jistotou říci, kdo byl fundátorem a někdy se naopak žádná osoba jména na kříži vůbec nepodařilo dohledat.⁶

---

² Jedná se o signatury na dílech kat. č. 51, 66, 67, 122, 132, 145.

³ Ukázková je především shoda mezi životem a dílem kameníka Josefa Sackla z Moravského Krumlova. V roce 1806 se dozvídáme, že mu je pronajat lom, zvaný červený. Od tohoto data se do roku 1808 objevuje celkem 6 jednotných, velmi rustikální křížů krumlovské tradice načervenalého pískovce. Roku 1809 Josef Sackl umírá.

⁴ MZA Brno, E 67. inv. č. 1490–1495, 1506–1509 a 1515–1518. Konkrétně zde bylo zkoumáno časové období 1711 až 1861.

⁵ Tamtéž, inv. č. 14256–14259, 14270, 14271, 14276, 14277. Zkoumané časové období činilo 1731 až 1860.

⁶ Stalo se tak kupř. u kat. č. 17, 84, 134, 156, 183.

Matriky byly vedeny s rozdílnou důsledností, většinou v německém jazyce. Z praktických důvodů neuvádíme folio, ale snímek v zdigitalizované podobě matriky.

Pro poznání průběhu objednávání křížů a rovněž výše jejich cen jsou cenné fondy těch velkostatků, pod značkami F, ve kterých bylo možné nalézt pozůstalosti fundátorů křížů postavených z posmrtných odkazů. V posledních vůlích bývá vypsáno, jakým způsobem mají dědicové kříž opatřit, ve zcela výjimečných případech zde nalezneme i doložené celé vyřizování objednávky. Také se dochovala pozůstalost jednoho z tvůrců, kamenického mistra Jakuba Majera. Testamenty byly psány česky i německy, respektive lokálními dialekty, a jazykem veškerého ostatního vyřizování byla úřední němčina. Druhým pramenem, který byl přínosný v případě křížů postavených obcemi, jsou v mnohem menší míře dochované obecní účty. Okrajově jsme využili i další prameny velkostatků, například důchodní účty krumlovského panství.⁷

Z Diecézního archivu biskupství brněnského bylo hojněji čerpáno z fondů jednotlivých farních úřadů. Navzdory skutečnosti, že právě v rámci farnosti se odehrávaly „životy památek“, zdejší prameny nebývají vždy nejpřínosnější. Nejzajímavější jsou reversy, kterými se jednotlivci, či častěji celé obce zavazují k udržování křížů „na věčné časy“.⁸ Naopak pramenem jen výjimečně k problematice něco přinášejícím jsou kostelní účty. Výpovědní hodnota farních kronik bývá značně proměnlivá, záleží vždy na důslednosti faráře. V samotném archivu se jich nachází jen malé množství.⁹ Z fondu Biskupská konzistoř Brno téměř nečerpáme.

Státní okresní archiv ve Znojmě se stal klíčovým zdrojem ke krumlovské kamenické dílně. Její právní prostředí zachycuje cechovní agenda, konkrétně Propouštěcí kniha tovaryšů z let 1746–1855, ve které mimo jiné nalezneme i podrobné údaje o obsazování mistrovských míst.¹⁰ Ve fondu Archiv města Moravský Krumlov přinesly důležité informace k majetkovým poměrům zdejších tvůrců pozemkové knihy, kniha testamentů a svatebních smluv, či jednání ze zasedání městské rady.¹¹ Archiválie ve fondech jednotlivých obcí většinou pocházejí až z konce 19. století, o něco lépe na tom jsou městečka. Za zmínku z nich stojí pouze Archiv obce Rybníky (1727–1945) a Archiv městečka Vémyslice (1529–1945).¹²

---

⁷ Konkrétně se jednalo o fondy Velkostatků: F 3 (Drnholec), F 49 (Dukovany), F 89 (Sokolnice), F 104 (Židlochovice), F 119 (Dolní Kounice), F 159 (Hostim), F 177 (Moravský Krumlov), F 404 (Oslavany).

⁸ Dochovaly se různé míře v Archivu biskupství brněnského, konkrétně jsme využili reversy z archivu farností Moravský Krumlov, Ořechov, Velká Bíteš, Řeznovice, Běhařovice a Olbramovice. Srov. kat. č. 29, 2, 148, 78, 58, 96, 110.

⁹ Z asi 50 zkoumaných farností se v archivu nachází jen několik kronik (Velká Bíteš, Olbramovice, Náměšť nad Oslavou, Horní Duňany, Vémyslice) které bylo možné prostudovat. A pamětní záznam jmenující kameníka i všechny okolnosti vzniku kříže zachycuje jediná. Srov. DABB, AF Vlasatice, neuspořádáno, farní kronika.

¹⁰ SOkA Znojmo, Cech zedníků, kameníků a tesařů Moravský Krumlov, inv. č. 1, kn. 1.

¹¹ Tamtéž, Archiv města Moravský Krumlov, inv. č. 57, kn. 23. Radní protokol 1758–1785. Fond je dále označován jen jako MK 1. Tamtéž, inv. č. 62, kn. 43. Kniha testamentů a svatebních smluv 1692–1807. Tamtéž, inv. č. 78, kn. 70. Gruntovní kniha domů, Lit. A, 1829–1878. Tamtéž, inv. č. 79, kn. 71. Gruntovní kniha domů, Lit B., 1829–1879.

¹² Tamtéž, Archiv obce Rybníky, inv. č. 1, kn. 1. Pamětní a pozemková kniha. Tamtéž, Archiv obce Vémyslice, kn. 159. Protokol ze zasedání obecního výboru z let 1850 až 1916. Fond dále jen Vém 1.

Ještě důležitějším pramenem, přehledně zachycující bouřlivě spory okolo krumlovských městských lomů a spolu s nimi i mnohé kontexty umělecké tvorby zdejších kameníků, jsou na stroji psané, tzv. Vošterovy kroniky uložené v Městském muzeu Moravský Krumlov.¹³ Jedná se o chronologicky řazené výpisky z městského archivu pořízené tajemníkem města a regionálním badatelem Antonínem Vošterou na počátku 20. století. Jejich hodnota spočívá v tom, že měl možnost vycházet z bohatých pramenů městské agendy, z podstatné části zničených při bombardování města v roce 1945. Z městského muzea také pochází několik studovaných objektů.

Zvláštní a velmi přínosnou skupinou pramenů se staly memorabilia farností Loděnice, Medlov a Řeznovice dosud uložené na farních úřadech.¹⁴ Podobného charakteru jsou zápisky, tzv. Pámátky Františka Branče z Petrovic u Moravského Krumlova. Takovýchto osobních deníků a rodových kronik existuje jistě více, ale je téměř nemožné je systematicky zachytit.

Kvůli ne zcela standardním pramenům hmotné povahy a také proto, aby bylo možné udržet přehlednost textu, byl jako zvláštní příloha vytvořen katalog všech děl. Obsahuje údaje lokalizaci, dataci, autorství díla a také přepis památky a shrnutí informací o fundátorovi s odkazy na jednotlivé prameny. V textu pak tyto citace neuvádíme, ale odkazujeme přímo na jednotlivá katalogová čísla.

1.2. Literatura

K získání základního přehledu o problematice byla využita některá všeobecná literatura, zabývající se historickým vývojem společnosti v 19. století, lidovou kulturou a barokním sochařstvím.¹⁵

Důležitým zdrojem inspirace jsou knihy „*Krajina kovaných křížů*“ sledující podobný fenomén lokální produkce křížů v podstatě stejném časovém období na Šluknovsku a Děčínsku¹⁶ a brožura *Příběhy staletími vyprávěné*, který se zabývá drobnými sakrálními památkami Valašska.¹⁷

Literatury věnující se problematice kamenných křížů našeho regionu skutečně neexistuje mnoho. Z jednotlivých publikací obcí, či z *Uměleckých památek Moravy a Slezska* se toho většinou příliš mnoho nedovíme, obsahují pouze informace převzaté z nápisů na křížích.¹⁸ Klíčový je naopak je článek Miloše Stehlíka *Mistr dolnodunajovických křížů*, který vypovídá

---

¹³ Městské muzeum Moravský Krumlov, sbírka písemností, Voštera, A: Historie města Moravského Krumlova od r. 1686–1848, sign. 1178. Dále citováno jako: Voštera, A.: Moravský Krumlov.

¹⁴ Vstříc nám vyšla především Římskokatolická farnost Loděnice a výpisky z řeznovické farní kroniky z farního úřadu Ivančice poskytnul Mgr. Petr Fiala. Srov. kat. č. 39. Archiválie doposud uložené na farách však nebyly z pochopitelných důvodů systematicky zkoumány.

¹⁵ Jednalo se především o publikace: Hlavačka, M. a kol.: Velké dějiny zemí Koruny české XI b. Hlavačka, M. a kol.: Velké dějiny zemí Koruny české XI. a. Cenková, P.: „Vkusné & solidní“. Měšťanské sochařství v Brně 1800–1880: Disertační práce. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Brno 2014. Janák, J.: Hospodářské dějiny Moravy 1740–1918. Brno 1999. Nešpor, Z.: Náboženství na prahu nové doby: česká lidová zbožnost 18. a 19. století. Ústí nad Labem 2006. Petráň, J.: Dějiny hmotné kultury II (1), Praha 1995. Petráň, J.: Dějiny hmotné kultury II (2), Praha 1997.

¹⁶ Belis, J. a kol.: Krajina kovaných křížů. Praha 2015.

¹⁷ Drápala, D. a kol.: Příběhy staletími vyprávěné. Drobné sakrální památky na Rožnovsku. Rožnov 2004.

¹⁸ Samek, B.: Umělecké památky Moravy a Slezska, 1. sv. (A/I), Praha 1994; 2. sv. (J/N), Praha 1999.

o díle krumlovského pozdně barokního sochaře Jana Petra Sedlmayera.¹⁹ Zatímco kameníci z Moravského Krumlova jsou osobnostmi téměř neznámými, rod Majerů v Nové Vsi u Oslavan, jakožto tvůrců křížů, se v povědomí obyvatel udržel až do současnosti. Většina jejich děl byla ale připisována Jakubu Majerovi. Regionální badatel a zároveň potomek jednoho z nejdůležitějších kamenických rodů, ing. Karel Figer, o něm napsal v roce 1995 do oslavanského zpravodaje článek, ve kterém nastínil Jakubův původ a genealogii rodu. Ten se nám stal důležitým vodítkem pro důkladnější výzkum.²⁰

---

¹⁹ Stehlík, M.: Autor dolnodunajovických oltářů. In: Petr Kroupa – Eva Dvořáková (ed.): *Generosum labor nutrit*. Sborník k poctě Bohumila Samka, Brno 2010, s. 151–168.

²⁰ Figer, I.: Ještě k pracím kamenických mistrů Majerů z Nové Vsi. OKNO, oslavanský zpravodaj, 1995 [online]. [2017-02-02]. Dostupné z: <http://www.oslavany-mesto.cz>

2. Kříž v krajině

Kamenné klasicistní kříže, na které soustředíme naši pozornost, nebyly vkládány do krajiny bez paměti. Ba naopak, mnohá boží muka, kříže a kapličky po ní byly rozesety již od středověku, postupně zanikaly a jejich místo nahradily mladší památky. Očím křesťana neustále přítomná mementa umučení zapadala do projevů barokní zbožnosti, a tak další velká skupina míst získala postavením zpravidla dřevěných křížů svůj sakrální náboj. Zakládání křížů souvisí s vymezením prostoru na cizí a osvojený, proto měly ochrannou funkci na místech, jako jsou křižovatky, hranice, začátky obcí.²¹ Poprvé můžeme celistvě naši krajinu pozorovat těsně před „naším“ obdobím, na prvním vojenském mapování a zklamání nebudeme. Na každé významnější křižovatce se skutečně nějaký ten kříž nachází. U většiny se dá předpokládat, že byly dřevěné, některé si však můžeme představit jako jednoduché kamenné „trámovité“ kříže.²² Těchto gotických a barokních křížů se nám dochovalo v autentické podobě minimálně, staletých míst s několika generacemi křížů, jejichž koncovým bodem je kříž z některé z kamenických dílen, je však mnohem více.²³

Vnímání krajiny a sakrálního prostoru, které tvořilo kontext celého fundátorství i tvorby křížů, se v pramenech zachytitelné podobě zrodilo v barokní době. Budeme-li chtít pozorovat jeho náznaky v našem regionu, musíme se přenést do barokního městečka Vémyslic na sklonku 17. století. Městečko patřilo klášteru cisterciáček v Tišnově, takže se svým vždy katolickým charakterem a přítomností vzdělaných a z českého jazykového prostředí pocházejících kněží stalo jedinečným místem. Pouze v pramenech zdejší farnosti můžeme nalézt detailní zachycení barokní praxe péče o sakrální krajinu. V knize záduší vedené od roku 1615 zaznamenal tehdejší kněz Wilhelm Wolf, jinak též cisterciák ze Zbraslavi, tři tzv. „Památky“, zápisy o postavení a žehnání nových křížů. První z nich je z konce dubna 1688, tedy z pátku po Velikonocích a vypovídá o postavení „*Boží muky při městys Weymislicích na místo starých Božích muk, které sešlé již, větrem poražené jsou byly, a to na místě blíž mostu, který přes potok mimo městys Weymislic jdoucí učiněn jest*“. Byly požehnány za přítomnosti celé obce, nejzajímavější je ale zmínka o vkládaných relikviích: „*Do týchž božích muk skryté a položené jsou Reliquie, aneb kosti svatých totiž částka z kosti svatého Columbana a části z kosti svatého Ignota, to jest jednoho s. Mučedlníka, jehož jméno nepovědomo jest. Item Agnus Dei, aneb částka vosku svěceného římského. Item, Granum Sancti Joanne.*“²⁴ Se starými božími mukami naložili následujícím způsobem: „*Staré Boží muky řádně podle obyčeje jsou do země s náležitou uctivostí a ceremonií zakopané a pohřbené, podle nových Božích muk.*“ O dva dny později, čili na tzv. provodní neděli „*postavené jest kříž, aneb Boží muky nad městys Weymislicích na vrchu nad městečkem, vprostřed vrchu, v nově, na kterém*

²¹ Petráň, J.: Dějiny hmotné kultury II (1), s. 42.

²² Viz kat. č. 49.

²³ Srov. Seznam objektů [online]. [2017-02-02]. Dostupné z www.baroknikrajinou.cz. Gotická boží muka, často osazená mladší barokní sochou nacházíme hojněji především v oblastech kolem Znojma. NA Moravskokrumlovsku se nachází jen v Loděnicích a Olbramovicích (pozdní gotika) a Vémyslicích, Moravském Krumlově a Dobřínsku (počátek 17. století).

²⁴ Agnus Dei, neboli Agnusek je malý voskový medailonek dovážený z Říma a posvěcený papežem s vtisknutým reliéfem Beránka Božího. Měl „ochrannou funkci“, používal se jako amulet. „Granum Sancti Joanni“ by se dalo přeložit jako semínka svatého Jana, o co se přesně jedná, se nám nepodařilo zjistit. Srov. Mikulec, J.: Náboženský život a barokní zbožnost v českých zemích, s. 131.

místě nikdy prve žádný Boží muky nestály, neb staré Boží muky, které již byly sešlé a větrem poražené, mnohem dolejiž na týmž vrchu blíž k cestě, a ke kostelu někdy stály, kteréžto s náležitou uctivostí na týmž místě, kde někdy stály a již padlé ležely, zakopané a pohřbené jsou.“ I ty jsou řádně požehnány a vkládají se do nich čtyři druhy relikvií, ovšem kosti sv. Kolumbána nahradí kosti „sv. Gina“. Poslední památka pochází z 10. června, pátku po Božím těle. Tentokrát byl nahrazován kříž, který stál u dveří zdejšího kostela. „Do týhož kříže nejsou žádné reliquie dané, proto že při samém krchově stojí. A obraz Umučení Páně na něm též se nachází.“ Tentokrát ale patrně nebyl starý kříž tak poničen, byl včetně „porušeného obrazu umučení Páně“ přesunut na „určené rozcestí“. „Na místě porušeného Crucifixu, dán jest jiný malý crucifix a i s křížem přibitý, kterého prve na procesí křížových dnů užívaly.“²⁵

Přibližně takto si můžeme představit tajemnem prodchnutý život křížů v baroku A období, které nás zajímá, z něj jednoznačně vyrůstá. Dřevěné kříže, které se v krajině souběžně obnovovaly až do počátku 20. století, z části v našem regionu nahradily kamenné. Vznikala také nová posvátná místa, jak napovídají formulace „tento kříž jest v nově založený“. Podíváme-li se, jak k nám promlouvají memorabilia loděnické farnosti z roku 1807, zjistíme, že toho v samotném vnímání oné posvátné krajiny tolik nezměnilo: „Měli kdysi v Maršovicích k veřejné účtě postavený trámovitý kříž zhotovený z kamene, který byl za účasti lidu veřejně požehnan 20. dubna 1720 a který však postupem času zchátral z větší části, pročež se celá maršovická obec rozhodla postavit kříž nový. O to se zvláště horlivě zasadil sedlák z oné jmenované osady Anton John, který nejen nechal na své náklady vytesat nový, zvláště umělecky provedený kříž z kamene, ale rovněž jej nařídil postavit na místě, kde kdysi stál někdejší kříž. Do této nově postavené sochy byly vloženy tytéž relikvie svatých, které před tím spočívaly v původní, neboť ta byla dutá.“²⁶

Na nejstarších křížích z 80. let 18. století byly vcelku běžně výklenky. Některé z nich jsou tvarovány tak, aby se do nich dala dobře umístit a zapečetit schránka s relikviemi.²⁷ Jiné mají obtížně vysvětlitelný a neúčelný tvar krychle na rohu podstavců. Žádné schránky by tu nevydržely, ale dá se předpokládat, že tu své místo našel kousek starého dřevěného kříže a tím se zdůraznila návaznost i posvátnost místa. A není náhoda, že takový výklenek nalezneme okolo roku 1800 na kříži, stojícím na místě zbořené barokní kaple. Jelikož výklenky mizí, můžeme předpokládat, že se od praktik alespoň vnějškově upouštělo. Že se prostě má přesně tam, kde stál dříve kříž a rozpadl se, postavit nový, bylo dlouho do 19. století samozřejmostí. Ostatně, kdo ví, kolik kamenných korpusů Krista zahrabaných do země se pod torzy naší generace křížů nachází. V Dolenicích u Miroslavi byl rozpadlý korpus takto zakopán ještě ve 20. století...²⁸

Krajinu konce baroka, posetou dřevěnými kříži a sochami svatých si již dokážeme představit. Tušíme, po kom a za jakých podmínek své místo naše celokamenné kříže většinou dostaly, případně co za sakrální prostor nově vytvořily. Je třeba si také uvědomit, že sakrální

²⁵ DABB, FÚ Vémyslice, inv. č. 31, kn. 29.

²⁶ Viz kat. č. 49.

²⁷ Viz kat. č. 20, 49, 66, 67, 143.

²⁸ Dle ústního sdělení akademického sochaře Alexandra Kozlova ze srpna 2016, který kříž během opravy vykopál a podle něj vytvořil kopii.

památky v době svého založení plnily množství funkcí: náboženskou, pamětní, reprezentační, orientační a hraniční, které dnes v proměněné krajině i kontextech uvažování můžeme pozorovat jen částečně.²⁹ S vědomím toho všeho se nyní pokusme stručně vymezit, čím se přesně budeme zabývat. V úvodu již zaznělo, že středobodem našeho zájmu budou kříže pocházející z kamenických dílen v Nové Vsi u Oslavan a v Moravském Krumlově a od posledních krumlovských sochařů. Základním vymezením byl materiál v podobě místního pískovce a podoba Krista vytesaná z kamene.³⁰ Jejich prostorové rozložení ukazuje mapa č. 1. Vidíme, že se jedná o široký kruh vymezený přibližně městem Brnem, Velkou Bíteší, Moravskými Budějovicemi, hranicí s Rakouskem, Mikulovem a Hustopečemi. Severně kříže distribuovala novoveská dílna, jižně krumlovská, předchozí sochaři pak nepravidelně. Jednoznačnou příčinou toho, že svými produkty dílny pokryly podstatnou část jižní Moravy, je skutečnost, že široko daleko neexistoval konkurenceschopnější kámen na opracování. Z hlediska časového se pohybujeme v letech 1749 až 1862 (viz graf č. 1), v období nejméně popsatelném jako „postbarokní“. V něm se dají označit některé základní etapy. První z nich nastává od 70. let 18. století a kulminuje v době josefínských reforem. Kříže jsou jednoznačně poplatné dohasínajícímu baroku, například již zmiňovanými otvory na relikvie. Těžištěm našeho typu fundátorství je následující období okolo napoleonských válek. Dochází k jeho vůbec největšímu rozmachu, ročně vzniká více než 6 křížů.³¹ Po státním bankrotu v roce 1811 nastává dlouhé období relativního poklesu zájmu o kříže, ročně vznikají přibližně dva. Těsně před hromadným nástupem železných křížů přichází ve 40. letech 19. století poslední vlna zvýšené poptávky.

I přesto, že námi sledovaní kameníci svým dobře opracovatelným pískovcem ovládli téměř bezkonkurenčně podstatnou část jižní Moravy, kroky zbožných fundátorů tu a tam vedly i do jiných regionů a tak k nám pronikají a v okrajových oblastech se prolínají některé další typy „exotických“ křížů. Jsou to především mohutné žulové kříže s plechovým korpusem Krista ze severu, nesrovnatelně kvalitnější vápencové kříže patrně z dílny nejvyhlášenějšího brněnského sochaře Andrease Schweigla, o něco horší kříže neznámého brněnského kameníka, seskládané z tří různě barevných druhů kamene, vápencové kříže dolnorakouského typu na Znojemsku a v neposlední řadě kříže litinové, které v polovině 19. století „náš“ typ zcela vytlačily.³² Fundátory těchto křížů, jakožto i božích muk a kapliček se nezabýváme, náš region je vymezen nikoliv oblastí, ale dílensky, materiálem a postihuje tedy jen určitý výsek z celého spektra rozličných projevů fundátorství na jižní Moravě.

---

²⁹ Belis, J. a kol.: Krajina kovaných křížů, s. 21.

³⁰ Okrajově práce řeší také několik skulptur svatých a sepulkrální tvorbu kameníků. Rovněž byly zařazeny kříže, jejichž materiál není místní, ale tvůrce prokazatelně pocházel z Moravského Krumlova.

³¹ Srov. Belis, J. a kol.: Krajina kovaných křížů, s. 78–84. Rozmach je regionální záležitostí, na Děčínsku a Šluknovsku znamená toto období spíše útlum.

³² Jejich fotografie viz přílohy č. 5–9.

3. Od zbožného úmyslu k požehnání nové památky

Ačkoliv v našem období známe fundátora u více než 130 křížů, málokdy se ve venkovském prostředí našel někdo, kdo by písemně zaznamenal bližší okolnosti vázající se k jednání s kameníkem a následnému postavení. Takoví mimořádně pečliví faráři, či úředníci vyřizující pozůstalost se dají spočítat na prstech jedné ruky. Můžeme jim vděčit za to, že lze alespoň v hrubých obrysech načrtnout proces od domlouvání se s kameníkem, až po žehnání, popřípadě další péči věnovanou kříži.

O dodání kříže ve starší fázi fungování dílen výmluvně vypovídá pozůstalost domkaře Štěpána Kadlece v Dukovanech. Podobných pozůstalostí existuje více, avšak pouze v této je zachycené celé jednání s kameníkem. Štěpán Kadlec odkazuje 100 zlatých z prodeje svého pole na postavení kamenného kříže na místě zvaném Mejtnický kopec na místě starého a rozpadlého kříže. Obnos svěřuje do rukou panu faráři, který jej má zaplatit. Umírá na konci února roku 1818 a 9. dubna v Dukovanech probíhá jednání s kameníkem. Dozvídáme se, že kříž *„má být vyhotoven podle předloženého kamenného modelu, vysoký 11 stop a figura zhotovená od sochaře (von Bildhauer, pozn. aut)“*. Těžko říci, jak to je se sochařem myšleno, neboť zdejší Kristus patří k nejrustikálnějším vůbec. Snad se poukazuje na to, že figura má být provedená sochařsky, popřípadě se jedná o archaismus, neboť kříže původní tvorby tohoto kameníka často vykazují rysy tvorby krumlovského sochaře. Dalšími podmínkami jsou, že kříž *„musí být zhotoven a postaven nejpozději do 10. července, rozumí se s olovem a železem, bez nátěru a dopravy a ostatní nádenické práce.“* Podepsán: *„Antonín Mayer Mayster Camenizky z Nové Vsi“*.³³

Druhé podobné jednání, tentokrát z prostředí pozdní krumlovské dílny, zachycuje kniha protokolů ze zasedání obecního výboru městečka Vémyslic z mimořádného sezení 26. června 1853. Tohoto dne se jednalo o *„postavení zcela nového kamenného kříže s krucifixem u Weimislického chrámu Páně, který již, po sesutí starého, před delším časem k postavení jakožto nevyhnutelně potřebný nazán byl“*. Celé jednání je zachyceno do nejmenších podrobností, není třeba k němu téměř nic dodávat: *„Krumlovský pan kamenický mistr, František Haselsstein, který tuto práci na sebe k vykonání přijal, zavazuje se po předcházejícím jednání s přítomným představenstvem a výborem obecním nad zmíněný kříž kamenný s krucifixem na ten způsob, jak na obecním shromáždění plán předložil, vyhotoviti, a sice dle vpravo stojícího formuláře pod N°1, dva a půl sáhu vysokého, v těch samých průměrech a dimensích, jak spolu ve formuláři měřítko připojené je, za summu peněz od 170 zl. stříbra, tak a na ten způsob, že čistou, dokonalou práci postaví, podobiznu Pána Christa v celku pozlatí, sám olovo a železo potřebné k tomu dá, kříž postaví, a ještě k tomu místo římsy s krucifixem pod číslem 1, římsu s prostředního krucifixa důkladně udělá. Obec dá při stavění lidem pracujícím bydlo a stravu, a hned se panu Haselssteinovy jakožto závdavek při podpisu summu od 20 zl. stříbra vydá. Za osum neděl musí býti práca hotová,*

³³MZA, F49 Velkostatek Dukovany, kart. č. 48, fol. 266. Přepis viz kat. č. 26.

a v týdnu za to postavení, načež hned výplata následovati bude. A nápis má byti: „Raněn byl pro hříchy naše, etc.“ – Roku 1853.³⁴

Cena vydaná za kříž je ze sledovaných aspektů zachycená asi nejčastěji. Postupně se shromáždilo celkem 11 údajů. Zjišťujeme, že se pohybuje v rozmezí 85 až 230 zlatých vídeňské neboli císařské měny. Pro srovnání lze uvést, že čtvrtlánický grunt jednoho z kameníků byl v roce 1849 odhadnut na 600 zlatých konvenční měny, což by představovalo asi 1500 zl. měny císařské. Dům domkaře Kadlece, o kterém jsme již slyšeli, měl hodnotu 140 zlatých vídeňské.³⁵ Všechny ceny křížů zachycuje tabulka:

Rok	Obec	Cena	Fundátor
1795	Ledce	150 zl.	Z pozůstalosti
1812	Moravské Bránice	110 zl. kříž, 38 zl. 16 kr. olovo, 23 zl. 31 kr. postavení a požehnání	Obec
1818	Dukovany	85 zl. cí. m. za kříž, 15 za povrchovou úpravu, výtěžek z prodeje pole o 5 mírách	Z pozůstalosti
1824	Vlasatice	110 zl. cí. m., 40 za přivezení a postavení	Z pozůstalosti
1827	Želešice	150 zl. cí.	Z pozůstalosti
1828	Troubsko	238 zl. 7 xr. císařské měny	Výhra v loterii
1833	Strachotín (socha)	175 zl., z prodeje louky	Z pozůstalosti
1835	Dobré Pole	Z prodeje 1/8 vinice	Z pozůstalosti
1839	Oslavany	Vinohrad odhadnutý na 80 zl. cí. měny	Rodinné vazby
1846	Hostim	50 zl. cí. m.	Z pozůstalosti
1854	Vémyslice	170 zl. stříbra	Obec

Tabulka č. 1: Zachycené ceny křížů. Viz odpovídající katalogová čísla.

Za několik málo měsíců po postavení kříže následovalo jeho žehnání. Slavnostní požehnání kříže bylo výsadou kněze ordinovaného diecézním biskupem a odehrávalo se v intencích příslušné části agendy. Kusé archivní zprávy se shodují v tom, že k nově postavenému či opravenému kříži bylo uspořádání procesí z farního kostela, nebo jiného vhodného místa. U kříže samotného byly proneseny předepsané modlitby, kněz byl oblečen do bílé rochety a užíval štólu a pluviál červené barvy. Žehnací modlitba obsahovala především polohlasem pronášenou prefaci, ve které byl připomínán teologický význam znamení kříže v dějinách spásy. Následovaly nahlas pronášené orace za blaho farní obce a žehnací modlitba, která byla spojená s okouřením kříže kadidlem a pokropením požehnanou vodou. Agenda rovněž rozlišovala mezi kříži dřevěnými a kříži z trvalých materiálů (kov, kámen). Po požehnání kněz před křížem poklekl a zbožně jej uctil políbením.³⁶

Svěcení kříže bylo v pamětních knihách vícekrát zachyceno, nejpodrobněji v pamětní knize loděnické farnosti k roku 1817: „*Minulého roku pořídili tři zbožní sedláci z osady Jezeřan, totiž Antonín Korec, Matěj Ruibar a Matěj Čáp na nějakém poli nedaleko od vesnice Jezeřany, kříž zhotovený a postavený z kamene, jehož dostavba byla ukončena roku 1817 dne*

³⁴ SOKA Znojmo, Vém 1, kn. 159.

³⁵ MZA, F 404, inv. č. 94, kart. 6.

³⁶ Agenda provinciae ecclesiasticae Moraviae. Pars tertia. De benedictionibus. Olomucii, 1932, s. 443–446. Lze předpokládat, že se text agendy v průběhu staletí v zásadě neměnil.

8 června, což byla 2. neděle po svatém Duchu, a kříž požehnal farář následujícím způsobem. 1) Ráno v 7 hodin po kázání vyšlo procesí vedené farářem z farního kostela loděnického k výše jmenovanému místu Jezeřanům. 2) Když přišel průvod s věrným lidem k tomu místu, kde byl postaven kříž, byl kříž požehnan podle Agendy od str. [...] až po str. [...] včetně. 3) Po skončení požehnání se všichni s knězem vrátili v procesí do loděnického kostela, kde mezitím po příchodu faráře s lidem bylo nařízeno zvonit všemi zvony na věži, byl zazpíván chvalozpěv a nakonec byla sloužena mše na úmysl svrchu psaných tří fundátorů.³⁷ V případě kříže ve Vlasaticích naopak víme, že se posvěcení kříže před kostelem konalo na svatodušní neděli s kázáním. Zapláceno dostali i učitel a chlapci, kteří zpívali.³⁸

Důležitým předpokladem k tomu, aby se kříž dochoval do dnešních dnů, bylo zajištění jeho udržování do budoucna. V zásadě se řešilo třemi různými způsoby. Při farním úřadě mohl být složen určitý kapitál, z jehož úroků se později platily opravy.³⁹ Běžné bylo také, že se po postavení kříže obec zavázala k jeho udržování reversem.⁴⁰ Povinnost udržovat kříž mohla být rovněž uvalena na dědice fundátorova gruntu. Zajímavý případ nastal v Hajanech, kdy se dědic gruntu po pozůstalém zavazuje zaplatit opravy a obec zajišťuje dovoz materiálu a samotnou práci.⁴¹ Podívejme se, jak takový ukázkový „obecní“ revers, zvláště hezky zdůvodněný, vypadal:

*„Poněvadž se naše obec z pobožnosti a lásky k Bohu všemohoucímu pohnuta vynalezla, na našem [...] ke cti a chvále Bohu postavu svatého kříže docela na její vlastní útraty způsobit nechat a taková již také opravdu postavena jest. Tak my Úřadu z dědiny Nepticha se tímto jménem celé obce, pak jménem jejich potomků skrze přítomný revers nejpilněji zavazujeme, že my, kdyby budoucí na této postavy svatého kříže v krátkým, neb dlouhým časy nějaký popravu zapotřebný být měly, takový vždy, necht' neb malý, neb od větší znamenitosti by byli, též ke cti a chvále Boha beze vsí odmluvy na naše obecní útraty způsobit nechat, povinni být máme a budeme“.*⁴²

³⁷ Archiv Římskokatolické farnosti Loděnice, farní kronika 1804–1837, pag. 2. Uloženo na faře v Loděnicích.

³⁸ AF Vlasatice, neuspořádáno, farní kronika, pag. 144.

³⁹ Tak je to doloženo například u kat. č. 20, 21, 112, 122.

⁴⁰ Viz kat. č. 58, 78, 167, 175.

⁴¹ Doslova se uvádí, že závazek je na „naši majetnost“, či „bezpečnost gruntu“. Viz kat. č. 2, 29, 114.

⁴² DABB, FÚ Velká Bíteš, inv. č. 8. Nadační zřízení křížů. 1822. Kráceno a upraveno, celý přepsaný text viz kat. č. 110.

4. Tvůrci kamenných křížů

V následující kapitole se zaměříme na jednotlivé tvůrce a jejich díla. Bude nezbytné provést potřebnou diskuzi, která vysvětlí, proč právě jim připisujeme dané kříže. Pokusíme se jejich díla zasadit do kontextů životních osudů a doby, ve které žili. Faktograficky poměrně náročná forma, krátce se pozastavující nad každým jejich jednotlivým dílem a zákazníkem, by měla čtenáři uceleně přiblížit dění v dílnách a časové i prostorové souvislosti fungování tehdejších vztahů mezi objednavatelem a dodavatelem.

4.1. Všeobecný vývoj v dílnách

Dva starobylé kamenolomy, vzdálené od sebe vzdušnou čarou několik málo kilometrů, odnepaměti zásobovaly široké okolí kvalitním stavebním materiálem – pískovcem z boskovické brázdy. Asi neodhadneme, kolik kameníků zde po všechny generace pracovalo a kolik kvádrů, ostění, pilířů a prahů bylo dodáno předtím, než prvního z nich napadlo opracovat pískovec do tvaru kříže, přitesat lidskou postavu a umístit jej na rozcestí. Díváme-li se do jejich minulosti, dohlédneme vlastně jen na okraj posledních několika generací. V této době, od konce 18. století, se o uměleckou činnost jednotliví kameničtí mistři pokouší, tu s větším, jindy s menším úspěchem. Svoji nabídkou vzorů utvářejí vkus místních odběratelů, současně se přizpůsobují požadavkům zákazníků.

Nová Ves u Oslavan byla centrem kamenické výroby po mnoho staletí. Na břehu řeky Jihlavy naproti Hrubšicím je kamenolom, ve kterém se těžil velmi kvalitní pískovec od raného středověku. Právě zde brali kámen již stavitelé románského kostela v nedalekých Řeznovicích. Minimálně od 17. století, patrně však od svého počátku, byl dominikální a patřil oslavanské vrchnosti a postupně v něm získal monopol rod kameníků Majerů. Dobu jejich „slávy“ v 18. a 19. století, která je tématem této práce, však můžeme v porovnání s předchozími staletími označit za v podstatě úpadkovou. Největší rozkvět a ruch zde byl totiž v renesanci, kdy se právě v Hrubšicích vytvořila pozoruhodná stavební huť italských uměleckých řemeslníků. Jejich díla naplňovala poptávku po od zdejší aristokracie tolik žádaných moderních arkádových nádvořích a ozdobných kruchtách. Hrubšická arkóza tak našla své uplatnění vskutku v celomoravském měřítku.⁴³

Význam krumlovského měšťanského kamenolomu, zvaný též „*Brusná skála*“, s pískovcem velmi jemným, ale zato neprakticky rozpadavým, nikdy příliš nepřesahoval hranice Moravskokrumlovska. Ležel v panské oboře a poprvé je připomínán v listině z roku 1500. Jindřich IX. z Lipé lom postupuje k plnému užívání městu, ale své právo lámání kamene si ponechává, kdykoliv to bude při opravách zámku třeba.⁴⁴ K druhému milníku hodnému našeho zaznamenání se posuneme o 200 let později, do doby, kdy zde již prokazatelně pracovali také předci našich budoucích tvůrců. V rámci větší kolekce z různých lichtenštejnských panství, vzniká mědiryt „*Der Steinbruch auf der Fürst Lichtensteinschen Herrschaft Krummau in Mähren*“. Do nejmenších detailů zachycuje prostředí kamenické

⁴³ Srov. Žlůva, I.: Ještě k práci kameníků a kamenických mistrů. *Zrcadlo* [online]. 2015 [cit. 2017-01-02].

Dostupné z: www.archiv.zrcadlo.info

⁴⁴ SOkA Znojmo, MK I, inv. č. 7.

dílny. Nedá se předpokládat, že by se podoba lomu poté výrazně změnila a můžeme si tak představit, že podobně vypadaly i všechny zachycené prováděné kamenické práce krumlovských kameníků.⁴⁵

Po celé 17. a 18. století se od sebe důsledně odlišovali sochaři, tvůrci uměleckého díla od kameníků, kteří mu dodali podstavec a obecně se orientovali na běžnou stavební činnost. Sochařství doby barokní rovněž preferovalo ušlechtilější materiál, kterým byl pro tento region tzv. mušlový vápenec dovážený z rakouského Eggenburgu.⁴⁶ Na Moravě existovalo vícero uměleckých center (v královských městech, v residencích významných aristokratických rodů, popřípadě klášterů), odkud usazení sochaři dodávali případné objednávky. Dokud byl Moravský Krumlov, rezidenčním sídlem hlavní větve rodu Lichtenštejnů, tak k takovým centrům rozhodně patřil. V tomto období zde vládl kníže Maxmilián Jakub Mořic, který se bohatou stavební aktivitou snažil své sídlo všemožně zvelebit. Zdejší matriky zachycují minimálně dva sochaře jménem Ondřej Schriefer a Jan Karel Lux, pozoruhodnou, neprávem opomíjenou osobnost italského uměleckého kameníka Dominica Duriniho a vícero malířů.⁴⁷ Po jeho smrti v roce 1709 jich ubývá a soudě dle toho, že sochařské zakázky na panství bývají obstarávány sochaři usazenými v jiných městech, zde asi nikdo tuto živnost delší dobu nevykonával.⁴⁸

Na barokní vývoj plynule navázal Jan Petr Sedlmayer, který se zde usadil po polovině 18. století a založil přes 40 let fungující sochařskou dílnu. Jeho dílo nás začíná zajímat přibližně od 80. let 18. století, s nadsázkou řečeno tedy od té doby, kdy se mu, jakožto průměrnému rokokovému sochaři přestalo dařit. Mění se vkus společnosti, mění se objednavatelé, kterými jsou nyní mlynáři a bohatí sedláci. Některé zakázky patrně dodává sám Sedlmayer, jiné za sochařovy spolupráce vyřizuje kameník Anton Majer z Nové Vsi. Ten také pravděpodobně v sochařově stylu vytváří vlastní rustikalizující realizace. Po sochařově smrti na krátkou dobu přebírá dílnu jeho syn Alois, rovněž se svým paralelně tvořícím kameníkem z Nové Vsi, doba však jeho tvorbě nepřeje a sochař brzy odchází pryč.

Se zánikem sochařských dílen nastává krátké, asi padesátileté období rozkvětu regionální řemeslné nesériové produkce. A právě do této poslední zlaté doby řemesla se datuje převážná většina křížů vytvořená z místního materiálu zdejšími kamenickými mistry. První etapa tvorby, úplný počátek 19. století, znamená vůbec největší rozkvět fundátorství selských vrstev, který jde ruku v ruce s jejich vzrůstajícím sebevědomím i hospodářskou konjunkturou počátku 19. století. Tato velká poptávka po křížích způsobí, že se do jejího naplňování s velkou vervou a obchodnickým duchem zapojuje bývalý hostinský, kamenický mistr František Majer, jako reprezentant novoveské dílny. V prostředí Moravského Krumlova

---

⁴⁵ Viz příloha č. 10

⁴⁶ Vašek, L.: Sochy dvou sv. řeholníků v Hrušovanech nad Jevišovkou a jejich tvůrce Paul Oswald. In: Vlastivědný věstník moravský. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost v Brně, 2015. Roč. 67, č. 3 (2015), s. 226–232.

⁴⁷ MZA, E 67, inv. č. 14255, sn. 66–75.

⁴⁸ Hojněji se na panství objevují díla třebíčského sochaře Štěpána Pagana, znojemského Josefa Leonarda Webera a mikulovského Ignáce Lengelachera. Srov. Stehlík, M.: Nástin dějin sochařství 17. a 18. věku na Moravě. In: Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity (řada uměnovědná). 1975–1976, roč. 24–25, č. F 19–20, s. 23–40

postupně tvoří díla ne vždy zrovna uchvacující řemeslné kvality příslušníci starobylého kamenického rodu, který je vždy součástí městského patriciátu. Začíná Johann Sackl, poté jeho bratr Josef a několik stařeckých děl snad vytváří i otec Andreas. Během krátké přestávky tvorby Sacklů patrně přispívá několika kříži i kamenický tovaryš Matyáš Lerch. Možná kvůli nám konkrétně neznámým cechovním předpisům jsou respektována dvě různá teritoria pro krumlovskou i novoveskou dílnu, rozdělená řekou Jihlavou. Tato etapa končí definitivně rokem 1815.

V následujícím období datované lety 1816 až 1844, reprezentovaném v Nové Vsi tvorbou nejvýznačnější osobnosti zdejšího rodu, kamenickým mistrem Jakubem Majerem a také věčným tovaryšem Františkem Majerem ml., je křížů o něco méně, zato jsou však pečlivější, s duchaplnějšími nápisy a lepšího řemeslného zpracování. Totéž platí o situaci v Moravském Krumlově, kam se z Jindřichova Hradce vrací světa znalý a zručný kameník, Franz Haselstein st. A v poslední třetí etapě nacházíme pouze signovaná díla Franz Haselstein ml. Svou řemeslnou úroveň se přibližuje školeným sochařům, jeho kříže pohotově reagují na poptávku a nabízí jich vícero typů.

4.2. Poslední záchvěv barokního sochařství – Jan Petr Sedlmayer a syn Alois

Zjednodušeně můžeme říci, že od poloviny 18. století dochází k usazování tovaryšů po zániku velkých barokních sochařských dílen z velkých uměleckých center do menších měst.⁴⁹ Roku 1754 rozprodává v Mikulově ve veřejné dražbě veškerý inventář své dílny jeden z vůbec nejproslulejších moravských sochařů období baroka Ignác Lengelacher a odchází do Bádenska.⁵⁰ Na Moravě po sobě patrně zanechává sochařského tovaryše Jana Petra Sedlmayera, který jeho dílem bude po celý svůj život jednoznačně ovlivněn, jeho kvalit však ani zdaleka nedosáhne a bude považován spíše za řezbáře lokálního významu. Je možné, že Sedlmayer pocházel přímo z Mikulova, neboť se zde toto příjmení v 18. století skutečně vyskytuje.⁵¹ Konkrétně jeho narození se nám však dohledat nepodařilo. První stopy jeho působení tak zaznamenáváme až s kýženým odchodem sochařského mistra. V samotném Mikulově je mu připisována kupříkladu kazatelna v kostele sv. Václava, v sousedních Dolních Dunajovicích sochařská výzdoba hned několika oltářů, stejně tak ve vzdálenějších ditrichštejnských Dolních Kounicích. Prameny je doložen jako „řezbář z Mikulova“.⁵²

Do Moravského Krumlova se přišel roku 1759, usadil se v rohovém domě na klášterním náměstí a s titulem měšťanského sochaře zde setrvává až do své smrti roku 1792.⁵³ Nikdy ovšem nebude patřit do vysoké a bohaté patricijské vrstvy, o čemž svědčí například porovnání

⁴⁹ Hlavačka, M. a kol.: Velké dějiny zemí Koruny české, XIb, s. 435.

⁵⁰ Stehlík, M.: Autor dolnodunajovických oltářů, in: Petr Kroupa – Eva Dvořáková (ed.), *Generosum labor nutrit*. Sborník k počtě Bohumila Samka, Brno 2010, s. 151–159.

⁵¹ MZA, E 67, inv. č. 2923, sn. 56, 44, 126.

⁵² Stehlík, M.: Autor dolnodunajovických oltářů, s. 151–159.

⁵³ MZA, E 67, inv. č. 14270, sn. 55. Oddání, bohužel je zápis nedůsledný a k ženichovi ani nevěstě nejsou uvedena žádná upřesňující data. Ženich je označen jako „Joaness Peter Sedlmar“, nevěsta jen jako Catharina. Postupně mají tři syny jménem Franciscus (1760), Alois (1764) a Joseph (1767). V roce 1776 manželka Catharina umírá. Srov. tamtéž, inv. č. 14257, sn. 73, 96, 118. Tamtéž, inv. č. 14276, sn. 128. Tamtéž, inv. č. 14270, sn. 9. 1779 Oddání s Eleonorou, dcerou po zemřelém měšťanovi jménem Georg Gabl. Za svědka jde kameník Andreas Sackl.

jeho svatební smlouvy se smlouvami krumlovských kameníků.⁵⁴ Zvolené místo působitě není zcela náhodné, neboť chotí vládnoucího knížete je právě z Mikulova pocházející Antonie z Ditrichštejna. Zpočátku nemá o zakázky nouzi. Ihned po příchodu se věnuje modernizaci kostela sv. Bartoloměje při zdejším pavlinském klášteře, která probíhá nákladem právě oné kněžny Antonie.⁵⁵ Následujících 20 let se angažuje ve vícero přestavbách kostelů, a také dodává některé venkovní sochy.⁵⁶ Poukažme jen na skutečnost, že i ta vzdálenější místa, kam dodává svá díla, se později stanou typickými odbytími křížů našich kameníků.⁵⁷ Je autorem velkého počtu drobných řezbářských prací roztroušených po kostelích v širokém okolí, jeho Kristův křest na křtitelnicích je dochován skutečně velmi často.⁵⁸ Stejně tak se svou tvorbou v kameni zapsal i do krajiny Moravskokrumlovská. Doložen archivně je v kostelních účtech v Řeznovicích a Ivančicích, kam dodává například krucifix, který se při pohřbech pokládá na rakev a další na tabernákl.⁵⁹ Základní znaky jeho tvorby velmi výstižně popsal prof. Miloš Stehlík: „*pohybová strnulost, nevýrazná gestikulace, plošnost a na druhé straně zájem o akcentování drobných detailů.*“⁶⁰

Sedlmayerovo dílo nás začne skutečně zajímat na přelomu 70. a 80. let 18. století. Nastává právě doba překotných změn, přerodů dvou v podstatě protichůdných etap. Vlivem osvícenství a josefinských reforem se rychle mění vkus vyšších vrstev společnosti. Zjednodušeně řečeno, šlechta v době osvícenství ztrácí smysl ve stavění reprezentativních soch svatých a stále nových oltářů do svých kostelů, estetické cítění se posouvá směrem ke klasicistnímu pojetí. Vzhledem ke zrušení většiny klášterů přicházejí etablovaní barokní umělci o většinu svých odbytí, ztrácejí tím své uplatnění. Malíř Josef Winterhalter ml. si ve svém spise o umění Znojemska z počátku 19. století stěžuje, že od roku 1784 nezískal žádnou „*prvotřídní zakázku*“, zrušení klášterů jej „*oloupilo o štěstí*“ a věnovat se mohl „*pouhé*“ výmalbě iluzivních oltářů.⁶¹ A když si zakázky těžko hledá jeden z tehdy nejvýznamnějších umělců Moravy, jak teprve musela doba dolehnout na vždy průměrného a nyní i nemoderního rokokového sochaře. Svou výpovědní hodnotu má především skutečnost, že při opravě farního kostela v Moravském Krumlově roku 1785 si na veškeré významné práce v hodnotě téměř 200 zl. pozvali brněnského sochaře Reittera a svého městského sochaře Sedlmayera nechali dodat jen drobnou řezbářskou práci, kříž na křtitelnici a tyč a žerď na korouhve,

---

⁵⁴ SOKA Znojmo, MK 1, inv. č. 62, kn. 43, fol. 92–130. Když se žení vdovec Sedlmayer, dává otec nevěsty jen malé věno, 20 zlatých a nevěstě po Sedlmayerově smrti má být dána částka 50 zl. a výměnek na domě. O několik let později se za podobné situace žení Andreas Sackl. Jeho manželka, vdova z Židlochovic, přináší 200 zl. on sám pak dává 100 zl. A při svém prvním sňatku v roce 1761 od otce dostává 300 zl. a nevěsta 200 zl. Je tedy patrný zásadní majetkový rozdíl.

⁵⁵ M. Stehlík mu zde připisuje oltář Panny Marie v boční kapli, oltář sv. Tekly, sedile a kazatelnu. Přestavbu nedatuje. Srov. MZA, G 13, inv. č. 422, fol. 12. Petr Lux, Paměťhodnosti města Moravský Krumlov. V pamětech řeholníka ze zrušeného pavlinského kláštera je mariánský oltář uváděn jako dílo vytvořené roku 1759 a objednané kněžnou Antonií z Lichtenštejna, rozenou z Ditrichštejna.

⁵⁶ Stehlík, M.: Autor dolnodunajovických oltářů, s. 151–159.

⁵⁷ Jedná se o výzdobu kostelů v Mohelně, Náměšti nad Oslavou, Rosice pro dílnu novoveskou a již popsané Mikulovsko pro dílnu krumlovskou. Tamtéž.

⁵⁸ Tamtéž.

⁵⁹ DABB, FÚ Ivančice, inv. č. 39, nefol. Zápis za rok 1788. Srov. Tamtéž, FÚ Řeznovice, inv. č. 147, nefol. Zápis za rok 1785. „*Dem Bildhauer Petr Sedlmeier, für 1 StuckBegrabniß Kreitz... 2 fr. 30 xr. Dem Selbenfür 1 StuckKreuz, auf dem Tabernakl*“

⁶⁰ Stehlík, M.: Autor dolnodunajovických oltářů, s. 152.

⁶¹ Valeš, T.: Příběhy slávy a zapomnění, s. 29.

všehovšudy za 20 zl.⁶² Některé jeho práce objednává několik posledních zestárých barokních kavalírů, kteří stejně jako Sedlmayer nedokáží „jít s dobou“. Jisté možnosti mu skýtá i zakládání nových hřbitovů. Druhou, mnohem větší skupinou, jsou objednávky z vesnického prostředí. Lidé, které bychom mohli nazvat „vesnickou elitou“, postupně získávají prostředky a patřičné sebevědomí k vyjádření své zbožnosti i reprezentace a dospívají k projevům fundátorství. A Sedlmayerův rokokový styl tvorby jim vyhovoval. Ze sochařovy bohaté tvorby se tedy pokusíme vypreparovat nikoliv nepodstatnou část tvořenou zakázkami kamenných křížů.

Nejvíce rysů staré doby v sobě nesou kříže vytvořené z mušlového vápence a řešené ještě jako složitější sousoší s množstvím andílků a klečící Marií Magdalenou. Za objednavatele prvního z nich, určeného na hřbitov v Horních Dubňanech, se považuje příslušník starobylého moravského rodu, skrz naskrz tradicionalista, Josef Zábblatský z Tulešic (**kat. č. 31**).⁶³ U dalších dvou křížů stejné koncepce dataci ani fundátora neznáme. Nalezneme je u kostela v Řeznovicích (**kat. č. 149**) a na hřbitově v Račicích u Hrotovic (**kat. č. 138**).⁶⁴ Když v roce 1773 umíral míšovický vinař Lorentz Tijrach „žádal na svých dědicích postavit ke cti Ježíše a Marie tento kamenný kříž“. Odkaz byl naplněn roku 1777 a má podobnou „staromilskou“ koncepci, v sousoší však figuruje Panna Maria Bolestná (**kat. č. 36**).

Ostatní díla tvoří Sedlmayer z místního pískovce a stejně tak i jejich podoba je mnohem jednodušší. Na téměř všech, které zhotovil z krumlovského pískovce, se podepsal zub času. Velká část má rozpadané nápisy a nezbyvá než konstatovat, že toho o jejich vzniku víme minimum. Záhadnému pískovcovému kříži tvarů našeho regionu z roku 1767 z Božic (**kat. č. 4**) se bohužel korpus Krista rozpadl a na fotografiích jen můžeme tušit siluetu esovitě prohnuté barokní postavy. Dnes je po opravě nahrazen moderně pojatou sochařskou prací, nemající s originálem skutečně vůbec nic společného. Druhému nejstaršímu kříži v Syrovicích (**kat. č. 160**, asi 1771) se naopak v posledních několika desetiletích rozpadl dlouhý nápis, jehož znění se podle fotografií zatím nedaří zrekonstruovat. Kříž je poněkud záhadný, zvláštních tvarů i materiálu, nejspíše z nějakého místního lokálního kamenolomu a jeho autorstvím si nejsme zcela jistí, některé prvky Sedlmayerovy tvorby však nese.

Od roku 1780 začíná spolupracovat s kameníkem Antonem Majerem. Občas k tvorbě používá novoveský pískovec a na jeho díla dodává korpusy, či alespoň nákresy. Období je to velmi nejasné. Z jejich spolupráce je možné Sedlmayerovi s relativní jistotou připsat památky ve Zbraslavi (viz medailonek Antona), kříž v Medlově (**kat. č. 72, 1780**) a snad také reliéfy na křížové cestě v Rosicích (**kat. č. 144, 1781**). Navzájem velmi podobné si jsou díla v Mohelně (**kat. č. 82**) a Hustopečích na hřbitově (**kat. č. 40**). Druhý jmenovaný sice nese dataci k roku 1762, ta je ale vzhledem k životním datům fundátora, městského pekaře Eberharda, velmi nepravděpodobná. I zde na podstavci vytváří velmi jemný reliéf Veroniky s rouškou. Kříže

---

⁶² MZA, B 15, sign. 12/2, kart. 958. „[...] Bildhauer Arbeit zu der Taufstein in die Kromauer Pfarr Kirchen. 12 fr. dann für Kreuz auf der Stampen und deßen Srafirung 3 fr. 30 xr. Zum 2 Fahnlein geschmitter kwerholz die fohnlein dazu fest zu machen 1 fr. 40 xr. [...] zu Stafigieren... 3 fr. [...]. Kromau 1 Xzember 1785. Peter Sedlmayer burgerlichen Bildhauer“

⁶³ O mecenátu Josefa Zábblatského z Tulešic srov. Valeš, T.: Příběhy slávy a zapomnění, s. 147–159.

⁶⁴ Pískovcový podstavec druhého jmenovaného ozdobil reliéfem Anděla strážného, který se stává důležitým pojítkem k připsání „Vendelínka“ ve Zbraslavi (**kat. č. 182**).

mají stejně podstavce s volutami, které v pozměněné podobě zanedlouho přejme krumlovská tradice. V „majerovském“ stylu podstavců pak sám tvoří kříž v Bohuticích (**kat. č. 3**, 1781), neboť ten je celý z nekvalitního krumlovského pískovce. K vápenci i barokní rozevlátosti a vypjatosti se znovu navrácí u kříže, která mu připisujeme ve Slupu na hřbitově, v roce 1787 (viz **kat. č. 153**). Pro úplnost je možné k Sedlmayerovi přiřadit již nestojící kříže, o kterých toho skutečně mnoho nevíme. Jsou to kříže v Troskotovicích a Cvrčovicích (**kat. č. 166, 10**).⁶⁵

V roce 1792 měšťanský sochař Petr Sedlmayer umírá.⁶⁶ Jeho prvorozený syn Franz snad tuší, jak nelehko by se mu vedlo, kdyby po otci zvolil uměleckou dráhu. Daleko lepší uplatnění mu skýtalo úřednické povolání, stal se tedy písařem v jednom z městeček krumlovského panství, Hostěradicích S rodinou zde bydlel v radniční budově.⁶⁷ Krumlovským měšťanským sochařem se po otcově smrti stává mladší z bratrů, Alois Sedlmayer. Na nedlouhé časové období asi tří let se usadí v domě na periferii města, za klášterním kostelem blíže městských hradeb. Víme to díky několika nalezených záznamech o narozeních a úmrtích jeho dětí v matrikách.⁶⁸ Do naší kulturní krajiny se zapsal jen několika málo díly, přesto však tvoří důležitou kapitolu našeho příběhu lokálních tvůrců. Z Aloisova konceptu podoby kříže totiž vycházejí celé dvě další generace krumlovských kameníků. Zatímco dílo jeho otce již popsal Miloš Stehlík, Aloisova osobnost není vůbec známá. Připsání děl tak bude třeba lépe zdůvodnit.

K rozklíčování jeho díla jsou důležité iniciály A. S. na kalvárii u kostela v Dyjákovicích z roku 1793 (**kat. č. 28**). Nejen však ony a časová souvislost, ale také jemný krumlovský rozpadavý pískovec a dodání zakázky do obce tvořící specifickou vzdálenou součást krumlovského panství nám dává poměrnou jistotu. Kalvárii objednává zdejší farář, exjesuita a významný rakouský vzdělanec Joachim Edler von Richtenburg a díky nápisu „*Duše, které zde v tomto Božím poli odpočívají, jsou pod ochranou tohoto svatého kříže v pokoji*“ víme, že sloužil jako ústřední hřbitovní kříž. Na to, že jeho tvůrcem nebyl žádný kameník, ale školený sochař, ukazují skulptury Panny Marie a Jana Evangelisty umístěné na zvláštních podstavcích. Oproti otcovi je sochařská práce značně rustikálnější, i tak však tvoří vrchol z námi řešené produkce křížů. Povšimneme-li si samotného Krista, v detailech – výzdobě břevna, Adamově lebce, svatozáří a do jisté míry i utvářením těla – dílo nám Jana Petra Sedlmayera skutečně připomíná. Postrádá ale barokní esovitě prohnutí a poměrem velikostí hlavy a ostatních částí těla připomíná dětskou postavu. To je spolu s obličejem, který nejlépe vystihuje pojem „*skřítkovský*“, základní znak Aloisova díla. Druhou indicií, která nám v hypotetickém připsání napomáhá, je návaznost na otcovo dílo při opravení, či možná dodělání kříže v Řeznovicích (**kat. č. 149**). Marie Magdalena sice patří k jednomu z nepovedenějších otcových realizací, Kristus má ale téměř stejný obličej jako ten v Dyjákovicích, je ale ještě nevyváženější a méně propracovaný. Snad se tedy jedná o vůbec první Aloisovu realizaci.

⁶⁵ Srov. Stehlík, M: Autor dolnodunajovických oltářů, s. 151–159. Z výše popsaných památek Stehlík Sedlmayerovi připisuje kříže v Bohuticích, Horních Dubňanech, Račicích, Medlově a sochu sv. Jana Nepomuckého ve Zbraslavi.

⁶⁶ MZA, E 67, inv. č. 14277, sn. 5.

⁶⁷ SOKA Znojmo, inv. č. 77, kn. 69. Franz Sedlmayer, písař z Hostěradic zde vystupuje jako dědic domu č. p. 80.

⁶⁸ MZA, E 67, inv. č. v roce 1793 mu umírá roční dcera Anna a následujícího roku se mu zde narodí syn Petr, který také zanedlouho umírá.

Z krumlovského pískovce známe ještě tři další díla. První z nich je torzo z roku 1792 na loděnickém hřbitově, dochován je jen podstavec, který se velmi podobá tomu v Dyjákovících. I tato objednávka pochází od řeholníka ze zrušeného kláštera, tentokrát však expremonstráta. Ve vzdáleném Kurdějově (**kat. č. 60**), jež regionálně navazuje na otcův kříž v Hustopečích, se kříž objednaný letitým starcem Johannesem Gedultigem *na památku a ke cti ukřižovaného Spasitele*, dochoval celý. Jeho podobu s výklenkem s Marií Magdalenu si dobře zapamatujme, neboť ji přebírají téměř všichni krumlovští kameníci. Pro inspiraci ale samozřejmě nemuseli chodit až na Břeclavsko. O existenci dalšího díla, nejspíše v Rakšicích sousedících s Moravským Krumlovem, svědčí analogický reliéf s Marií Magdalenou, zasazený do kříže z konce 19. století (**kat. č. 97**). Pozoruhodné je, že i Alois má svého kameníka, možná stále Antona Majera, který paralelně s ním tvoří kříže novoveských tvarů, ale Krista jeho podob z kvalitního pískovce. A jelikož se některé z nich kvalitativně podobají kříži v Kurdějově, je možné, že jejich autorem je samotný Alois (viz medailonek o Antonu Majerovi).

Po roce 1795 se nám veškeré stopy po Aloisovi Sedlmayerovi ztrácejí. Patrně odchází pryč, za lepším živobytím a uplatněním. Zda své sochařské dílo dokončil jinde, či se věnoval nějakému žádanějšímu oboru, nevíme.

4.3. Kamenický rod Majerů

4.3.1. Počátky rodu

Nová Ves, neveliká vesnice založená až v 16. století na oslavanském panství v katastru staršího Řevušína, byla po celé 18. a do poloviny následujícího století bezkonkurenčně nejdůležitějším centrem kamenické výroby z kvalitního pískovce. Vždy na vrcholu správy i reprezentace této jinak zemědělské obce stál rozvětvený kamenický rod Majerů.

Nejstarší společný předek Jan Majer se 9. listopadu 1711 přizemil z Čebína, vzdáleného centra kamenické výroby ležícího na severu boskovické brázdy. Jeho ženou se stává Mariana, dcera Vavřince Špiřika. Mají mnoho dětí, z nichž se vyššího věku dožijí pouze František Majer (*1716), Jakub Majer (*1722) a Magdalena (*1725). V roce 1735 se však „*nenadálou příhodou ve skále Hrubecské zasypal a usnul v Pánu*“, dílnu tedy přebírají synové. Těžko říci, jaké přesně bylo jejich postavení v rámci dílny, neboť matriky zachycují poměrně velké množství dalších kameníků.⁶⁹

Nejstarší syn František Majer zakládá hlavní linii tohoto rodu.⁷⁰ Z období jeho působení v novoveské dílně pocházejí „*baňaté*“ pískovcové podstavce, které tu a tam nacházíme pod barokními sochami v regionu.⁷¹ V dílně rovněž vzniká první mohutný kamenný kříž (**kat. č. 66**), který novoveské dílně dává základ podoby těch budoucích, postbarokních. „*Léta páně 1769 nakládal slovnutný muž pan Jiří Fijala s jeho manželkou Janó, teho času bévalý mlynář ve Lhotě, kříž postavil ke cti a chvále Krista Pána*“. Příslušnost tvůrce i fundátora ke stejnému panství kláštera na Starém Brně hraje v této době jistě důležitou roli.⁷² Podstavec dodnes nese signaturu „*Franc Majer mistr kamenický z Nové Vsi* a nachází se v údolí u Litostrova. Je skutečně smutné, že zrovna tento mimořádný kříž, který na svém místě vydržel 250 let, padl za oběť lidské lhostejnosti vůči kulturnímu dědictví nás všech. V roce v 2010 jej odcizil neznámý pachatel. Rustikální postavy Krista, Bolestné Panny Marie a břevna kříže zdobená hlavičkami andílků nyní někomu nejspíše zdobí zahradu a jsou jen jednou z mnoha ukázek anonymního lidového naivního sochařství, zatímco na svém původním místě byl naprosto klíčovou památkou, která neměla v širokém regionu obdoby.⁷³ Zatím nebyl podniknut žádný pokus o jeho důstojnou obnovu, podstavec s jedinečnou signaturou je ponechán svému osudu a pomalu se nikým nerušen rozpadá ve křoví.

Díky této signatuře můžeme uvažovat o autorství Františka Majera u několika dalších barokních kamenných památek z novoveského materiálu. Kamenná boží muka v Rosicích

⁶⁹ MZA, E 67, inv. č. 1489, sn. 200. Tamtéž, inv. č. 1490, sn. 534. Tamtéž, inv. č. 1490.

⁷⁰ MZA, E 67, inv. č. 1490, sn. 447. V roce 1738 má František sňatek s Kateřinou Adamovou z Oslavan.

⁷¹ Nalezneme je například pod sochami antických bohů v zámeckém parku v Tulešicích a pod dnes již rozpadlou sochou Krista, dobrého pastýře v katastru stejné obce, pod sochou sv. Urbana v Pravlově z roku 1760 (dle chronogramu), pod sochou sv. Jana Nepomuckého v Mohelně a rovněž také v Medlově (1755). Stejně tak je z novoveského pískovce podstavec u sv. Jana Nepomuckého ve vzdálených Otradicích u Náměště, neboť se jednalo o objednávku mohelenského faráře.

⁷² Hosák, L.: Historický místopis, s. 345–348, 206.

⁷³ Srov. Hanzl, Z. a kol.: Kámen v rukodělné výrobě českého venkova. Lidové noviny, Praha 2003, s. 175–192. Hromadně se takovéto památky začaly objevovat až o několik desetiletí později. Signatury už vůbec nejsou ničím běžným.

(**kat. č. 143**, 1749), nejstarší případ fundátorství selských vrstev v regionu, obsahují totožné písmo a velmi podobnou formulaci „*Nakládal Josef Kuba z Tetčic a Kateřina, manželka jeho*“. Nápis „*Poročil Jan Vrana*“ se zdál být zprvu záhadou. Rodinné souvislosti ale ukazují, že se jedná o posmrtný odkaz, neboť Jan Vrána byl otec oné manželky Kateřiny a zemřel roku 1748. Stejná kamenná boží muka (**kat. č. 113**), datovaná rokem 1759, nalezneme v Olbramovicích. Ztrápený otec Paul Kelner z Želovic je nechal vystavět nedaleko náhonu bývalého mlýna „*Na památku svého syna Zachariáše, který zde zemřel*“. I zde nám matriky poodhalují souvislosti rodinné tragédie. Osmiletý Zachariáš zde utonul v únoru roku 1753. Okolnosti vzniku posledních božích muk tohoto typu, jejichž kopii obnovenou v roce 2016 nalezneme před kostelem v nedalekých Suchohrdlech u Miroslavi (**kat. č. 159**), bohužel neznáme.

Své barokní stopy zanechali bratři první generace i v rodné Nové Vsi. Z jejich rukou pravděpodobně pochází socha sv. Jana Nepomuckého na návsi (**kat. č. 104**). Rustikální nápis „*Lea Pne 1755 stalo se dne 22 juli tako wikura stojí*“ koresponduje s neumělou podobou sochy a těžko si lze představit, že by se mohlo jednat o dílo zavedeného sochaře. Jen o den mladší je také mohutný kamenný kříž barokních tvarů u cesty do Oslavan (**kat. č. 117**). Sochařská práce na něm je podobně nevalné úrovně.

Tolik k nečetné tvorbě druhé generace rodu Majerů. Památky jsou podobou i kontextem vzniku prodchnuté živou barokní zbožností, kterou jsme si popsali v předešlé kapitole. Většina z nich obsahuje „výklenky na relikvie“. Obsahují jak ty malé, do kterých se dost dobře daly zapečetit kosti svatých, i jiné, větší, tvaru krychle sloužící asi ke vložení dřeva z původního kříže. František Majer umírá roku 1772, jeho mladší bratr Jakub pak v lednu 1781.⁷⁴

4.3.2. Kříže Antona Majera

Prvním z kameníků, který se ve větší míře chopil dláta, aby tvořil sakrální památky, byl Anton Majer, nestarší syn předešlého Františka Majera. Svě první dílo signoval a jeho podpis nacházíme i na „úctence za kříž“ z roku 1818, ale i přesto je jasné vymezení jeho tvorby přinejmenším problematické. Jedná se o období, ve kterém jsme si naším nepřímým určením nejméně jistí. Narodil se roku 1750, všichni ostatní kameníci třetí generace Majerů, bratr František (*1754) a bratranec František (*1754) byli o něco mladší a patrně proto se stává jejím představitelem.⁷⁵

Kříže novoveského materiálu sklonku baroka jsou podobou Krista odvozené z díla Jana Petra Sedlmayera a sochařovy kříže naopak mnohdy obsahují podstavce starých „majerovských“ tvarů. Již od úplného počátku působení Antona Majera v dílně, možná ještě o něco předtím, zde probíhala jasná spolupráce. Proto si nejsme zcela jisti, do jaké míry Anton Majer tvořil „svá“ díla, zda si je ve skutečnosti nenechával od krumlovského sochaře dodávat, či alespoň navrhovat. Mezi kříži z vápence, či krumlovského pískovce na straně jedné a z novoveského na straně druhé však většinou existuje značný rozdíl v kvalitě sochařské práce. Ty novoveské

⁷⁴ MZA, E 67, inv. č. 1491, sn. 136, 151.

⁷⁵ Tamtéž, inv. č. 1490, sn. 176.

jsou málo vyvážené, s nepoměrně velkýma nohama oproti ostatnímu tělu, provedení roušky a korpusu většinou připomíná zmačkaný a znovu narovnaný papír a nepříliš zdařile tak imitují Sedlmayerovu barokní rozevlátost. Proto je považujeme skutečně za díla tesaná Antonem Majerem, byť nejspíše na kámen přenesené podle předlohy. V některých případech ale není možné jednoznačně rozhodnout, zda se jedná o zdařilé dílo Antonovo, či nepovedené Sedlmayerovo. Z dochované smlouvy na sklonku Majerova života, kdy v Moravském Krumlově již dávno žádný sochař nepůsobí, je patrné, že kříž dodává podle předloženého kamenného modelu (doslova se platí za „*aus Stein nachvergelegten Rieß gefertigender steineren Kreuz*“) s archaizujícím tvrzením, že kříž bude zhotoven „od sochaře“. Pokud se znění smluv po roky neměnilo, mohlo by nám to ukázat, že pracoval podle modelu vyhotoveného Sedlmayerem.⁷⁶

Novoveským kamenickým mistrem se Anton Majer patrně stává v lednu roku 1781, kdy umírá jeho strýc Jakub. Nepřekvapí nás, že svou tvorbou navazuje tam, kde otec skončil, na zbraslavském statku tehdejší oslavanské vrchnosti. Fundátorem všech pozoruhodných děl, které zde vzniknou, není nikdo jiný, než další lhotský mlynář jménem Jiří Fiala. „*Na žádost poctivé litostrovské obce*“ nechává Jiří Fiala spolu se zdejším myslivcem Francem Korotvičkou „*ke cti a chvále boski*“ postavit kříž, signován „*Antoni Majer, majstr kamenický z Nové Vsi*“ (**kat. č. 67**). Pro představu, oběma fundátorům je něco málo přes 40 let, tvůrce kříže je asi o 10 let mladší. Kříž sám jednoznačně vychází z podoby kříže u hájenky z roku 1769 (**kat. č. 66**), jak si to mohla přát „poctivá obec“, Kristus zde také téměř stojí na hlavě Bolestné Panně Marii a z jeho rukou jakoby vyrůstaly hlavičky andílků. Sochařské provedení je ale od otcova značně odlišné a již zde se velmi blíží stylu práce krumlovského sochaře.⁷⁷

V sousední Zbraslavi se mlynář Jiří Fiala naopak spojí s tamějším učitelem Václavem Medkem, aby „*velkému cti hájiteli, s. Janu Nepomuckému postavili tuto statuji*“, kterou interpretujeme jako spolupráci sochaře Sedlmayera, jemuž je socha připisovaná a Antona Majera, dodavatele takřka totožného podstavce, jako v Litostrově. „*Varte se cti utrhaní, žadateli mé zastání, neškodte ani na statku, Jan vám mluví na památku. Vidím taky polní škodu, sirotky vdovy pozadu, vdov sirotků neopustím, škůdcům jejich neodpustím. Já jsem věrný této obce, u Boha mocný zástupce, zrovna do osady vidím, nepravosti nenávidím*“ (**kat. č. 181**, 1780). Dlouhé prstonárodní rýmování kontrastuje s minimem textu na ostatních křížích tehdejší novoveské dílny. Jedná se nepochybně o invenci rektora Medka. Ačkoliv stojí na okraji obce, i ji se podařilo v roce 2003 neznámému zloději odcizit a na jejím místě nalezneme repliku. Pochopitelně tu původní dokázala napodobit jen částečně. Kéž by se zloděj řídil tím, co mu Jan „*mluví*“ na památku a nenadělal širokému okolí takovou nenávratnou škodu...

Ještě o něco mravoučnejší verše nalezneme na „Vendelínkovi“ (**kat. č. 182**), speciální zakázce, která Václavu Medkovi mohla klidně sloužit přímo jako didaktická pomůcka při vyučování. Tak místní nazývají kamenná boží muka u školy, nikoliv nepodobná těm od předchozí generace dílny. Ačkoliv na ní není jméno učitelovo uvedeno, určitě má na její

⁷⁶ MZA, F 49, katr. 48, fol. 253. Viz kat. č. 26.

⁷⁷ Miloš Stehlík, Autor dolnodunajovických oltářů, s. 151–159. Kromě Krista se specifickým obličejem připomíná Bolestná Panna Maria zmenšeninu jeho „Alegorie léta“, nyní se nacházející v třebíčském muzeu.

podobě určující podíl. Rýmovaný text malebně vysvětluje okolnosti vzniku: „*K větší cti a slávě božský, Jiří Fiala mlynář lhotský, této štatuje jest původce, s pomocí též zdejší obce. Jiní taky k tomu skutku, otevřeli svoji ruku. Kteráž obec zachovati, zavazuje svoje děti, to tehdy maje věděti*“. Tři strany božích muk zdobí reliéfy světců oblíbených v selském prostředí – sv. Isidora, patrona sedláků, jehož kult byl v baroku velmi podporován, a sv. Rocha, ochránce proti moru a nakonec sv. Vendelína, patrona pastýřů, po kterém získala památka své jméno. Pokud dobře rozumíme posledním dvěma řádkům donačního textu, dal by se vyložit tak, že děti mají znát to, co je napsáno na soše. A toho skutečně není málo, vlastně každá jeho volná strana je popsána nějakým poučným a mravokárným textem, některé z nich nám možná budou dodnes připadat povědomé. Pozoruhodnou epigrafickou složku tvoří celkem devět veršů, tři na každé straně. Vždy se vážou jak mezi sebou horizontálně, tak vertikálně ke konkrétnímu světcovi. Nahore stojí „*Na modlitbě stálost*“ (Isidor), „*nebe má žádost*“ (Roch), „*stádo pást radost*“ (Vendelín), pod světcem se ve stejném pořadí nachází: „*Když slunce ráno vychází, s modlitbou k Bohu přicházím*“, „*Koruna věčná na nebi, neb nemá rovného na zemi*“ a „*Že bez božské lidská stráž ve mně nic nedokáže*“. Podstavce se obrací přímo na žáky: „*Kdo zlořečí z ďáblem pase, budiž povědomo chase*“, ke koruně věčné se vztahují „*Tu kdo ztratí, kdo spomůže, celý svět nic nespomůže*“ a „*Oko božské všechno vidí, svatá prozřetelnost řídí*“. Ze zbraslavské památky jsou umělecké kvality nepochybně pochybné, ale díky jejich evidentnímu výchovnému účelu vzniku je můžeme označit za opravdové perly lidového baroka nemající v jihomoravském kontextu srovnatelnou analogii.

O podobné spolupráci se dá uvažovat v případě křížové cesty v Rosicích (**kat. č. 144**). Miloš Stehlík jemné reliéfy jednotlivých zastavení Sedlmayerovi sice nepřipsal, ale těm na jeho křížích i „Vendelínkovi“ jsou skutečně velmi podobné. I tvarování je stejné, jako u „Vendelínka“ ale nenalezeneme zde ani písmenko a asi proto, že vede ke kapli Nejsvětější Trojice, jsou pylony tříboké. Vznikla roku 1781 a zakladatelem byl zdejší farář.

Další díla, která si budeme představovat, již tak unikátním projevem lidové kultury nejsou. Kamenný kříž starobylého jetelovitého tvaru nalézáme v Dolních Kounicích (**kat. č. 23**) a jeho text je nesrovnatelně stručnější: „*Ano 1783 Franc Hlatki Fundator*“. Že je tvůrcem skutečně Anton, nepřímo potvrzuje důležitá rodová vazba. Jeho dvojče, Marianna se v roce 1766 vdává za zdejšího kameníka Jiřího Hladkého. Nejedná se přímo o bratra fundátora, ale příbuzenský vztah je velmi pravděpodobný. Kříž v Medlově (**kat. č. 73**) před kostelem obsahuje pouze dataci k roku 1784, s předchozím jej spojuje jetelovitý tvar a se starší tradicí znovu použitá hlavička andílka nad nápisem INRI, zato je použitý zcela jiný tvar podstavce. Bez nápisu je i ústřední kříž na hřbitově v Neslovicích (**kat. č. 103**). Postavení kříže lze vysvětlit poměrně překotným náboženským děním v obci za josefínských reforem. Následuje totiž po stavbě zcela nového kostela, fundovaného zdejším hostinským, zřízení lokálie a založení nového hřbitova.

U závěrečných dvou křížů této etapy tvorby se nechal kromě u Sedlmayera inspirovat i jinde. Autorství kříže z roku 1787 v rodné Nové Vsi (**kat. č. 105**) se dá předpokládat a na korpusu Krista nalezneme mnohé společné znaky předchozí tvorby, především onu „pomačkanost“. Dříve stával na prostranství mezi dvěma částmi vsi, které se postupně spolu s ním stalo součástí zástavby. Tvar kříže je ale kónický, což nebývá v našem prostředí zvykem a Kristus

má korunu připomínající turban, důležitý znak budoucích děl připisovaných Antonově bratranci Františkovi. Vysvětlení je jednoduché, oba totiž svou inspiraci našli v barokním kříži přesně těchto tvarů, který nalezneme před klášterním kostelem v nedalekém benediktinském klášteře v Rajhradě (viz následující medailonek). Svou roli při stylizaci podoby kříže mohlo hrát přání fundátora Bartoloměje Novotného, nezvykle mladého půllánika s mnoha vazbami na rod Majerů.

Poslední, nijak nedatovaný kříž nalezneme před kostelem v sousedních Čučicích (**kat. č. 11**). Kristus se navrácí zpět k osvědčené podobě, ale podstavec je skutečným experimentem. A není to jen nápisem „*Ó vy všickni kteříž jdete cestou, patřte a vizte, jest pak bolest jako má*“, provedeným nezvyklým písmem. Jeho celé tvarování s postranními koulemi i vrchním zdobením je velmi moderní, klasicistní. Úplně stejné nalezneme na kříži z roku 1788 v Dolních Kounicích, ve kterých, jak víme, měl rodinné vazby. Jelikož tento kříž pochází nejspíše z inovativního brněnského prostředí, mohl mít Anton záměr modernizovat svou dílnu „horkou novinkou“.

Po tomto dílně v Nové Vsi několik let nikdo netvoří, poté se v krátkém časovém rozmezí 1794 a 1795 objevuje pětice křížů napodobující tentokrát tvorbu pozůstalého syna po krumlovském sochaři, nám již známého Aloise Sedlmayera. Podoba baňatých podstavců a minimum textu je společné s výše popsány kříži. Písmo a styl provedení sochařské práce je však odlišné. Možná, že Alois Sedlmayer spolupracoval s jiným kameníkem, například Antonovým bratrem Františkem Majerem. A jelikož se svými sochařskými (ne)schopnostmi k dílu kameníků přiblížil, připouštíme variantu, že je autorem skulptur dodaných na kříže novoveské dílny on sám. Skutečně si zde ale ničím nejsme jistí. K pěti křížů patří dva kříže pouze datované rokem 1794 v Tetčicích (**kat. č. 164**) a Senoradech (**kat. č. 151**), mimochodem tento se stejným „moderním“ podstavcem, jako u kříže v Čučicích. Následují dva kříže v Medlově, postavené pravděpodobně zdejším řeznickým mistrem Mathiasem Klezlem na hranicích medlovského katastru (**kat. č. 74**) a zdejším půlláníkem Mathiasem Schmuckerem na okraji vsi (**kat. č. 75**). Oba jsou velmi jednoduché, doplněné kamennou ohrádkou. Poslední kříž se nachází v nedalekých Ledcích a obsahuje text o něco delší. Postaven byl z posmrtného odkazu domkaře Franze Edlera jeho ženou Catharinou (**kat. č. 61**). Kdyby vrchnostenský úředník vyřizoval pozůstalosti obce Ledce trochu důsledněji, mohly se dochovat archiválie vysvětlující toto složité období. Bohužel se tak nestalo, dochovala se pouze fundátorova poslední vůle, která ale přinejmenším přináší nejstarší dochovanou zmínku o ceně kříže, a to 150 zlatých.⁷⁸

Po odchodu Aloise Sedlmayera z Moravského Krumlova následuje i v novoveské kamenické dílně krátká přestávka, ve které nikdo netvoří. Od roku 1801 jakoby využil situace v dílně bratranec František Majer st. (viz následující medailonek). Pro zachycení posledních Antonových stop se musíme přesunout do období po Františkově smrti, respektive k roku 1818. Patrně se opět stává hlavou novoveské dílny (ovšem, je možné, že jí byl oficiálně vždy a pouze odvětví uměleckých zakázek přenechal bratranci), neboť se s jeho podpisem setkáváme v pozůstalosti domkaře Štěpána Kadlece. Tentokrát nám vyšel vstříc přepečlivý

⁷⁸ MZA, F 104, kart. 2426, fol. 128.

úředník. Smlouva s kameníkem se zde totiž nachází dokonce ve vícero opisech. Kříž, který dodá, se však předchozím dílům novoveské dílny podobá v tvarování podstavce, římsy a také surovinou. Baculatá, chtělo by se říci „*bodrá*“ figura Krista však s nimi nemá nic společného (**kat. č. 26**). Snad Anton pracoval bez předlohy, snad je autorem jeho syn Václav Majer, který zanedlouho zemřel. Dalším dílem, ke kterému nenacházíme srovnání, je socha sv. Jana Nepomuckého v Padochově z roku 1818 (**kat. č. 126**). Formulace „*fundátor této statuje*“ se podobá zbraslavským zakázkám a samotná socha v rámci toho, co novoveská dílna toho času produkuje, je asi nejvíce podobná kříži v Dukovanech. Na závěr můžeme konstatovat, že celkově dílo Antona Majera rozhodně nepatří k těm, ve kterých naše tvrzení hraničí s jistotou. Anton Majer umírá v prosinci roku 1820 a uvolní tak definitivně místo představitelům čtvrté generace rodu.⁷⁹

4.3.3. Z *hostinského tvůrcem křížů* – František Majer starší

V poměrně širokém regionu s těžištěm kolem Ivančic a na sever od nich na náměšťském panství a se zvláštním výsadkem v několika obcích jižně od Brna nacházíme v rozmezí let 1802-1810 tvorbu asi třiceti jednoduchých, nezdobených křížů jednotného stylu: podstavec tvaru kvádrů s českým textem, římsa, žádné reliéfy a tu a tam jako vhodný doplněk vkusná ohrádka. Materiálem je pevný a kvalitní novoveský pískovec, obvykle s výraznými šedými valouny. Kristus je nápadný svou stále stejnou podobou – se zavřenýma očima, hlavou nakloněnou na bok, vousy na bradě oddělenými do dvou pramenů a trnovou korunou připomínající ze všeho nejvíce turban. Kristova podoba je řemeslně dobře zvládnuta, kříže musely jít v době rozmachu tohoto typu zbožnosti skutečně na odbyt a být vyráběny téměř sériově. Lze ale sledovat, jak se z počátku nijak zvlášť anatomická postava Krista postupnou praxí stává čím dál tím propracovanější. Také nápisy jsou si podobné jako vejce vejci: buď se začíná formulací „*Fundátor (techo kříže) je*“, nebo „*Tento kříž jest z nákladu ... založení*“. Často také uvádí na den přesné datum postavení kříže. U většiny křížů je citováno pozoruhodnou češtinou z 15. kapitoly z evangelia sv. Marka: „*Tam Bil Napis Wini Jecho*“. Druhou možností představoval citát z Pláče Jeremiášova, „*Pozorujte prosím všichni a vizte, je-li bolest jako bolest má*“, a to v různých variantách.

Původce těchto křížů nacházíme v osobě Františka Majera (*1752–†1813), jediného syna mladšího z bratrů druhé generace, Jakuba. Kameníkem se nepochybně po otci vyučil, neboť má toto povolání zapsané u své svatby s dcerou řeznovického zedníka Václava Hanáka, Františkou.⁸⁰ Snad kvůli dvěma dalším bratrancům-kameníkům z hlavní linie rodu, nebo také pro výhody tohoto povolání však po celý produktivní život vykonává profesi novoveského hostinského.⁸¹ Jako hostinský má celkem 12 dětí, z nichž se dospělosti dožijí čtyři později

⁷⁹ MZA, E 67, inv. č. 1516, sn. 68.

⁸⁰ MZA, E 67, inv. č. 1491, sn. 105. „*Honestus Juvenis Franciscus Majer lapicida Neop: cum honesta puella Francisca post † Wenc. Hanak Mur. Rzeznovicio.*“

⁸¹ MZA, E 67, inv. č. 1492, sn. 33, 49, 72.

výhodně provdané dcery a nejmladší syn František (*1793).⁸² Povolání hostinského v sobě nese osobní prestiž, a tak je vyhledávaným a oblíbeným kmotrem.⁸³

Zásadní zlom v jeho dosavadním životě nastává okolo přelomu století, kdy se ve svých padesáti letech vrátí zpět ke kamenickému řemeslu. Jak již víme, v novoveské dílně se v souvislosti s odchodem posledního krumlovského sochaře, minimálně v oblasti tvorby křížů, něco přihodí. Ačkoliv Anton Majer neumírá a dál je kamenickým mistrem, netvoří a řada v tvorbě přichází na Františka. Pouze hostinským je nazýván v roce 1795, o tři roky později, kdy mu umírá manželka Františka, se objevuje již jako „*Steinmetzmeister*“. Novou manželku, asi dvacetiletou Kláru, dceru hrnčíře Martina Schwarze, si v Ivančicích nachází opět jako hostinský, u třech dětí narozených v rozmezí let 1801–1804 bydlí pořád na domě hostince a zároveň je i kameníkem.⁸⁴ Poté pověsí hospodskou živnost definitivně na hřebík a věnuje již jen kamenickému řemeslu, stěhuje se krátce do domkařského domu č. 38 a následně na velký grunt č. 51, který mu zůstává až do jeho smrti.

Do tohoto období kamenických počátků spadají záhadné kříže v Želešicích (**kat. č. 185**) a možná i v Nové Vsi (**kat. č. 106**) z novoveského materiálu. Jsou mimořádně propracované a nápadně připomínají kříže, které připisujeme tovaryšovi Matyáši Lerchovi z Moravského Krumlova (viz dále). Pozval si tohoto pravděpodobně Sedlmayerem vyškoleného kameníka-umělce z malířského rodu na výpomoc, aby se zanedlouho rozhodl pro vlastní činnost?

Tvorba, kterou připisujeme přímo Františku Majerovi st. začíná v dříve novoveskou produkcí netknuté oblasti jihozápadně od Brna, kde u kostelní zdi ořechovského kostela Všech svatých „*odpočívá v pánu zesnulá hajanská správčová Veronika Pluskalka*“ (**kat. č. 116**). Tento náhrobek, napsaný písmem jednoznačně stejným jako u pozdějších křížů, poodhaluje příčinu průniku Majerů do této vzdálené oblasti. Bernard a Veronika Pluskalovi totiž před svým příchodem do Ořechova správcovali na vrchnostenském dvoře v Nové Vsi a samotný František je k nim svázán jako kmotr jejich syna Františka z roku 1795. Roku 1802 je datován kříž v hned sousedních Popovicích u Rajhradu (**kat. č. 133**). Figura Krista, plně poplatná autorově nezkušenosti, se do detailů snaží napodobit starobylý barokní kříž před klášterním kostelem v Rajhradě. Mohlo to být tedy přání ambiciózního rychtáře Josefa Neruda o zhotovení jemu milé podoby Krista z nedalekého staršího krucifixu, které Františka Majera vedlo k používání právě tohoto zpodobnění Krista u všech svých dalších děl. I za latinským citátem na přední straně podstavce „*Ibi erat titulus...*“, opsaným odněkud i s chronogramem k roku 1697, se neskryvá nic jiného, než jeho pozdější oblíbený citát z Markova evangelia „*Tam bil napis wini jecho*“.

Další zakázky se jen hrnou: 1803 kříž v Senoradech (**kat. č. 151**), 1804 v Alexovicích (**kat. č. 44**), stejného roku si kříž objednává i zbyšovský kovář Jan Kubálek (**kat. č. 183**) a rovněž Jan Hup, starý krejčovský mistr a hostinský z Oslavan (**kat. č. 118**). I zde je jednalo

---

⁸² MZA, E 67, inv. č. 1506. Nejstarší Elisabetha (*1777) si bere ivančického ševce Ignáce Kallicha, Nepomucena (*1779) mlynářského učně Kašpara Freyticha, Klára (*1782) moravskokrumlovského koláře Lorenze Marka a nejmladší Mariana zednického tovaryše a později krejčího Josefa Lazara.

⁸³ MZA, E 67, inv. č. 1492.

⁸⁴ Tamtéž, inv. č. 1241, sn. 31.

o mimořádného rodinného známého, totiž kmotra všech dětí Františka Majera st.⁸⁵ Následujícího roku kříž objednáva obec Lukovany (**kat. č. 69**), kde František Majer st. mohl pracovat na přístavbě sakristie, a rovněž rodina po zemřelém bývalém rychtáři z Tulešic (**kat. č. 168**). Snad jeho sochařské schopnosti ocení a sochařskou práci objedná i neznámý brněnský kameník „tříbarevných křížů“, neboť „turbanový“ korpus jistě zhotovený Františkem Majerem nacházíme na jinak brněnském kříži v Brně-Slatině (**kat. č. 7**).

Konečně přichází vpád francouzských vojsk na naše území a s ním rok vůbec největšího četností produkce našich křížů. A tak tesal do kamene nápis „*Tento kříž po odejití Francosů jest postaveni od obce Příbramská*“ (**kat. č. 137**), z podobných pohnutek snad i u kříže v Babicích u Rosic (**kat. č. 1**). Tam ovšem radní dali před „*paměť*“ přednost vypsání svých jmen a funkcí. U ústředního kříže na hřbitově v Náměšti nad Oslavou (**kat. č. 101**) fundátora neznáme, důležitá jsou ale vysekaná písmena z boční strany podstavce F: M: M: K. S největší pravděpodobností se totiž jedná o iniciály: *František Majer, mistr kamenický*. Kromě těchto zakázek lokalizovaných poněkud severněji ještě dodává kříž Fridrichu Čechovi a jeho starému otci, púlláníkům z Letkovic (**kat. č. 62**) a v září tohoto roku pak také mlynáři z Mohelna, Jakubu Tkanému (**kat. č. 83**).

Podrobněji se můžeme zmínit o kříži, který nechala postavit vdova po oslavanském púlláníkovi Klára Kaudelná. Kolem procházejícím zbožným poutníkům dává jasný vzkaz „*Modlete se za Fundátora*“. Latinskému donačnímu nápisu a oproti tomu kuriózně česky psané biblické citaci je vyhrazena až boční a zadní strana podstavce (**kat. č. 119**). A téměř shodný kříž z roku 1807, také popsany ze všech čtyř stran, se nachází v Němčicích u Ivančic (**kat. č. 45**). Zde jsou ovšem „*prvními zakladateli*“ radní z této obce. Biblický odkaz na Pláč Jeremiášův se zde při opravě zkomolil na záhadné „*BLGO*“. A na posledním kříži, objednaným kovářským mistrem ze vzdálených Maršovic (**kat. č. 49**) se dočteme „*Fundator toho kříže je Anton Jon s pomocí též starších bratrů skutečné lásky bližního*“. Pozoruhodností zde je tedy podíl bratrstva Účinné lásky na stavbě kříže. Tato bratrstva byla totiž zakládána Josefem II. a měla se, zcela oproštěná od barokních principů, věnovat charitě, skutkům křesťanského milosrdenství. Fundátorství soch a křížů jde *de facto* zcela proti principům jejich statut.⁸⁶

Daleko to neměli při převážení kříže Františku Hledíkovi, mlynáři z Hrubšic (**kat. č. 39**), následujícího roku. Objednáva jej nedlouho po své svatbě se starou vdovou Alžbětou Štěpánkovou, se kterou zároveň vyženil mlýn. Záměr postavit kříž dost možná pochytil od nám již známého mlynáře Jakuba Tkaného z Mohelna (**kat. č. 83**), který jim jde za svědka. Další dva kříže jsou umístěny v okrajových oblastech distribuce Františkovi tvorby. Jeden z nich v obci jménem Křoví, kde se zrovna stavěl, jako jeden z mála v širokém okolí, zbrusu nový kostel sv. Petra a Pavla (**kat. č. 56**). A před takový samozřejmě patří zbrusu nový kříž, který opatřila obec. A naposled se dostává opět do Hajan na Brněnsku. Zřejmě tam nezapomněli, že vytvořil pěkný náhrobek správcové, neboť nyní si jej vyhledává rodina po zemřelém púlláníkovi Antonu Heřmanovi (**kat. č. 29**), který si postavení kříže přál ve své

⁸⁵ MZA, E 67, inv. č. 1492, sn. 33, 49, 72.

⁸⁶ Mikulec, J.: Barokní náboženská bratrstva v Čechách, s. 129.

poslední vůli. Lhůta dodání svědčí o podnikatelském duchu Františka Majera – dodán byl totiž jen něco málo přes dva měsíce po úmrtí fundátora. Z hlediska osobního tento rok pro Františka Majera nemohl být příliš šťastný. Zemřela mu mladá manželka Klára.⁸⁷

Následujícího roku jakoby se zakázky příliš nehrnuly. Jediný kříž je postaven v katastru rodné obce a parafrázuje na něm své oblíbené: „*Ó vy všickni, kteří jdete cestou, pamatujte, je-li bolest jako má.*“ (**kat. č. 107**). František Majer již nebyl zrovna nejmladší a evidentně mu začalo ubývat sil. Pouze jeho tvůrčí rukopis nese již jen kříž z roku 1811 ve Lhánicích (**kat. č. 63**), ostatních šest křížů postavených novoveskou dílnou do jeho smrti vychází z jeho předloh, ale provedením se někdy méně a jindy více liší.

Pozastavme se na chvíli nad používanými typy písem. Zatímco sochařská složka na kříži si je navzájem k nerozeznání podobná, o písmu na podstavcích to nelze tvrdit ani omylem. Na většině křížů (vždy tam, kde uvádí citaci „*Tam bil nápis*“) figuruje písmo navazující na kříže Antona Majera, několikrát se objevuje i neumělé velké tiskací písmo a napotřetí i zvláštní písmo připomínající spíše kurent. Použití těchto typů nesouvisí s žádným určitým časovým obdobím. Není pravděpodobné, že by kříž od kříže bezdůvodně střídal písma, spíše dokládají přítomnost konkrétních tovaryšů, pověřených transportem a snad se i samotný nápis mohl tesat na místě podle přání fundátora.⁸⁸

První z šestice pozdních křížů nalézáme v Holasicích u Brna (**kat. č. 30**). Kříž „*založili pobožní manželé Josef a Kateřina Frič*“. I zde je spojitost s dřívější fundací – jedná se o kmotry všech dětí prvního fundátora, rychtáře Josefa Neruda z Popovic (**kat. č. 133**). Autorství však není zcela jisté, může se jednat o nápodobu kameníkem „*tříbarevných křížů*“ (srov. **kat. č. 7**), anebo také spolupráci s ním.⁸⁹ Podivný, nápisem a materiálem však jednoznačně „*náš*“ kříž se nachází ve Stanovišti u Velké Bíteše (**kat. č. 157**). Figura Krista vzdáleně skutečně dílo Františka Majera st. připomíná, má ale nevyvážené proporce těla a hlavně jí chybí typická turbanovitá trnová koruna. Fundátory byli dva zdejší bratři, hrnčíři, jménem Patučke a celá obec.

Snad se v roce 1812 ještě odhodlal vytvořit poslední „*reprezentační*“ kříž před hospodu hostinskému Janu Hofmanovi v Rapoticích (**kat. č. 139**), kdy je korpus Krista řešen naprosto v jeho stylu. Mimořádně problematickým dílem je kříž v Jezeřanech (**kat. č. 50**). Na podstavci je datován rokem 1811, farní kronika uvádí, že byl postaven v roce 1816 a posvěcen o rok později. Je možné, že byl objednan na přání fundátorů, kteří chtěli přesně ten kříž, jako mají sousedé v Maršovicích.

⁸⁷ MZA, E 67, inv. č. 1516, sn. 56.

⁸⁸ Mezi tyto pomocníky jistě patřil mladý syn František, pravděpodobně i příbuzný Jakub se svým otcem Janem Františkem. V dílně byl nepochybně stále přítomný bratranec Anton Majer, který jako nejstarší v rodu mohl dojednávat zakázky i věst samotnou dílnu (**viz Dukovany, kat. č. 26**) a jeho nejstarší syn Václav, po celý život kamenický tovaryš. Spekulovat se dá i o učení svého synovce Franze Haselsteina (**viz jeho medailonek**) Takových tovaryšů však mohlo být více a nemuseli nutně vycházet z rodiny Majerů.

⁸⁹ Stejně jako v případě kříže v Brně-Slatině, **kat. č. 7**. Pro spolupráci hovoří uvedení přesného data na podstavci a informace, že kolem kříže byla kamenná ohrádka, ale písmo je dosti odlišné.

Všechna ostatní díla z let 1811 a 1812 je možné konkrétně připsat buď sotva dvacetiletému synovi Františkovi, nebo také mladému Jakubu Majerovi. Budou tedy řešeny v rámci jim věnovaných kapitol.

Doba se opět mění, dostávají se důsledky státního bankrotu v roce 1811, který připravil obyvatele monarchie především o mnohaleté úspory, které právě ve fundátorství hrají klíčovou roli. Dne 20. prosince 1813 František Majer v 63 letech umírá a spolu s jeho úmrtím je ukončena na kříže nejtědřejší etapa vývoje novoveské dílny.⁹⁰

4.3.4. Umělcem mezi řemeslníky – Jakub Majer

Dílo kamenického mistra Jakuba Majera vystupuje z řady jeho současníků i předchůdců. Stejně jako ostatním, i jemu bylo dáno hospodařit na čtvrtlánickém gruntu, s titulem kamenického mistra těžít pískovec v Hrubšické skále a příležitostně z něj tvořit zbožným či zámožným objednavatelům ke cti a chvále Boží i jejich bohulibých skutků kamenné kříže, odpovídající jejich vkusu. Neměl vyšší vzdělání, preciznější techniku práce, jeho kříže nedosahovaly nejkvalitnějšího řemeslného zpracování. Co ho však od ostatních kameníků zásadně odlišovalo, byl přístup k jednotlivým zakázkám. Ačkoliv má nezaměnitelný autorský rukopis, nenašli jsme dva podobné, natož shodné kříže. Někdy obmění podobu celého podstavce, tu a tam jen některé výzdobné prvky a jejich umístění. A tak se setkáváme s motivem tulipánu i jiných kvítí, kalicha, či hlavičky andílka. Jeho bolestné Panny Marie jsou zachyceny uprostřed pohybů připomínajících tanec. Na každém kříži si musel dát skutečně záležet, málokdy tvoří více než jediný do roka. To lze jistě taktéž vysvětlit změnou zbožnosti a s ní spojeným poklesem zájmu o kříže. Doba po skončení napoleonských válek a státním bankrotu nebyla příznivá pro odbyt tohoto nikoliv nezbytného zboží. Objednání kříže muselo být v novoveské dílně spíše vzácnou událostí a Jakub mohl přistupovat ke každému zákazníkovi a objednanému kříži individuálně a s invencí. Některá svá díla podepsal, a to – pro nás naštěstí – na začátku a na konci své tvorby. Na většině ostatních nalezneme stále stejnou ozdobnou rozvilinu připomínající brýle. Objevuje se jako výzdobný prvek na některých starších památkách novoveské dílny (kříže kat. č. 66, 168), ale Jakubovi se zalíbí natolik, že ji začne používat v podstatě jako vlastní signaturu.

Vše, co jsme si řekli o variabilitě motivů, platí samozřejmě i o nápisech. Nad citacemi biblických textů převažují donační nápisy. Oproti ostatním tvůrcům jsou podstatně mystičtější a poetičtější. Některé pak připomínají spíše pamětní nápis v kronice. Kromě běžného zdůrazňování motivu Kristova utrpení na kříži nesou mnohé Jakubovy kříže texty, ve kterých figurují slova spasitel a vykupitel. S oblibou své texty zakončuje žádostí, aby byl skutek fundátora (a také jeho samého?) Bohem patřičně odměněn a požehnan. V kontextu námi řešených autorů je výjimečná rovněž schopnost užít v textu „funkční“ chronogram. Rozličné tvarování i zdobnost jeho křížů spojuje stále stejné vyobrazení Krista. Rozhodně se nejedná o dobově oblíbený typ šarmantního elegána s postavou atleta, ba naopak, Kristus v podání Jakuba Majera je od počátku vyhublý, zasmušilý, s vystouplými kostmi. Spíše než cokoliv jiného symbol bolesti a utrpení. Podoba obličej se takřka nemění, stále se setkáváme se

---

⁹⁰ MZA, E 67, inv. č. 1516, sn. 62.

stejnou pohublou mužskou tváří s vousy pouze po stranách tváře, malými ústy a velkýma zavřenýma očima. Můžeme ale sledovat, jak tato tvář i tělo na téměř dvaceti křížích v rozmezí tří desetiletí postupně stárne. Z mladíka na kříži ve Valči z roku 1817 se postupně stává muž v nejlepších letech. Na jeho posledních dílech v Oslavanech, Nové Vsi a Mohelně visí na kříži vrásčitý stařec s artrózou. Z toho usuzujeme, že obličej Krista, je skutečně odrazem jeho vlastní tváře a životního utrpení. Zprostředkovaně přes propast několika generací nám jeho přímý potomek ing. Karel Figer vyprávěl, že se v rodině vždy o Jakobovi mluvilo jako o velkém umělci, za kterého se on sám také považoval.⁹¹

Jakub, prvorozený syn kameníka Františka Majera a jeho manželky Johany Hanslové, se narodil v době josefínských reforem, 25. července 1782.⁹² Dílna tehdy patřila mistru Antonu Majerovi, staršímu bratru Jakobova otce a připomeňme si, že první kříže v ní začaly vznikat nedlouho před Jakobovým narozením. Jako téměř každý mužský potomek rodu zasvětil svůj život kamenickému řemeslu. Učit se mohl pouze v Nové Vsi, ale vzhledem k pozdnímu věku oddání nevyklučujeme delší pobyt v jiném prostředí. Svůj rodný čvrtlánícký grunt, stojící uprostřed návsi, přebírá někdy okolo roku 1812, kdy se žení. Jeho nevěstou je šestnáctiletá Kateřina, dcera novoveského kovářského mistra Lorenza Hanáka. Tato další z příbuzenských nitek na rod Hanáků jen ukazuje omezený počet rodů zvláštní a do jisté míry uzavřené movitější vrstvy venkovských řemeslníků. Matka Kateřiny je ke všemu dcerou zedníka Bartoloměje Poláka a tedy i vnučkou Františka Majera z druhé generace Majerů. Po Jakobově boku bude Kateřina Hanáková stát po celý jeho život a porodí mu dva syny a pět dcer, které se dožijí dospělosti.⁹³

V období těsně předcházejícím tomuto sňatku musel Jakub působit jako jeden z tovaryšů Františka Majera staršího. Mistrovi evidentně docházely síly, jednotlivých rozjednaných děl se chopili různí tovaryši a Jakobovy ruce skutečně rozpoznáváme u dvou úspěšnějších děl této etapy. V Tuřanech, místě dohasínající slávy kdysi nejvýznamnějšího poutního místa široko daleko, odchází na výměnek do sousedních Holásek asi nemohoucí, 85 let starý půlláník Lorenz Krejčí. Snad aby po sobě zanechal nějakou stopu, objednává kříž určený ke vchodu do kostela (**kat. č. 169**). Jednoduchý tvar kříže a turbanovitá koruna nás v tomto období nikterak nepřekvapí. Zblízka se však dílům Františka Majera, st. podobá jen málo. Odlišné složité písmo i samotné znění nápisu: „*Ó křesťané, pamatujme, kterak vykupitel náš ohavnou smrt na kříži pro naše nepravosti podstoupiti ráčil*“, nám ukazuje právě na Jakuba. Domněnku nám potvrzuje nepřilíhově provedené „brýlí“ na přední straně a o poznání zdařilejší na boční nápisové straně. Na tomto kříži si Jakub evidentně zkoušel své možnosti. Že se jím staříčkový fundátor, který kříž snad objednával v předtuše smrti, mohl kochat ještě dalších 20 let, je již příběh jiný.

„*Zde gest vyvolený místo k věčného odpočívání Josefa Nesrsty a manželky jeho, Ó Kriste Ježíši, smiluj se nad duši naší*“, nacházíme psáno na nedatovaném hřbitovním kříži ve Velké Bíteši (**kat. č. 171**). Objednavatele můžeme popsat jako postaršího zámečnického mistra a městského rychtáře, tedy nikoliv nevýznamnou osobnost. Břevna mají neobvyklý jetelovitý

⁹¹ Dle ústního sdělení ing. Karla Figera z 3. 2. 2014.

⁹² MZA, E 67, inv. č. 1491, sn. 47.

⁹³ MZA, E 67, inv. č. 1507, sn. 42. Tamtéž, inv. č. 1493. Tamtéž, inv. č. 1494.

tvar, naopak provedení korpusu se od prací tehdejšího mistra tolik neodlišuje. Co však do kontextu díla Františka Majera st. vůbec nezapadá, jsou dva složité biblické citáty vážící se k tématice vzkříšení. Zepředu „*Já jsem vzkříšení a život, kdo věří ve mne, byl pak i umřel, živ bude*“ (Jan, 11, 25), na zadní straně pak starozákonní „*Vím, že vykupitel můj živ jest a v nejposlednější den z země vstanu a zase oblečen budu v kůži svou a v těle svém uzřím Boha svého*“ (Job, 19, 25–26). Rovněž písmo je analogické ke kříži v Tuřanech, a proto i tento kříž považujeme spíše za dílo Jakuba Majera.

Čas Františka Majera, st. se brzy naplnil a v novoveské dílně nastává nejasná doba. O své místo na slunci se kromě nadaného a ambiciózního Jakuba hlásí jak pozůstalý syn dosavadního mistra, František, tak stařešina rodu, strýc Anton Majer se synem Václavem. Těžko říci, zda mezi příbuznými probíhaly bouřlivé spory, či bylo nástupnictví od počátku řešeno dohodou. Důležitou roli mohla hrát také vůle vrchnosti, neboť ta byla majitelem kamenolomu. Podle účtenky od kříže z roku 1818 v Dukovanech (**kat. č. 26**) víme, že dílnu po smrti Františka vedl nejstarší z žijících kameníků Anton Majer. V tomto období Jakobovi připisujeme celkově 5 křížů, z nichž čtyři dnes mají rozpadlou a nahrazenou vrchní část. Tato bilance je nápadná, zvláště vezmeme-li v úvahu skutečnost, že žádné jiné kříže z novoveského materiálu, které by byly nahrazeny, neznáme. Kříže jsou sice vytvořeny z novoveského pískovce, ale nepříliš kvalitního, s většími a četnějšími valouny různých barev a místy silně zvětřalého. Kromě toho všechny nalezneme v oblastech pro novoveskou dílnu doposud okrajových, nebo úplně cizích. Jeho tvorbu této etapy si vysvětlujeme tak, že byl tovaryšem v dílně strýce, který mu dovolil patrně v nějaké vedlejší sloji těžít kámen pro svou potřebu a distribuovat kříže, pokud tím nebude zasahovat do teritorií jeho obchodního zájmu. Vysvětlovalo by to i skutečnost, že si díla signuje a používá pro sebe označení „kameník“, nikoliv kamenický mistr.

Řeku Jihlavu, doposud respektovanou hranici distribuce krumlovské a novoveské dílny, poprvé zásadně překračuje torzálně dochovaným křížem dodaným dobřínské obci (**kat. č. 16**). Podstavec není vůbec zdobný, nápis je proveden písmem nikoliv nepodobným písmu Františka Majera st., ale menším, nahuštěnějším a ostřejším. Říká nám skutečně vše podstatné, jako bychom listovali kronikou: „*Roku páně 1816 za auřadu obce dobřínské Melichara Veselého starší a Fabiana Komarka rychtáře byl tento s: kříž nákladem celé obce od mistra kamenického z Nové Vsi vyhotovený a potom od veleb: pana P. Jana Vernerera toho času zde správce duchovního ke cti a chvále Boží posvěcený. Dejž Bože aby ten s: Kříž všem obyvatelům, jejich nástupníkům dostih spasení duše. Amen*“.

I svým druhým torzálně zachovalým křížem, tentokrát naopak mimořádně zdobným, v Rybníkách (**kat. č. 148**) překračuje řeku Jihlavu. Do jednoho z nejpoetičtějších nápisů „*Ó člověče, patř na obraz těžké práce vykoupení od věčného zahynutí tvého, ten nechal pan Carel Škoda postaviti, mlynář zdejší*“ se Jakobovi podařilo vtěsnat chronogram k roku 1816. Významný a bohatý mlynář Škoda tak získal kromě dříve zřízeného podstavce pro sochu sv. Jana Nepomuckého (viz rod Lerchů, kat. č. 147) další zásluhu na zvelebení své obce. Snad proto, aby z překrásného kříže něco měla i jeho manželka, pocházející z německých Hostěradic, nachází se na římse německý nápis „*Pane smiluj se nad námi, až stanem před*

tvým soudním stolcem. Karel Škoda a jeho manželka Rosalie“. Dalším inovativním nápadem bylo uvést na ostatních stranách římsy jména jeho tří pomalu již dospívajících dětí.

A právě z Rybníků do Valče u Hrotovic (**kat. č. 170**) přišel před sedmi lety mladý mlynářský tovaryš Štěpán Záviška. Ve svém bývalém mistrovi musel mít opravdu velký vzor, neboť i v druhém fundátorském počínu jej téměř ihned napodobuje. Jistě si Jakuba Majera navzájem doporučili. A tak zde nacházíme vůbec první dochovaný korpus Krista s nezaměnitelnými rysy popsanými výše a první signaturu „*Jakub Meyer, kameník z Nové Vsi*“. Donační nápis ničím nevybočuje, ale nebyl by to Jakub, aby na neobvyklé místo – přímo pod nohy Krista – neumístil alespoň latinský citát „*Ukřižovanému Kristu Spasiteli bud' věčná čest!*“. S výzdobou kříže si také mimořádně vyhrál – poprvé nalezneme výklenek s Bolestnou Pannou Marií, na rozdíl od krumlovské tradice zachycenou jakoby uprostřed prudkého pohybu, podstavec pak kromě obvyklých festonů zdobí po stranách motivy tulipánů.

Další podpis zcela stejného znění umístil na kříž ve Vícenicích na Náměšťsku, tedy objednaný rovněž z okrajové oblasti dosavadního teritoria novoveské dílny. „*Tento kříž je postavený ke cti a chvále umučení Pana Ježíše Krista, tato památka Karla Kratochvíle*“, tesá Jakub hezkou variací na nejběžnější typ donačního zápisu (**kat. č. 174**). Fundátor, téměř osmdesátiletý bednářský mistr a měšťan z Náměště po sobě sice skutečně památku zanechal, leč do dnešní podoby se nám zachovala jen částečně. Stojí sice *in situ* u kdysi významné třebíčské cesty, ale ráz krajiny kolem něj se k nepoznání změnil. Trasu cesty totiž překřížila železnice a v jeho bezprostřední blízkosti byl zřízen kamenolom. K tomu všemu shodila již roku 1869 tělo kříže „*podzimní bouře*“ a bylo tak na náklady vícenické obce nahrazené za litinové.⁹⁴

Po dvouleté přestávce nalézáme další jeho kříž v Miroslavských Knínicích (**kat. č. 79**). „*Dvě sestry Eva a Klára Kegbl, jsou zakladatelé toho kříže v roku 1820*“, čteme na tentokrát střídavě zdobeném podstavci a nejspíše se neubráníme představě dvou pobožných vdov, popřípadě starých pannen. Ve skutečnosti se za postavením památky skrývá rodinná tragédie. Obě dcery z čtvrtlánického gruntu zemřely v sotva dospělém věku na tuberkulózu a kříž tak byl postaven rodinnými příslušníky z jim určeného věna. Můžeme považovat za zázrak, že kříž postavený z tak nesourodého a zvětralého kamene vydržel do dnešní doby a při opravě asi před 10 lety byl nahrazen kvalitní, od původní podoby v podstatě nerozeznatelnou kopií.

Roku 1820 se v Nové Vsi opět mění poměry. Anton Majer umírá v prosinci a snahu převzít dílnu má patrně jeho zeť František Majer, ml. Po dva roky nalézáme jeho intenzivní tvorbu, poté se ale soudě dle situace v terénu hlavou novoveské dílny stává natrvalo Jakub. Až do roku 1823 jsou jeho kříže ze suroviny, která rozhodně nepatří k tomu nejlepšímu, co se dalo v novoveském lomu natěžit. Rysy Jakubovy tvorby – tvar podstavce, způsob zdobení boků i výrazně profilovaná římsa – nese bývalý hřbitovní kříž v Oslavanech (**kat. č. 124**), postavený oproti běžným zvyklostem docela mladým čtvrtláníkem z Padochova jménem Petr Gross a jeho manželkou Kateřinou. Ani jeho vrchní část se nám dodnes nedochovala. Další stopy Jakubovy tvorby nalezneme na Brněnsku (**kat. č. 6**). „*K uctění spasitele světa vystaven*

⁹⁴ DABB, FÚ Náměšť nad Oslavnou, inv. č. 4, nefol.

nákladem obce Bosonoský, roku Páně MDCCCXXIII“. Opět platí pravidlo, co kříž, to jinak vyzdobený podstavec. U kříže v Bosonohách se tak můžeme kochat pečlivě vyvedeným provázkem s tránsněmi a výklenkem zcela nového tvaru s tentokrát jen strnule stojící Bolestnou Pannou Marií. Kromě poetické formulace a zachované podoby Krista vypovídá o Jakobově autorství specifický tvar písmene N.

Stejně „N“ nalezneme na kříži z roku 1824 v Rakšicích (**kat. č. 98**) před kostelem. Vytvořen je ze zcela běžného novoveského pískovce a jeho nápis je napsán Jakobovým písmem. Problém spočívá v podobě Krista. Především tvarováním těla, ale i obličejem připomíná spíše dílo zrovna do Moravského Krumlova přicházejícího Franze Haselsteina. Stejně tak reliéf Bolestné Panny Marie stojí někde na pomezí tvorby obou autorů. Ačkoliv by nám to příliš nezapadalo do koncepce kameníka-umělce, který do křížů zobrazuje vlastní tvář, mohl Jakub úspěšného Haselsteina napodobovat. Stejně tak je možná i spolupráce, neboť Haselstein poslední roky do novoveské dílny skutečně téměř sériově sochařské zakázky dodával (podrobněji viz následující kapitola) a při převzetí dílny Jakubem mu tak mohl vytvořit poslední objednaný korpus Krista. Jistotu máme jen ve fundátorovi, rychtáři Matěji Brančovi a jeho ženě Marianě. Možným motivem postavení snad bylo úmrtí jeho asi dvacetiletého syna Martina v roce 1821.

Údolí řeky Jihlavy bylo v námi sledované době poseto mnoha mlýny. A v pořadí již čtvrtým mlynářem, který si svůj mlýn ozdobí pořízením kříže, je prachař Jan Zelníček s manželkou Annou (**kat. č. 27**). Kříž ozvláštňuje především podivně vyobrazený zamračený obličej andílka, naopak Kristus je proti Jakobově zvyklosti až nezvykle líbivý, bez vystouplých kostí, s delšími vlasy a kamennou svatozáří. Základní obličejové rysy ani typický znak signatury v podobě „brýlí“ se však nemění. Možná bychom se podivili, co mladý a před nedávnem sezdaný manželský pár vedlo k zbožné fundaci. Nepochybným vysvětlením je blízký příbuzenský vztah. Anna Zelníčková, dcera kovářského mistra Lorenze Hanáka z Nové Vsi, byla Jakobovou švagrovou. Kříž dnes u velmi zchátralé prachovny nenalezneme. Byl totiž přemístěn přímo do obce Dukovany.

Další jistotu v připsání i interpretaci Jakobových prací nám dává vyřizování pozůstalosti zemřelého domkaře, respektive výměnkáře Mathiase Koneczneho z Želešic (**kat. č. 186**). Již při úmrtí v roce 1819 odkazuje 150 zl. císařské měny na zřízení kamenného kříže. Dědicové ale začínají s vyřizováním odkazu s několikaletým zpožděním. Z protokolu ze dne 25. května 1826 se dozvídáme, že zeť zemřelého se již obrátil na novoveského kameníka Jakuba Majera. Dal mu závdavek 60 zlatých a dostal od něj příslib, že pokud to počasí dovolí, bude kříž dodán již na jaře následujícího roku. Roční lhůta, kterou si Jakub na postavení kříže nechával, jen dokazuje, kolik času svým uměleckým zakázkám věnoval. Vzpomeňme si na hostinského Františka, jež byl schopen kříž dodat do podobně vzdálených Hajan za něco málo přes dva měsíce od smrti fundátora. A co za celý rok Jakub vymyslel nového? Kříži dává pro změnu jetelový tvar, jednodušší římsu „ze starých časů“ a pouze rytou spirálou naznačené voluty na podstavci. Nutno poznamenat, že tělo Krista se mu tentokrát zrovna anatomicky vysochat nepovedlo.

„Anno 1827 z nákladu Weymyslických obyvatelů a z nápomoci cechovních pokladnic byl tento svatý kříž vystaven, požehnejs Bůh jejich dobrý aumysel. Amen.“ promlouvá k nám opět neotřelý nápis na skutečně pietním místě, starém hřbitově ve Vémyslicích (**kat. č. 172**). Silueta kříže je pro změnu velmi štíhlá a římsa bohatě profilovaná. Snad aby náhodou neopakoval situaci v Dukovanech, dává postranním volutám hranatý tvar a Kristus je mimořádně šlachovitý. Důvod postavení kříže, založení nového hřbitova, nikoho asi příliš nezaujme. K těm nejpodivnějším vůbec ale patří hned následující.

Vzniku vrcholného Jakubova díla, které nalezneme u kostela v Troubsku (**kat. č. 167**), zavdalo příčinu štěstí při hazardní hře. Zdejší rychtář a celoláník, údajně po prorockém snu, vyhrává v loterii přes 500 zl. cís. měny.⁹⁵ Ze značného jmění, které vyhrál, obětuje na postavení kříže téměř polovinu. Snad kvůli neobvykle vysoké částce, kterou byl fundátor ochotný nabídnout, je tento ještě o něco propracovanější než všechny ostatní. Obsahuje fundátorův úmysl hezky vystihující nápis, dokonce i s chronogramem: „Ó Ježíši, k cti Tvé kříž tento z lásky zde jest zhotoviti dal František Doležal. Uděl nám při smrti kříže obejmutí“. Krom toho se po deseti letech vrací k motivu festonů, ozdobného písma a jemného reliéfu „z bolesti tančící Panny Marie“. Zpracování sochařské stránky kříže dosahuje právě zde svého vrcholu.

Úplným opakem je již druhý kříž Jakubovy provenience v Želešicích (**kat. č. 186**). Jednoduchý podstavec rozdělil uprostřed menší římsou a celé dílo zdobí pouze zvláštními šupinami pod nohama Krista. Tělesné proporce - podivně dlouhé ruce i nohy, pohublý postava a úzká hlava - neodpovídají dříve o mnoho povedenějším realizacím. Přibližně sedmdesátiletý Karl Uhl jej věnoval „na památku křesťanské obce v roce 1831“. Reagoval Jakub Majer zpodobněním jakoby nezdravého Krista na probíhající ničivou epidemii cholery? Domněnku nemůžeme považovat za zcela průkaznou, neboť by kříž musel být zpětně dodatován. Minimálně musel vznikat v prostředí strachu před nezastavitelnou a blížící se zhoubnou nemocí...

Po poměrně dlouhé přestávce, vyplněné pouze nejednoznačně připisatelným podstavcem z roku 1835 s nahrazenou vrchní částí u mohelenského farního kostela (**kat. č. 84**), přichází poslední etapa Jakubovy tvorby. Na tváři i těle Krista lze najednou skutečně sledovat více znaků stárnutí. Mají méně vlasů, vystouplé klouby („atrózu“) a vráscitý obličej. Relativně nejmladší je Kristus na velmi jednoduchém kříži z roku 1837, dodaném do katastru obce Ketkovice (**kat. č. 55**). Založen byl „k uctění našeho vykupitele od istých manželů ze Sudic“. Cestou, u které kříž stojí, museli oni postarší a patrně bezdětní manželé, kovářský mistr Jan Leitner a jeho žena Františka, pravidelně chodívat, neboť vedla k jejich farnímu kostelu.

Roku 1837 je rušno i u oslavanského farního kostela. Na objednávku oslavanského krejčovského cechu se Jakub pouští do renovace barokní sochy Ecce homo (**kat. č. 121**). Patrně vytváří nový podstavec s nápisem: „Ejhle člověk, ó Křesťane, na něho se dívej a jeho svaté rány rozjímej“, opatřený „brýlemi“. Pozoruhodné je, že se Jakub při vymýšlení

---

⁹⁵ Troubsko od A po Zet, Drobná sakrální architektura v Troubsku - část 1 [online]. [2017-02-02]. Dostupné z: www.troubaz.unas.cz.

vhodného textu patrně inspiroval dodnes živou katolickou duchovní písní „*Křesťanská duše, k Pánu se dívej, o jeho lásce živě rozjímej*“. Její text měl být poprvé uveden na „letáčku“ z roku 1827, jedná se tedy o poměrně „horkou novinku“. Nápis v sobě nese chronogram k roku 1736, může se jednat o rok vzniku samotné sochy. Prostranství na svahu u kostela sv. Mikuláše zvelebují krátkým kamenným schodištěm s ozdobným volutovým zakončením, opatřeným nápisem „*Od cechu krejčovského 1837*“.

Toho času vzniká na druhé straně kostela jeho rukama dílo, nemající v novoveské ani krumlovské dílně žádné obdoby (**kat. č. 122**). Jak by si také nedal záležet, když jej staví před svůj vlastní farní kostel a objednavatel je tchán Lorenz Hanák, téměř osmdesátiletý stařec. Kříž je prodchnut skutečně hlubokou symbolikou. Z vrcholu zvláštní nápisové desky řešené jako vysoký předsazený sloup vyrůstá mohutný kalich. K němu se váže první z pečlivě vybraných citátů, modlitba Krista v Getsemanské zahradě: „*Otče můj, nemůže-li tento kalich minouti mně, než abych jej pil, staniž se vůle tvá.*“ Kalich neztělesňuje eucharistii, jak bychom se mohli domnívat, je spíše symbolem utrpení. Pod tento citát podruhé uvádí nám z předchozí památky známé „*Ejhle člověk, ó Křesťane...*“. Nedivme se, že je autor na takový kříž náležitě hrdý a opatřuje jej signaturou, překvapivě psanou německy. A rovněž není divu, že se dílo Lorenzi Hanákovi líbilo natolik, že za něj Jakobovi věnuje celý vinohrad na Staré hoře...

Snad po tomto díle Jakub nabyl dostatečného sebevědomí, každopádně se osmělil na vlastní sochu, která ukazuje, že na něj v Miroslavských Knínicích ani po 20 letech od dodání kříže nezapomněli. Život fundátorky, vdovy Eleonory Čurdové, v sobě nese jistou nepřízeň osudu, neboť se v mládí provdala za starého vdovce, a jakmile zemřel, byla sama v již příliš pokročilém věku, aby mohl být její následný sňatek požehnán dětmi. A tak sobě na památku, doslova k „*spasení duší její*“ nechává postavit sochu sv. Jana Nepomuckého (**kat. č. 79**). Jako nápis na podstavci Jakub použil parafrázi dodnes živé kanonické modlitby k tomuto světcovi.⁹⁶ Na samotné figuře je ale na první pohled poznat, že mu chyběla patřičná praxe k sochání samostatné lidské postavy i jejího roucha. Světec je strnulý, shrbený a „roztomile rustikální“. Jeho tvář však bude komukoliv, kdo zná některý z Jakobových křížů, dobře povědomá.

Snad není kameníka Majera, který by alespoň jeden kříž neumístil do své rodné Nové Vsi (**kat. č. 108**). Dnes bychom tam ten Jakubův marně hledali, ale kdysi skutečně v polích západně od obce stával. Pocházel z roku 1841, zdobil ho kalich spolu s hlavičkou andílka a také oblíbený a snad vůbec nejvhodnější citát, který bylo možné polním křížům dát: „*Vy všichni, kteří jdete cestou, pozorujte, jestli jest bolest jako bolest má*“. Rozhodně se jednalo o zdařilou realizaci. V minulém století byl ale bohužel shozen traktorem a neobnoven. Díky „brýlím“ na podstavci, víme, že Jakub byl toho roku autorem i jednoho kříže s litinovým vrškem, které se od 40. let začínají postupně v krajině objevovat. Možnost inovace mu zavdala obec Zbýšov, která se při příležitosti desátého výročí od epidemie cholery rozhodla postavit hlavní hřbitovní kříž (**kat. č. 183**) a na něm „*založit nápis svým potomkům na památku*“. A na expresivní líčení hrůzných choleroých prožitků si doopravdy nemohla vybrat vhodnějšího autora, než jakým byl Jakub Majer. Posuďte sami: „*L. P. 1831 na slav.*

⁹⁶ Litanie ke sv. Janu Nepomuckému [online]. [2017-01-01]. Dostupné z: <https://www.rkfp.cz/images/2016-litanie-k-sv-janu-nepomuckemu.pdf>

sv. Martina dopustil i na nás Bůh tu nemoc cholery, kterážto z Východních krajin k západním se rozmáhající přes celou Evropu několik let strašně zuřila a ze zdejších obyvatel k 50 sem přivedla. Tohoto času tento hřbitov založen jest.“

Dostáváme se k poslednímu dílu Jakuba Majera, které dodává do nedalekého městečka Mohelna postarším manželům Jurkovým ze čtvrtlánického gruntu (**kat. č. 85**). Mohelenský malovaný nábytek zažíval v roce 1844 velký rozkvět a stával se známým po celé Moravě. A přesně těch motivů drobného lučního kvítí, které na něm dodnes obdivujeme, využil Jakub Majer na zdobení břevna svého kříže. Jedná se jen o další ukázkou jeho schopnosti dodat fundátorovi kříž „ušitý na míru“. *„Tento kříž jest k větší cti a chvále umučení pána našeho Ježíše Krista založen, na něm beránek tichý snímá světa hříchy“*, pohrává si i naposledy se zněním běžného donačního textu. Na první pohled je patrné, že Kristus na kříži není oproti předchozím nijak zdařilou realizací. Pokud jsme si doposud zobrazeného stáří dříve nepovšimli, zde je již naprosto nepřehlédnutelné. Vždyť Jakobovi bylo 62 let.

Přehled Jakobova díla byl pojat poněkud náročněji než u ostatních kameníků, neboť v případě jeho křížů je skutečně co vyprávět. Nemůžeme se ubránit dojmu, že Jakub Majer po sobě skutečně vědomě zanechával něco, co bychom mohli nazvat stopou umělce. Než jeho osobnost opustíme úplně, pozastavíme se ještě chvíli nad jeho životem. Na jeho posledních několika křížích se objevuje symbol kalicha, který stejně jako vyhublé a ztrhané postavy Kristů nejspíše znázorňuje utrpení. Když je tesal, nemohl vědět, že v posledním desetiletí svého života je i jemu samotnému dáno vypít pomyslný kalich lidského utrpení do dna.

Ing. Karel Figer zaznamenal rodinnou vzpomínku, že Jakub Majer měl při práci v kamenolomu utrpět v blíže nespecifikované době osudný úraz, přijít o ruku. Jedinou rukou měl pak každé ze svých pěti dcer vyřezat dřevěný kříž, který s sebou vždy dostaly do svatební výbavy.⁹⁷ Jakobovo zranění není možné jednoznačně dokázat. Z více zdrojů ale nepřímo vyplývá, že by se mohlo jednat o rok 1841. V tomto roce totiž dodává železný kříž do Zbýšova, ale také se vysokou částkou 262 zlatých vídeňské měny zadluhuje u hrubšického mlynáře Štěpánka. Do své smrti jej nestihne splatit ani z poloviny.⁹⁸ Při vyřizování pozůstalosti tchána Lorenze Haníka z roku 1843 je Jakobův podpis stařecky roztřesený.⁹⁹ Devastující zranění ruky by vysvětlovalo i podobu Krista na posledním díle v Mohelně, která rysy Jakobovy tvorby nese, ale je sochařsky opravdu nekvalitně provedená.

Jeho dcery se postupně vdávají za oslavanského myslivce, dále za řezníka, za měšťana a nakonec za měšťanského mlynáře z Ivančic.¹⁰⁰ Významní ženichové jen ukazují prestiž Jakobova rodu. To, že jako věno od otce dostali vlastnoručně vyřezávaný kříž, je také pravda. Ke studiu nám ten svůj rodový poskytl pan Figer, potomek čtvrté nejmladší dcery Teresie, té která si vzala ivančického mlynáře. Korpus je skutečně jen zmenšenou verzí postav, které zkoumáme na těch kamenných (viz příloha č. 19). Na konci života Jakuba také musela zasáhnout náhlá smrt nejstaršího syna Jana v roce 1846. Jakub Majer umírá v říjnu roku 1849.

⁹⁷ OKNO, oslavanský zpravodaj, 1995 [online]. [2017-02-02]. Dostupné z: <http://www.oslavany-mesto.cz>.

⁹⁸ MZA, F 404, inv. č. 94, kart. 6, fol. 461.

⁹⁹ Tamtéž, fol. 336.

¹⁰⁰ MZA, E 67, inv. č. 1508, sn. 79, 95. Tamtéž, inv. č. 1509, sn. 12, 28.

Svůj grunt i veškerý majetek odkazuje druhému, o 10 let mladšímu synovi Františkovi, netuší ale, že ani jeho životní pout' nebude mít dlouhého trvání. František umírá na břišní tyfus ve 24 letech o pouhé tři roky později.¹⁰¹ Jakubův rod tak zůstává bez mužského potomka, který by převzal řemeslo a staletá tradice pomalu vyhasíná.

Dochovaný soupis majetku v jeho pozůstalosti nám dává jedinečnou příležitost nahlédnout do domácnosti venkovského kamenického mistra. Jeho vypovídající hodnota je nesporná, zároveň je však třeba zmínit, že je pořizován v době, kdy je Jakub několik let zadlužen a vůbec již netvoří a nezachycuje tak bohužel žádné stopy po vykonávaném řemesle. Umožňuje nám však poznat, jak vypadalo jeho hospodářství a prostředí, kde žil. Jakubův čtvrtlánický grunt byl oceněn na 600 a pole a vinice na 990 zlatých konv. měny. V jeho vlastnictví nalezneme rovněž více kusů dobytka a větší množství uskladněných potravin.¹⁰² Nejzajímavější se ale jeví dopodrobna popsání zařízení domácnosti. Umožňuje nám konstatovat, že patřila na venkovské poměry k těm luxusnějším, o čemž svědčí vlastnictví zrcadla, skříňových hodin, či většího počtu různých komod a skříní. Pozoruhodné je především tónování veškerého nábytku do žluta, vlastnictví dřevěného kříže a celkem osmnácti obrazů. Jejich přesnější popis bohužel neznáme, i tak ale svědčí o Jakubově uměleckém cítění, které pozorujeme v jeho díle.¹⁰³

4.3.5. Kameník bez lomu – František Majer mladší

Nejmladší syn hostinského Františka Majera neměl v uplatnění v kamenickém řemesle zrovna štěstí. S první tvorbou začal příliš brzy, bez zkušeností, kdy byl úmrtím otce postaven před hotovou věc a dokončoval rozjednané zakázky. Pokud se nám daří správně interpretovat situaci v dílně, snažil se prosadit po boku nesporně nadanějšího a inovativnějšího příbuzného Jakuba Majera, pochopitelně nepříliš úspěšně. Poptávka po křížích zdaleka nedosahovala předchozího stavu a oba by se neuživilí. Zůstal kamenickým tovaryšem a nemnoho děl, které mu můžeme připsat, vytvořil z porůznu posháněného kamene.

František Majer se narodil roku 1793, v době, kdy se jeho otec musel již vážně obávat, že nebude mít mužského dědice. Vždyť oběma jeho rodičům bylo přes 40 let. Vyrůstal spolu se čtyřmi podstatně staršími sestrami a matka Františka mu zemřela jako pětiletému. Velkou změnu otcova povolání i bydliště zažíval přibližně jako osmiletý. Jako většina nejstarších synů v rodě Majerů se vyučil kamenickému řemeslu.¹⁰⁴

---

¹⁰¹ Tamtéž, inv. č. 1517, sn. 107. Tamtéž, inv. č. 1518, sn. 71.

¹⁰² MZA, F 404, inv. č. 94, kart. 6, fol 463, 464. Hospodářství: 3 krávy, 10 ovcí, 4 vepře a 6 kusů drůbeže a měl uskladněný dostatek potravin: několik kop obilnin ve slámě, luštěniny, vědro povidel a nejvíce pak brambor.

¹⁰³ Tamtéž. Vybavení domu a světnic: komoda na šaty z ořechového dřeva, žlutá komoda se zásuvkami, stará komoda se zásuvkami z tvrdého dřeva, žlutý kredenc, malý žlutý stůl, 4 sedáky (patrně křesla), velké skříňové hodiny, 18 obrazů, malé hodiny, 2 skleněné šturcy (na sošky), pozlacený kříž, velký stůl z tvrdého dřeva, 4 židle, žlutě natřená postel, 2 tvrdé dubové postele, kufr z měkkého dřeva se železným kováním, zrcadlo, cínová nádoba, stůl z měkkého dřeva, komoda na prádlo, truhlice na zeleninu, starý kredenc, lavice z měkkého dřeva, nádoba na mouku, 6 věder na víno, obilní truhlice, kádě, moučnice, chlebník, kád' na vodu, 2 láhve, nádobí na vaření a podávání jídla.

¹⁰⁴ MZA, E 67, inv. č. 1492, sn. 72.

Roku 1812 se v Moravských Bránicích rozhodli zdejší purkmistr Tomáš Olechla a rychtář Jan Navrátil objednat v Nové Vsi kamenný kříž a zaplatili za něj 110 zlatých (**kat. č. 86**). Kdyby se k tomuto zbožnému činu odhodlali o rok, dva dříve, jistě by se zde tyčila elegantní a propracovaná postava Krista s turbanovou korunou. Skutečnost je ale jiná, na pahorku se sice nachází kříž rozměry a tvary z díla Františka Majera staršího nikterak nevybočující, tělo Krista je však neumělé. Detaily jsou řešeny velmi schematicky, především vlasy tvoří několik na levé straně vodorovných a na pravé svislých pruhů. Nepěkný obličej jakoby připomínal mongolského nájezdníka. Jednoznačně na něm pracoval někdo velmi nezkušený. I přesto, že to nemůžeme tvrdit naprosto jednoznačně, autora vidíme v mladém, sotva dvacetiletém synovi Františka Majera st. Téměř totožný kříž (**kat. č. 140**), avšak se sochou lidské postavě ještě méně podobnou, se nachází v katastru obce Rapotic u cesty vedoucí do Vysokých Popovic.

Poté, co umírá starý František Majer, je třeba rychle zaopatřit doposud svobodné dospělé děti. V únoru se tedy dcera Klára (*1782) vdává za koláře Lorenze Marka z Moravského Krumlova. Na pevné vazby s krumlovským rodem kameníků Haselsteinů, jež jsou pro zdůvodnění díla Františka Majera nezbytné, zde poukazuje zvolený svědek – Andreas Rukowitz, Haselsteinův švagr. V červnu hned následuje samotný František mladší. Žení se o dost dříve, než je všeobecným zvykem a jeho nevěstou se stává Paulina, nejmladší dcera kamenického mistra Antona Majera. Sňatek právě s ní byl docela pochopitelný, Anton byl patrně hlavou kamenické dílny a František tak získal možnost tuto pozici podědit z více stran.¹⁰⁵ Později s ní má celkem sedm dětí, z nichž se „úspěšně“ provdají minimálně tři. Kmotrem všech těchto dětí je právě švagr Lorenz Marek z Moravského Krumlova s manželkou.¹⁰⁶

A jak to bylo s další tvorbou? František Majer je v letech 1817 a 1819 (na rozdíl od Jakuba Majera) v matrikách uváděn jako kamenický mistr, žádné dílo mu však nepřisuzujeme.¹⁰⁷ Poté se zdá, že se po úmrtí Antona Majera snaží převzít celou kamenickou dílnu. Usuzujeme tak podle pozoruhodné pětilobé křížů jednotného stylu, datovaných léty 1820–1822 a lokalizovaných ve všech případech na náměšťském panství. Pro všechny je typická absence nápisů a celé jsou zhotovené z kvalitního novoveského materiálu. První z nich (**kat. č. 180**, 1820), lokalizovaný vůbec nejseverněji, se nachází v Záblatí u Osové Bítýšky. I zde je vzhled Krista bizarní. Není totožný, ale navazuje na skulptury v Moravských Bránicích a Rapoticích. Jedná se tedy o významný mezičlánek směrem k další tvorbě. Základním rysem sochařské práce na kříži je propojení drobných geometrických tvarů do podoby člověka. Podstavce s bočními volutami hranatého tvaru (jako u kat. č. 11, 151), dalšími ozdobami a ohrádkou ukazuje ve Františkovi zdatného kameníka, nikoliv však se schopnostmi sochaře.

Těžko říci, zda se setkal s vyloženě s kritikou své neumělé práce, či se jeho kříže neprodávaly. Něco ho ale přimělo přizvat ke spolupráci svého bratrance Franze Haselsteina st., tou dobou kamenického mistra v Jindřichově Hradci. Alespoň tak si vysvětlujeme skutečnost, že ostatní

---

¹⁰⁵ MZA, E 67, inv. č. 1507, sn. 43. V případě Františka Majera ml. je svědkem je Lorenz Hanák, jak ostatně víme, tchán Jakuba Majera.

¹⁰⁶ Tamtéž, inv. č. 1493. Tamtéž, inv. č. 1509, sn. 65.

¹⁰⁷ Tamtéž, inv. č. 1493, sn. 107, 112. Později tak již uváděn není, až opět ve 40. letech 19. století.

čtyři kříže mají do detailů stejný korpus Krista, jako pozdější díla Franze Haselsteina. Jak spolupráce přesně probíhala, nevíme. František Haselstein měl v jižních Čechách pořád rodinu, zároveň však měl prokazatelně nakročeno zpět do rodného kraje. První z křížů se nachází před farním kostelem v Náměšti (**kat. č. 102**), jeho podstavec i písmo v dataci jsou zcela analogické s křížem v Záblatí. Další dva jsou dodány před kostel (**kat. č. 52**) a na hřbitov (**kat. č. 53**) do nedalekého Jinošova a poslední, znovu s pěknou kamennou ohrádkou, si objednává obec Nové Sady u Velké Bíteše (**kat. č. 110**).

Po těchto zakázkách se Franz Haselstein st. stěhuje zpět do Moravského Krumlova a zahajuje vlastní činnost. Z novoveského materiálu je ještě jeho první kříž v Šatově nedaleko hranic s Rakouskem (viz jeho medailonek). Celá dvacátá léta pak nacházíme tvorbu pouze Jakuba Majera, František Majer ml. byl patrně jeho tovaryšem. Kromě toho se věnuje hospodaření na čtvrtlánickém statku. Z osobního života také víme, že roce 1831 umírá při epidemii cholery jeho manželka Paulina a novou, dceru púllánika Bernarda Petrovského jménem Josefa, si nachází v nedaleké Polánce.¹⁰⁸

Prožitky z této devastující epidemie snad podnítlý zbožný úmysl obce Březské a v roce 1834 zde vzniká nový kamenný kříž (**kat. č. 9**). Až na strnulé a válci podobné nohy nelze soše Krista moc vytknout. Tělo i obličej jsou do jemných detailů propracované a proporčně zvládnuté. Řemeslně se rozhodně vyrovná všemu ostatnímu, co v regionu touto dobou vznikalo. Pojítkem mezi předchozími neumělými kříži připisovanými Františku Majerovi ml. vidíme jisté podobné znaky je především segmentované utváření svalů na hrudi a podoba vlasů a trnové koruny (především s křížem kat. č. 80). Kříži v Záblatí (kat. č. 186) se zase podobají dva prameny vousů na bradě, které jsou ale nesrovnatelně propracovanější. Měli-li bychom se pouze podle této podobnosti rozhodnout, zda se František Majer mohl za 14 let opravdu tolik vypracovat, byli bychom dosti na vážkách. Nejzávažnější argument však nalzáme v použitém materiálu. Již na první pohled není sourodý. Jednotlivé části kříže jsou zhotoveny buď z krumlovského pískovce, evidentně z „odpadního“ materiálu. Boční ohrádka je improvizovaně sestavená ze starých nepovedených náhrobků. Ostatní mají písmo pečlivě odsekané, snad z nepozornosti však u jednoho z nich přehlédl několik řádků německého nápisu, které zní: „[---] den 4 Dezember 1828/ [---] 2 Uhr Nah Mittags/ Tullschitzer S[---]“. Písmo je totožné jako na křížích Franze Haselsteina a nedokončený náhrobek byl konkrétně určen majiteli tulešického panství Fridrichovi von Forgatsch. Březské se nachází severně, v teritoriu, kam zasáhla pouze ona pětice křížů z let 1820–22. Interpretujeme jej tedy tak, že zdejší radní „získali kontakty“ konkrétně právě na Františka a ten si sehnal od bratrance několik vyřazených pískovcových kvádrů.

Předchozí autorské určení nám umožňuje připsat Františku Majerovi ještě jednu památku (**kat. č. 87**). Vracíme se zpět do Moravských Bránic, na okraj obce u staré cesty do Ivančic, kde na svátek sv. Václava roku 1832 „šel po svý práci a na tomto místě náhle zemřel“ staříčký bezdětný púlláník Johan Předěslé. Jeho manželka Teresie mu na památku nechala postavit zvláštní monument, připomínající nejvíce sloupcová boží muka, jejichž vrchní část zakončenou litinovým křížkem tvoří reliéf se sv. Václavem. I ona jsou zhotovena

¹⁰⁸ Tamtéž, inv. č. 1517, 95. Tamtéž, inv. č. 1781, sn. 12.

z atypického materiálu, tentokrát velmi tvrdého pískovce pocházejícího z lokálního lomu snad v okolí Dolních Kounic.¹⁰⁹ S křížem z Březské je rovněž spojuje naprosto totožné písmo, které nemá žádnou další analogii. Vdova si tak asi vzpomněla na mladého kameníka, který dodal kříž obci před 20 lety...

Na poslední skutečně mistrovské dílo spojil síly opět s krumlovskými Haselsteiny, tentokrát se změněnými rolemi. Nalezneme je v Rakšicích u Moravského Krumlova a jedná se o dvojici křížů z roku 1840. Fundátory, relativně mladé púllániky Jiřího a Apolonii Galášovi, známe paradoxně pouze u kříže, jehož vrchní část se nedochovala (**kat. č. 99**). Teoreticky tak mohl být celý provedený Franzem Haselsteinem. Druhý kříž nalezneme na hřbitově (**kat. č. 100**). Jako nápis je zvolen citát z Janova evangelia: „*Amen, amen, pravím vám, že přichází hodina, v kteroužto všickni, kteří v hrobích jsou, uslyší hlas Syna Božího...*“ a je vyveden psacím písmem Františka Haselsteina, st. Celý kříž je vytvořen z hnědého až červeného a rozpadavého krumlovského pískovce, až na korpus Krista, který je z našedlého a tvrdého novoveského materiálu. Korpus má nápadně podobný ušlechtilý obličej jako kříž v Březském a tělo ještě o něco propracovanější a proporčně vyváženější. Právem jej můžeme označit jako jednu z nejpovedenějších soch, vzešlých ze zdejších kamenických dílen. Je téměř neuvěřitelné, že se dokázal natolik vypracovat, ale vezmeme-li v úvahu veškeré popsané vazby i vzájemné návaznosti mezi díly, jeví se tato varianta nejpravděpodobněji.

Ačkoliv tyto zakázky jsou nápadité a kvalitní, žádné další stopy pokračování Františkovy samostatné tvůrčí činnosti již nenalzáme. Nejspíše má blízký vztah k Franzi Haselsteinovi ml., který se v Nové Vsi v roce 1841 oženil s jeho neteří Mariannou Lazarovou.¹¹⁰ Na sklonku 40. let, poté co umírá Jakub Majer, je František znovu uváděn jako kamenický mistr.¹¹¹ V této době snad s mladým Haselsteinem spolupracují na dalších zakázkách, či mu „na oplátku“ ze své dílny alespoň poskytuje kvalitní pískovec, neboť Haselsteinova díla jsou přibližně od roku 1850 vždy z novoveského pískovce. Snad v něm viděl i svého nástupníka, neboť nejstarší syn Jan v otcových šlépějích nepokračuje a volí kolářské řemeslo.¹¹² František Majer mladší umírá v roce 1855, ve svých 67 letech.¹¹³

---

¹⁰⁹ A na tvorbu křížů pro svou tvrdost téměř neužívaného. Je z něj zhotoven pouze kříž v Dolních Kounicích, kat. č. 22.

¹¹⁰ MZA, E 67, inv. č. 1508, sn. 90.

¹¹¹ Tamtéž, inv. č. 1494, sn. 144. Tamtéž, inv. č. 1495, sn. 119. V roce 1842 se mu narodí syn Josef, otec je uváděn jako „*Steinmetzgesell und Viertler*“, u dalšího syna Edmunda v roce 1849 již nalezneme povolání „*Steinmetzmeister*“.

¹¹² Tamtéž, inv. č. 1509, sn. 65. Sňatek proběhl roku 1852. Uváděn jako „*Wagnermeister*“.

¹¹³ Tamtéž, inv. č. 1517, sn. 78.

4.4. Krumlovská kamenická dílna

Moravský Krumlov byl a je, kam paměť sahá, typickým hašteřivým maloměstem a jeho kameníci nebyli jiní. Jejich díla vznikala v prostředí rezidenčního města vedlejší větve rodu Lichtenštejnů, od předchozí venkovské kamenické dílny zásadně odlišného. Počátek umělecké tvorby krumlovských kameníků nalézáme až na úplném sklonku 18. století, až když své místo opustil poslední měšťanský sochař Alois Sedlmayer. Oproti Nové Vsi tedy o generaci později.

Základem provozování kamenického řemesla zde byl roku 1746 založený „*Cech zedníků, kameníků a tesářů*“ a počet mistrovských míst určený kameníkům byl pevně stanovený na tři. Mistrovské místo mohlo zůstat nějaký čas neobsazeno, ale počet mistrů nesměl být nikdy vyšší.¹¹⁴ Kámen byl těžen ve třech lomech, jejichž vlastníkem bylo město a za různé vysoké částky je pronajímalo buď jednomu, nebo více zdejším kamenickým mistrům. Díky tomu, že o ně nejen kameníci mezi sebou, ale i magistrát s vrchností, vedli v podstatě celou námi sledovanou dobu bouřlivé a naštěstí písemně zaznamenané spory¹¹⁵, se dozvídáme mnohé ze zákulisí kamenických dílen a umožňují nám připsat mnohé kříže jednotlivým autorům.

1747 Wenzel Sackl (†1772)	1756 Franz Sackl (okolo r. 1764 odchází do Znojma)	1761 Andreas Sackl (†1825)
1770 asi Matyáš Stejskal (†1785)	1764 Augustin Nečas	
1790 Johann Sackl (†1845)	1795 Josef Sackl (†1808)	
1845 Franz Haselstein, ml. (†1857)	1812 Wenzel Lerch (†1819)	1827 Franz Haselstein st. (†1868)
1845 Johann Lerch (čtvrtý mistr)	1820 Cyril Lerch (†1865)	

Tabulka č. 2: Mistrovská místa určená v cechu kamenickým mistrům v Moravském Krumlově od roku 1746 a jejich pravděpodobné předávání.¹¹⁶

V Moravském Krumlově na rozdíl od Nové Vsi nehrály při distribuci vyrobených křížů do okolí tak důležitou roli rodinné vazby mezi kameníky a fundátory. Kříže jsou téměř vždy objednávány z oblastí, ve kterých se vyskytují Sedlmayerova díla. Můžeme tak říci, že zdejší kameníci „převzali jeho trhy“.¹¹⁷ Oblast výskytu křížů krumlovské dílny nepřekračuje řeku Jihlavu a nachází se až na výjimky v jazykově německých oblastech poblíž a jižně od Moravského Krumlova, další „výsadky“ zasahují též do obcí okolo Mikulova, na Jevišovicko a na jižní Znojensko.

Stejně jako oblast distribuce, vychází i tvar naprosté většiny křížů krumlovské tradice z podoby udané posledními sochaři. Základ tvoří volutový podstavec, po stranách

¹¹⁴ Janák, J.: *Hospodářské dějiny Moravy 1740–1918. Muzejní a vlastivědná společnost v Brně, Brno 1999, s. 9–38, 218.* Podobně fungovala čtyři sochařská mistrovská místa v městě Brně, autorka při jejich přiřazení postupovala stejnou metodou. Srov. Cenková, P.: „*Vkusné & solidní*“. Měšťanské sochařství v Brně 1800–1880: Disertační práce. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Brno 2014, s. 15–18.

¹¹⁵ Voštera, A.: *Moravský Krumlov, rok 1760–1848.*

¹¹⁶ SOkA Znojmo, MK 1, inv. č. 62, kn. 43, pag. 49–55. Rekonstruováno na základě seznamu mistrů v této knize, které nejsou řazeny podle mistrovským míst, ale chronologicky vypsány, a také jejich dat úmrtí. Jedná se o nejpravděpodobnější možnost, neboť jak lze vidět, úmrtí starých mistrů a přijetí nových na sebe jasně navazují.

¹¹⁷ Především to platí o vzdálené oblasti Mikulovska a Břeclavska. Viz příloha č. 10.

s ozdobnými „klasicizujícími“ pruhy a dalšími výzdobnými motivy a nad ním ve střední části kříže výklenek stylizovaný do podoby jeskyně s motivem klečící Marie Magdalény (popřípadě Bolestné Panny Marie). Tato ustálená podoba vydržela v drobných obměnách u různých tvůrců až do 40. let 19. století.

Krumlovské kříže jsou zhotovené z jemného a nesourodého pískovce a potřebují proto pravidelnou péči. A naneštěstí zrovna tyto rozpadavé kříže byly primárně dodávány do etnicky německých oblastí, takže jim události 20. století způsobily nesrovnatelně větší újmu. Spousta z nich jsou dnes torzy s malou výpovědní hodnotou. Při jejich poznávání se potýkáme s rozpadlými a někdy i odsekanými německými nápisy a v mnohem větší míře se setkáváme s vyloženě pokazenými opravami, které nemají potřebu respektovat původní podobu.¹¹⁸ Také se dá předpokládat, že se část z nich do dnešních časů vůbec nedochovala.

4.4.1. *Nejváženější měšťané* – Kamenický rod Sacklů

Vůbec prvním kamenickým tovaryšem, přijatým za mistra do zbrusu nového cechu, byl Wenzel Sackl (*asi 1710 – †1773).¹¹⁹ Po následující dvě generace se jeho potomci stanou nedílnou součástí jak tohoto cechu, tak i úzké vrstvy reprezentace města Moravský Krumlov. Můžeme si je představit jako vážené měšťany s výstavnými domy na náměstí, nepochybně byli vlivní a ambiciózní, za svými cíli neváhali jít cestou sporů a hádek. Pohledem českých regionálních historiků se nejslavnější éra rodu Sacklů překrývá s dobou vnímanou jako velký úpadek a poněmčování. Chceme-li jejich osobnosti posuzovat objektivně, musíme se přenést přes zkreslené nazírání na ně, jako na „mstivé a lstivé Němce“.¹²⁰

První stopy Wenzela Sackla nalézáme roku 1733, kdy má v Moravském Krumlově sňatek s vdovou Johannou Laharer. Z jejich dětí se dospělosti dožijí tři synové. Dva nejstarší, Franz (respektive Franciscus Wenceslaw *1734) a Andreas se stávají kamenickými mistry. Nejmladší Carl (*1744) pak mistrem zednickým.¹²¹ Franz v Moravském Krumlově pobývá spíše nepravidelně. Působí v Ivančicích a nacházíme jej i v Hrubšicích, kde mohl chtít využívat nejkvalitnější pískovec v okolí.¹²² Roku 1762 opravuje zasypanou kašnu na náměstí. Za opravu dostal 420 zlatých a následujícího roku měl pronajaté obecní lomy. Poté se jeho stopy ztrácejí, patrně odchází do královského města Znojma za lepší obživou.¹²³

Nás ale nejvíce zajímá právě prostřední syn Andreas (*1738–†1825), nacházející jistoty a uplatnění ve svém rodišti.¹²⁴ Za kamenického mistra je přijat roku 1764 a zdá se, že po celý život bydlí na domě v místech na rohu Klášterního náměstí a ulice vedoucí k hlavnímu

¹¹⁸ Viz kat. č. 38, 90, 158 apod.

¹¹⁹ SOkA Znojmo, MK 1, inv. č. 62, kn. 43, pag. 50. Předchozí kameničtí mistři, působící v Moravském Krumlově totiž byli zapsáni ve Znojmě, nebo Brně.

¹²⁰ Voštera, A.: Moravský Krumlov, rok 1824.

¹²¹ MZA, E 67, inv. 14256, sn. 116. Oddání 1733. Tamtéž, inv. č. 14270, sn. 39. 1755 Oddání vdovce s vdovou Elisabethou po zemřelém Johannu Goldchneiderovi. Tamtéž, inv. č. 14256, sn. 21, 41, 62.

¹²² MZA, E 67, inv. č. 1490, sn. 599. Úmrtí syna jménem Franciscus, zachycené v Hrubšicích. Uveden jako „magistri lapicida Hrubczicy“. Srov. SOkA Znojmo, MK 1, inv. č. 62, kn. 43, pag. 50. Roku 1756 uveden v cechu jako „von Eibenschitz und der mahlen in Abgang zu Kromau“.

¹²³ SOkA Znojmo, MK 1, inv. č. 57, kn. 23, fol. 84. Jako kameník ze Znojma řeší roku 1771 dědické záležitosti.

¹²⁴ MZA, E 67, inv. č. 14256, sn. 41. Jeho kmotrem byla zajímavá krumlovská osobnost počátku 18. století, kameník italského původu Dominic Turini (†1749).

náměstí. Roku 1767 a znovu pak i roku 1783 zastával funkci prvního cechmistra.¹²⁵ Mimocechovně je v roce 1788 perkmistrem vinohradů a nejpozději od počátku 90. let třetím radou města. Z jeho vykonaných zakázek známe kupříkladu opravu městské kašny, či účast na významné přestavbě farního kostela v roce 1785.¹²⁶ Další četné podnikatelské aktivity dokládá zástup věřitelů, jejichž prosby o zaplacení dluhů se v průběhu 70. a 80. let 18. století projednávají při zasedání městské rady.¹²⁷ S manželkou Franziskou, dcerou zdejšího kožešníka Johanna Holeczka, má mnoho dětí. Dospělosti se dožijí dva synové a dcera Maria, provdaná rovněž Holeczková.¹²⁸

Víme již, že v Moravském Krumlově existovala pouze tři místa pro kamenické mistry. První patřilo Andreasovi, druhé místo získal po kameníkovi Matyáši Stejskalovi v roce 1790 nejstarší syn Johann a třetí po Augustinovi Nečasovi roku 1796 mladší syn Josef Sackl. Na šestnáct let tak Sacklovi získali v kamenickém řemesle ve městě úplný monopol. Zároveň se v této době s odchodem Aloise Sedlmayera vytváří pro krumlovské kameníky zcela nové pole působnosti, zakázky sochařského charakteru.

4.4.2. První fáze tvorby Johanna Sackla

Jako první se do tvorby křížů pouští Johann Sackl roku 1799.¹²⁹ Již první dílo plně odpovídá jeho mimořádně ambiciózní osobnosti. Poněkud neskromně se na čelní straně podstavce hřbitovního kříže v Rouchovanech (**kat. č. 145**) namísto obvyklého biblického citátu nachází nápis „*Opere Crux haec est Sackl exstpvcta Joannis*“. Šemíkovický hostinský František Janáč si tak jako fundátor musel ve své reprezentaci vystačit s uvedením svého jména na zadní straně. Namísto obvyklé ženské postavy se ve výklenku nachází zajímavě pojatá „Adamova lebka“, jako jeden ze závanů barokní ikonografie, jinak je vyzdoben klasicistními festony. Stejnou dataci nesl i téměř totožný kříž (**kat. č. 89**), který zdobil moravskokrumlovské náměstí jen něco málo přes 100 let a na počátku 20. století byl vyměněn za jiný, později rovněž odstraněn. Jeho fundátorem bylo město, respektive řádně zvěčněný purkmistr Kašpar Anton Scheller. Pozoruhodné a o leccčems vypovídající je, že ho Johann Sackl staví v rámci náměstí poněkud asymetricky, v podstatě přede dveřmi svého vlastního domu.

V roce 1801 si Johanna Sackla vyhledává vinař Franz Hampl z Dolních Dunajovic, přesně té obce, kde Sedlmayer před 40 lety dřevěnými sochami vyzdobil několik oltářů. Na kopci mezi vinicemi tam totiž až do josefínských dob stávala barokní kaple zasvěcená morovému patronu sv. Rochovi. Snad *genius loci* a nostalgické vzpomínky z dětství na slavná procesí, možná

¹²⁵ SOkA Znojmo, MK 1, inv. č. 62, kn. 43, pag. 3. Srov. Voštera, A.: Moravský Krumlov, rok 1783.

¹²⁶ Voštera, A.: Moravský Krumlov, rok 1786. Srov. MZA, B 15, sign. 12/2, kart. 958. Zajišťuje zde v podstatě veškerou kamenickou práci, jako je vydláždění, dodání balustrády, několika ostění oken a dveří, apod.

¹²⁷ SOkA Znojmo, MK 1, inv. č. 57, kn. 23, fol. 121. Například: „[...] 1780 womit ihm die vor erkaufte Wein rukstandige 15 fr. von dem Sackl Andres einbehaben wurde, und producieret zur Instification dieser Schuld das von dem Unterdanowitz D. Pfarr ausgestellte Attestatum.“ Takovýchto podobných zápisů zde nalezneme asi 10.

¹²⁸ Tamtéž, inv. č. 14270, sn. 58. 1760 Oddání. Tamtéž, inv. č. 14257, sn. 104–184.

¹²⁹ Johann Sackl se narodil roku 1765, v roce 1789 si bere dceru zdejšího pomocného učitele („*Adstans*“) Dorotu Fillin. Od jejího otce získává ihned po svatbě celý dům na náměstí a částku 50 zlatých. S Dorotou má celkem čtyři děti, ale všechny až na jedinou dceru umírají. Tamtéž, inv. č. 14270, sn. 20. Tamtéž, inv. č. 14258, sn. 4–60. SOkA Znojmo, MK 1, inv. č. 62, kn. 43, fol. 94.

nemoc v rodině, každopádně jej něco přimělo na jejím původním místě vztyčit alespoň kamenný kříž (**kat. č. 20**). Nemohl tušit, že pro extrémní povětrnostní podmínky nevolí zrovna nejvhodnější. Do dneška na Rochusbergu majestátně stojí neopravitelné torzo obrovského podstavce s rozpadlým nápisem. I přesto se jedná o mimořádně působivé místo i počin. Johann Sackl zde dokázal, asi na přání fundátora, bravurně podtrhnout návaznost na barokní tradici. Po třech stranách do výklenků umístil reliéfy morových patronů Rocha, Šebestiána a Rozálie. Torzo bylo připsáno na základě podobnosti podstavce s křížem v Rouchovanech (kat. č. 145).

Ústřední kříž určený na hřbitov pravděpodobně dodává Johann Sackl i do dalšího městečka krumlovského panství, Prosiměřic (**kat. č. 136**). Adamova lebka je tentokrát přesunutá k nápisu a v místě výklenku nacházíme reliéf sedmibolestné Panny Marie, shodný jako na budoucích křížích „tovaryše Mathiase Lercha“, což vnáší určitou nejistotu. Zde fundátora neznáme a přední strana obsahuje mnohem skromnější a poetičtější nápis: „*Am Creütz verblutter Gott, dein Liebmacht unsre sünden Todt*“, což můžeme přeložit jako „*Na kříži vykrváčený Bože, Tvoje láska umrtvuje naše hříchy*“. Stejně jako v Rouchovanech jej zakončuje rozvilinou.

Na opravdovou smůlu krumlovské dílny poukazují ještě další dvě téměř rozpadlá torza podstavců stylově spadající do první fáze tvorby Johanna Sackla. První z nich stojí na okraji polní cesty v katastru Vrbovce (takřka nejjižněji) a zbytky nápis ještě před několika lety ukazovaly stejné písmo jako v Prosiměřicích a Rouchovanech a rovněž jméno fundátora Johann Co[...] (**kat. č. 178**). Kubšický kříž (**kat. č. 58**), který vymezoval hranici dokonce čtyř katastrů, postihl ještě o poznání horší osud. Ačkoliv jej doposud připomínají stále používané názvy polních tratí, úplně „torzo torza“ dosud nedůstojně leží mezi odpadky nelegální skládky ve větrolamu. Postranní voluty i pruhy jsou analogické k ostatním křížům Johanna Sackla. Na místě, kde je v Prosiměřicích lebka, se však nachází tentokrát dekorativní symbol mušle. Můžeme jen doufat, že se díky nově zjištěným poznatkům o díle Johanna Sackla dočká obnovy...

Okolo roku 1802 jakoby byl najednou u schopného mladého kameníka proveden ostrý stříh. Kříže začne tvořit někdo úplně jiný – a další jeho tvorba pokračuje až bezmála za deset let. Sacklové ale pořád drží všechna mistrovská místa. Jak je to možné? Snad k tomu významně přispělo množství bouřlivých sporů, kdy mohli být Sacklové od přístupu do lomů odstaveni. Následující text z Vošterovy kroniky zapsaný k roku 1806 jeden takový popisuje:

„Ačkoliv kameník Matyáš Stejskal lomu neměl, obdržel panskou práci, k níž potřeboval mnoho kamene. Byl tedy nucen kámen hledati a měl štěstí, neboť našel pěkný kámen u studánky. To mu záviděli ostatní kameníci a prosili hospodářského radu Todenfelda, aby byl tak laskav a Stejskalovi zakázal na tom místě kámen lámati. Ten je ale odbyl se slovy, že se musí starati o peníze za práci a Stejskal, že se musí starati o kámen. Takto byl zřízen zadní lom, za nějž nebožtík Stejskal platil obci 6 zlatých ročně nájemného.

Po smrti Stejskalově (tj. roku 1785, pozn. aut.) byl tento lom po několik let opuštěn, až synové kameníka Sakla dosáhli mistrovství, najali přední lom a úkradem ze zadního lomu ploché kameny vynášeli, až tam ponenáhlu přímo pracovati začali.

Když se to doneslo magistrátu, byli oba bratři Saklovi předvoláni a zakázáno jim v tomto lomu pracovati, anebo žádání, aby z tohoto lomu nájem platili.

Když se zdráhali tak učiniti, tvrdíce, že panství jim to dovolilo, dopsal starosta městský Scholler vrchnímu panství, žádaje, aby zakázal bratřím Saklovým v zadním lomu kámen lámati, protože to poškozuje obec, poněvadž obci ani nájem platiti nechtějí.

Pan vrchní, jako ochranná vrchnost, lámání kamene zde bratřím Sacklům zakázal.

Když se starý Sackl s oběma svými syny přesvědčil, že úskokem ničeho nepořídí, žádali obec, aby jim byly lomy dány do nájmu, což se skutečně pak stalo.¹³⁰

Také můžeme poukázat na skutečnost, že stěžujícím si starostou Schollerem není míněn nikdo jiný, než Kašpar Scheller, kterého známe z kříže z roku 1799. Zda zákaz lámání kamene přímo souvisel s přestávkou v tvorbě a byl datován již od onoho roku 1802, či zde byly proti Sacklům namířena další jiná omezení, nevíme (viz rod Lerchů). Roku 1806 se situace každopádně uklidňuje, obec pronajímá Johannu Sacklovi velký lom za 76 zl. a lom „*beim Bründl*“ (kdyby byl nazýván česky, asi by to bylo U Studánky) za 16 zlatých ročně. Mladší bratr Josef Sackl získává za nájem 15 zlatých ročně lom zvaný Červený. Mohli tak znovu začít s další tvorbou křížů, a to právě v roce, kdy jejich oblíbenost skutečně kulminovala.

4.4.3. Tvůrce roztomile rustikálních křížů – Josef Sackl

A skutečně nezahálí, tentokrát se však dláta chopí mladší z bratrů.¹³¹ Dovedeme si představit, že mu toto odvětví činnosti Johann Sackl ochotně přenechal a s najatými dvěma hlavními lomy se radši věnoval smysluplnějším zakázkám. Ačkoliv se Josef Sackl nikdy ani náznakem nepodepsal, jsme si jeho autorstvím téměř jisti. Přesně během krátkých tří let, které mu byly dány na vlastní tvorbu, totiž nacházíme pět navzájem si podobných křížů většinou načervenalého materiálu s typicky krumlovskými podstavci. Kdo jiný by je mohl tvořit, než kameník mající v pronájmu „Červený lom“?

Kdybychom chtěli hodnotit míru rustikality sochařské práce, byl by Josef Sackl asi nejnadějnějším kandidátem. Podoba Krista připomíná vousatého skřítku s typicky našpulenými rty a trnovou korunou evokující nejvíce jednoduchý tvar zdobení dortu. Oproti ostatnímu tělu má Kristus robustní ruce a velkou hlavu, takže celkově dětské proporce. Vystouplá žebra, která bývají zdůrazněním utrpení na kříži, jsou slitá do jednoho velkého nepravidelného otoku, roušku tvoří zvláštní pruh kolem každé nohy. Na jeho obhajobu

¹³⁰ Voštera, A.: Moravský Krumlov, rok 1806.

¹³¹ Josef Valentin Sackl se narodil roku 1770. Místrem byl zapsán v roce 1795, ale poprvé se s ním řádněji setkáváme při výše popsaném sporu o lom. I on neměl špatné majetkové zázemí. Při sňatku s Josefou Kriegerin roku 1793 získává polovinu domu na zámecké ulici (a vyplatí-li částkou 150 zl. sestru nevěsty, tak bude vlastníkem celého), nikoliv nevýznamné části města. Rovněž otec Andreas mu dává jeho určený dědický podíl. S ženou má mnoho dětí, pozůstalostního řízení po jeho úmrtí se dožije 5 z nich. Některé však později také zemřou, jejich osudy nebyly dále sledovány, neboť se nestali krumlovskými kameníky. MZA, E 67, inv. č. 14257, sn. 152. Tamtéž, inv. č. 14258, sn. 8–46. SOkA Znojmo, MK 1, inv. č. 62, kn. 43, fol. 54. Druhá část složitěho číslování.

dodejme, že na rozdíl od ostatních kameníků neměl nikdy šanci se dlouholetou praxí vypracovat, neb za tři roky od pronájmu Červeného lomu předčasně umírá. Všem, co vytvořil, chyběla sochařská bravura, ale u jeho posledního díla můžeme pozorovat oproti začátkům zlepšení. Také mu nemůžeme upřít lepší ruku při výběru materiálu, jeho kříže se většinou tolik nerozpadají.

První jím vytvořený kříž (**kat. č. 154**) v sobě nese rodinnou tragédii. V březnu roku 1806, docela neklidné době napoleonských válek, se ocitá na docela neklidném místě ve Smolíně mladý Jakob Haschka. Jedná se o sirotka, jediné dítě po před mnoha lety zemřelém půlláníkovi z Příbic. Nevíme, pobýval-li zde již delší dobu, či jen projížděl císařskou cestou. Každopádně zde jeho životní pouť skončila, zemřel na břišní tyfus v sotva dvaceti letech. Nápis uvádí životní data zemřelého mladíka a apel na cestující po jistě frekventované spojnici mezi Brnem a Vídní: „*Věř, poutníku, a modli se, abychom vstali skrze Ježíšovu smrt k věčnému, blaženému životu. Amen.*“ V nedalekých Malešovicích vzniká kříž (**kat. č. 54**), o jehož nápisu víme bohužel jen to, že byl zakončen stejným slovem, jako předchozí. Nechybělo však mnoho a „ámen“ mohlo být i s touto památkou. Od úplného rozpadu ji zachránila včasná oprava, při které byla většina kříže nahrazena kopií z umělého kamene, našťástí nikterak nevylepšovanou.

Jistě to může být náhoda, ale jakoby dílo Josefa Sackla oceňovali především, nebo možná pouze první osadníci nově založených obcí. Kříž v mladé obci Kašenec se smolínským propojuje císařská silnice, tentokrát však její nově postavená spojka na Znojmo. „*K uctění Nejsvětějšího jména Ježíš*“ ho postavili staří manželé Bartholomeus a Katharina Kudernovi (**kat. č. 54**). Druhý pak „*nechal vyhotovit Paan Antonín Nezveda*“, téměř osmdesátiletý vdovec a sedlák, usazený na gruntu v Prokopově, založeném roku 1789 na zeleném drnu majitelem hostimského panství (**kat. č. 135**). Český nápis, jeden z mála v celé éře tvorby bratří Sacklů, dělal Josefovi evidentně trochu problém. Význam zkratky F. F. můžeme nejspíše vyložit jako latinské *fieri fecit* – učiniti kázal, čili založil.

Mnoho vody uplynulo v hornodunajovickém potoce, než se dědicové celolánického gruntu č. p. 22 konečně rozhodli splnit jim uložený odkaz v roce 1799 zemřelého Johanna Banzaura postavit na rozcestí jižně od obce kamenný kříž (**kat. č. 33**). Ten je také Josefovým posledním dokončeným dílem. Podobu reliéfu flexibilně přizpůsobuje přání fundátora, tentokrát je to ale mariázelská madona. Příčina postavení se tak zdá být votivním darem a vůbec jedním z nejpozdnějších hmotných dokladů barokní poutnické tradice v regionu.

Již 25. května 1809 předčasně ve věku necelých čtyřiceti let kameník Josef Sackl umírá na tuberkulózu.¹³² Kromě pěti sirotek, z nichž nejstaršímu bylo pouhých 13 let, po sobě zanechává také jedno nedokončené dílo. Jak všech pozůstalých dětí, tak i rozdělaného kříže se ujímá bratr Johann.¹³³

¹³² MZA, E 67, inv. č. 14277, sn. 46.

¹³³ SOkA Znojmo, MK 1, inv. č. 66, kn. 47, fol. 320 Kniha obligací. Dozvídáme se, že univerzálním dědicem se stává manželka Josefa a poručníkem dětí bratr Johann Sackl.

4.4.4. „Als zweiter Rath“ – Andreas Sackl

Než se podíváme na druhou fázi tvorby Johanna Sackla, musíme se na chvíli vrátit k osobnosti Andrease Sackla. Od té doby, co jsme jej opustili, se po úmrtí manželky stihl znovu oženit s vdovou z Židlochovic a povýšit z třetího na druhého radního města.¹³⁴ V „komunální politice“ se snad i angažoval více než ve vlastním řemesle. V matrikách byl častěji označován jako „*Magisterrath*“.¹³⁵ Musel být již důstojným starcem, doba však byla mimořádně příznivá a i on se přes vysoký věk patrně pouští do samostatné tvorby. Domníváme se tak na základě kříže s německým nápisem, v překladu: „*Ke cti hořkých muk Ježíše Krista postavil tento kříž pan Andreas Sackl jakožto druhý radní a požehnal důstojný pan Franz Kloß.*“, dodnes stojícím na svém původním místě naproti židovskému hřbitovu v Moravském Krumlově (**kat. č. 90**). Při necitlivé opravě v 90. letech minulého století byla vrchní část bohužel nahrazena. Obličej Krista tak dostal novou, ušlechtilou podobu, čímž byla památka velmi znehodnocena. Tu původní nám ukazuje alespoň fotografie před opravou. Vůbec se nepodobá dílu obou jeho synů. Tělo i rouška Krista připomíná styl křížů připisovaných Mathiasi Lerchovi, ale je nesrovnatelně horší úrovně. Jeho ruce jsou v podstatě robustnější než nohy a kolem obličej se nachází zvláštní půlkruh připomínající nákrčník. Není příliš pravděpodobné, že by si Andreas Sackl objednával kříž od konkurenčního kameníka, zvláště když jeho syn Johann byl schopný mnohem kvalitnější práce. Přichází tak v úvahu hypotéza, že se jedná o vlastní, „stařecké dílo“.

K tomuto kříži existují dvě další analogie. První z nich, o dva roky mladší, nacházíme uprostřed polí katastru obce Dolní Dubňany (**kat. č. 18**). Objednán byl „*na památku umučení Krista Pána*“, patrně v předtuše brzkého úmrtí, starým čtvrtlánkem Václavem Kohoutkem. Jeho přáním dost dobře mohlo být mít stejný kříž, jako vznikl nákladem bohatého svobodníka Rittersteina v sousedním Dobřínsku. Kristus z této předlohy skutečně asi vychází, než o sochu se však jedná spíše o poloreliéf nevalné úrovně. Nedá se říci, že by podoba Krista byla s tím v Moravském Krumlově totožná, avšak Marie Magdaleny z výklenku si jsou navzájem skutečně velmi podobné. Nápis je však psán netradičním písmem a česky a práce je tak rustikální, že se nedá vyloučit varianta, že by mohla pokusem některého z kamenických tovaryšů. A nebyl by správným tvůrcem krumlovské dílny, kdyby po něm nezbylo alespoň jedno téměř rozpadlé torzo (**kat. č. 5**). Skutečně existuje, poněkud obskurně kolorované, zazděné v hřbitovní zdi v Branišovicích. Původní kříž stával dle starých pohlednic ve středu přiřazené obce Vinohrádky a jeho vznik odhadujeme spíše na dobu po roce 1808. Podobá se ve všem kříži v Moravském Krumlově (kat. č. 90), je ale o něco propracovanější.¹³⁶

¹³⁴ MZA, E 67, inv. č. 2211, sn. 11. 1792 Oddání s Johannou, vdovou po kolářovi jménem Jakob Nevrkla.

¹³⁵ MZA E 67, inv. č. 14270, sn. 18. Například u oddání dcery uveden jako „*Magisterrath*“.

¹³⁶ Jistá souvislost může být se zakoupením Branišovic do krumlovského panství roku 1807, srov. Hosák, L.: Historický místopis, s. 122.

4.4.5. Druhá fáze tvorby Johanna Sackla

Souběžně s Andreasem Sacklem začíná na dalších zakázkách pracovat opět Johann Sackl. V této druhé fázi jeho tvorby dochovalo celkem devět památek. S předchozí tvorbou u nich nalezneme jisté styčné body, ale jen na jejich základě by připsání stejnému kameníkovi nebylo příliš jisté. Důležitá je především jednoznačná návaznost podoby kříže, který byl dopracován po bratru Josefovi. Kříže také korespondují s dobou pronájmu lomů Johannu Sacklovi. Hypotézu podporuje i prostá skutečnost, že s dalším kamenickým mistrem se setkáváme až od roku 1812. Korpusy Krista jsou na těchto křížích drobné mužské postavy s jemnými rysy, uhlazené a anatomicky dobře provedené. Rozhodně se jedná o dílo člověka s dlouholetými zkušenostmi.

Nedlouho před smrtí si Josefa Sackla musel vyhledat další vinař z Dolních Dunajovic, který chtěl také prokázat trochu úcty místu zbořené barokní kaple sv. Rocha. Podle všeho Josef ještě stihl vytvořit celý výklenek s Máří Magdalenou, u sochy Krista však pouze trnovou korunu, vlasy a obličej. Johannovi nezbývalo nic jiného, než kříž naplň ve svém a naplň v bratrově stylu dodělat, jak nejlépe uměl, a dodat na určené místo, tentokrát blíže obci, u cesty vedoucí na Rochusberg (**kat. č. 21**). Téměř ihned se o další kříž hlásí starý a bezdětný Franz Pelikán, půlláník z Babic u Olbramovic. Podobu jeho Krista vůbec neznáme, tvar se podobá křížům krumlovské dílny několika následujících let. Zachycen byl na původním místě v obci v méně pokročilé fázi rozpadu asi v polovině minulého století. Od té doby toho památka ještě mnoho prožila a z její autentické podoby zbyl jen nápis na osekaném podstavci stojícím dnes uprostřed polí (**kat. č. 114**).

Do vzdálených západních končin přidal roku 1810 Johann k předchozímu bratrovu prokopovskému kříži ještě dva další. Oba nalezneme v městě Jevišovice. Ve starém sadu u polní cesty za městem se nachází kříž bývalého učitele Josefa Pagala (**kat. č. 47**), zatímco na méně romantickém místě, místním hřbitově, kříž hrnčířského mistra Tomase Jelinka (**kat. č. 46**). Oba byli zhruba šedesátníci. Srovnáme-li podobu s křížem v Dolních Dunajovicích, zjišťujeme, že mají stejnou třikrát zvlněnou roušku a techniku uhlazení těla. Nepospíší-li si jevišovičtí s opravou, zbude jim jen hřbitovní, neboť druhý je nebezpečně nakloněn a celý rozpukaný, pohromadě drží jen silou vůle.

Snad se dolnodunajovičtí svými pěknými novými kříži rádi chlubili. Následující tři památky totiž směřují do sousedních obcí, a to i přes těžkou dobu po státním bankrotu. Johann se musel skutečně vypracovat, troufá si totiž na figury světců a daří se mu. Socha sv. Floriána z Dolních Věstonic (1811) je doprovázená krásnými německými verši, kde se mimo jiné prosí o ochranu od náhlé smrti, což poněkud morbidně kontrastuje s úmrtím fundátora Josefa Fischera o několik málo měsíců později a jeho dvakrát mladší manželky Magdaleny za další čtyři léta (**kat. č. 24**). Kromě písma i podoby podstavce se k Johannu Sacklovi hlásí trojitě zvlněná voda, kterou Florián lije na hořící dům, analogická s rouškami Krista na křížích v Jevišovicích. V sousedních Horních Věstonicích onemocněl touto dobou sotva čtyřicetiletý Wenzel Fischer, blízký příbuzný předchozího fundátora a v případě uzdravení slíbil postavit kamenný kříž. *Ex voto* roku 1812 skutečně vyplnil, oproti ostatním křížům v okolí má však podstatně menší rozměry (**kat. č. 35**). Zachované stopy působení na Mikulovsku zakončuje

socha sv. Jana Nepomuckého naproti kostelu stejného zasvěcení v Brodu nad Dyjí (**kat. č. 8**). Německé nápisy na zdejších sochách byly bohužel pečlivě odsekány, alespoň voluty a boční klasicistní pruhy jsou „nadržované“ a zachovaly se v celku. Tělo Jána není do detailů propracované, ale působí vyváženě. A pokud si odmyslíme baret a domyslíme trnovou korunu, bude obličej neodlišitelný od Kristova na křížích v Jevišovicích.

Johannu Sacklovi je možné připsat ještě jednu sochařskou realizaci. Nejsme si zde zcela jistí, neboť se dochoval pouze podstavec. Jedná se o lokalitu Chroustov u Hrotovic (**kat. č. 41**), v regionu, kam krumlovská dílna nikdy jindy nezasáhla. Ke kapličce byl totiž od valečského mlýna přesunutý podstavec pro sochu sv. Jana Nepomuckého postavenou novomanželi Štěpánem a Ludmilou Záviškovými v roce 1810. Jedná se přesně o toho mlynářského tovaryše z Rybníků, který se starou vdovou vyženil mlýn ve Valči, a již o něm padla řeč v medailonku Jakuba Majera, který mu roku 1817 dodává kříž. Nyní se zde však ocitáme jen několik měsíců po svatbě. Záviška musel mít jistě na paměti opravu sochy v Rybníkách roce 1805 (viz Mathias Lerch) a sám také jednu takovou objednával. Formulace: „*Oroduj sa nas a sa fundatora Stepana Sawiske a manselku Lidmilu jeho*“ musel být navrhnout fundátorem a vychází jednoznačně z podstavce z Rybníků. Je zhotoven spíše z krumlovského rozpadavého pískovce, písmo se dosti podobá tomu na soše sv. Floriána v Dolních Věstonicích a výrazy „*manselku*“ a „*Sawiske*“ poukazují spíše na tvůrce, který neuměl česky. Tvarem je však natolik atypický, že pro nás prozatím zůstává nedořešenou otázkou.

Od Josefovy smrti zůstává v Moravském Krumlově jedno volné mistrovské místo pro kameníka. Magistrát, který Johanna Sackla očividně nemá vůbec v oblibě, ihned využívá příchodu nové tváře, Wenzela Lercha, který toto místo získává a jsou mu pronajaty od 1. ledna 1812 do 31. prosince 1814 všechny městské lomy za pouhých 15 zlatých ročně.¹³⁷ To by vysvětlovalo netradičně malé rozměry kříže v Horních Věstonicích i následnou přestávku v tvorbě. Po skončení Lerchova nájmu je možné v roce 1815 Johannu Sacklovi připsat ještě kříž ve Smolíně (**kat. č. 155**) fundovaný od Anny Marie, bezdětné vdovy po domkaři Martinu Schochnovi. Povšimněme si, že ve Smolíně již dříve realizoval zakázku bratr Josef.

Následujícího roku nalezneme jako nájemce lomů v oboře znovu Johanna Sackla za nesrovnatelně vyšší plat 70 zlatých.¹³⁸ Toho času mu rovněž zemřela manželka Dorota. Jako čerstvý vdovec jí tesá honosný náhrobek (**kat. č. 91**). Zachovala se jen spodní část s nápisem a po stranách s dvěma andílky v „barokním stylu“. Nápis tesaný vlastním manželem nám zní mimořádně upřímně: „*Zde sladce odpočívá Dorota Sacklová, která ve věku 48 let zemřela 9. března 1816, byla vdaná 27 let. Necht' odpočívá v blaženém pokoji.*“ Ještě nejspíše tvoří hřbitovní kříž objednaný litobratřickou obcí v roce 1818, v 90. letech 20. století také poněkud nešťastně opravený (**kat. č. 65**). Od té doby definitivně odpočívají v pokoji i jeho umělecké ambice, žádné prokazatelné pozdější dílo již nenalzáme.

Jeho životní pouť zanecháním umělecké tvorby však ani náhodou nekončí. Snad kvůli vícero bouřlivým sporům mezi magistrátem a vrchností, ve kterých stál na straně vrchnosti (viz

¹³⁷ Voštera, A.: Moravský Krumlov, rok 1812.

¹³⁸ Voštera, A.: Moravský Krumlov, rok 1816.

kapitola o Franzi Haselsteinovi st.), nenásleduje otcův příklad a v radě nikdy nepůsobí. Ve městě však setrvává a evidentně se i nadále věnuje svému řemeslu. V roce 1830 při pořizování soupisu řemeslníků a živnostníků pro stanovení daně výdělkové má provozní kapitál uveden jako 75 zlatých, o 60 zlatých více, než ostatní dva kameníci.¹³⁹ Většinu života obývá výstavný dům č. p. 47 na rohu hlavního náměstí, na jeho sklonku se ale stěhuje jen o několik domů dále na č. p. 29. Z jeho čtyř potomků se dospělostí dožívá pouze dcera Eleonora, provdaná v roce 1820 za litobratřického revírního Philipa Waňku a po celý život s ním žije v Moravském Krumlově. Johann Sackl umírá v kmetském věku 75 let v roce 1845.¹⁴⁰

Překlenout propast dvou staletí a posoudit objektivně jeho osobnost se zdá být nemožné. V pramenech se jeví být hádavým, ambiciózním a snad až bezohledným člověkem, který si jde pevně za svými cíli a neváhá k tomu použít jakýchkoliv prostředků. V matrikách se ukazuje být jedním z vůbec nejoblíbenějších krumlovských kmotrů.¹⁴¹ A konečně, zanechané dílo v něm zvláště v poslední etapě tvorby ukazuje nadprůměrného kameníka. Těžko říci, jaký byl doopravdy.

4.4.6. Mezi chudým malířem a bohatým stavitelem – Mathias Lerch

Mathias Lerch, tak se jmenoval jediný z našich tvůrců-kameníků, který se mohl chlubit dostatečně „uměleckým rodokmenem“. Byl paradoxně také věčným tovaryšem bez naděje na získání mistrovského místa. Námi zachycené stopy jeho rodu v Moravském Krumlově začínají přiřazením se mladého malíře Franze Lercha ze Znojma ve 40. letech 18. století.¹⁴² Stává se zdejšíím měšťanským malířem. Nepředstavujme si ovšem, že by mu právě tato pozice přinesla bohatství. Roku 1762 se například obrací na radu města s žádostí, aby mu byla střecha jeho domu pokryta novou krytinou, neboť on sám toho pro svou velkou chudobu není schopen. Tomuto přání bude vyhověno, jako materiál i přes válečné časy použit došek a částečně šindel.¹⁴³ Malíř Franz Lerch je zatím zcela zapomenutou osobností, není známá žádná jeho umělecká realizace. Doložen je zatím jedinou zmínkou v důchodních účtech, kdy se zaobírá užitkovými pracemi v hodnotě 1 zl 30 xr.¹⁴⁴ V Moravském Krumlově působil téměř

¹³⁹ Voštera, A.: Moravský Krumlov, rok 1835.

¹⁴⁰ MZA, E 67, inv. č. 14277, sn. 111.

¹⁴¹ Tamtéž, inv. č. 14258, sn. 29–87. Ve zkoumaném časovém období 1800 až 1820 byl za kmotra celkem 27 dětem krumlovských měšťanů.

¹⁴² MZA, E 67, inv. č. 14256, sn. 135. 1744 Oddání s první ženou, dcerou po zemřelém měšťanovi jménem Franciscus Honn. Tamtéž, inv. č. 14270, sn. 10. 1755 Oddání vdovce s dcerou zemřelého měšťana jménem Wenceslaus Rzehaczek.

¹⁴³ SOKA Znojmo, MK 1, inv. č. 57, kn. 23, fol. 41. „*Supliciret der hiesig burgerlicher Mahler Frantz Lerch womit ihme seiner grose armuth halber seine Hauß mit doch Schabele midneben lassen, gestatten wurde Resol. In abet recht der wohlbekant grosen Armuth des Suplicantis und wegen nachdogender seines Hauses, wird ihm bei jetzigen harten Kriegs-zeiten solches mit Stroh Schabeln indoch dem Rauchfang mit Schindeln ein zudecken verwilliget, ist er aber mit der zeit anwiederu einen mit Schindele ein zudecken ein Stunde sein solte, wird er Verbeuden seye solches auch diesarth eindeck zulassen.*“

¹⁴⁴ MZA, F 177, inv. č. 2968, kart. 91, fol. 71. Jedná se o důchodní účet k roku 1751. „*Ist dem Frantz Lerch wegen 2 st. angestrichenen Rauchfang Pfannen á 45 xr. zalt worden... 1 fr. 30 xr.*“.

40 let a je dost dobře možné, že po sobě nějaká, dosud autorsky neurčená díla, zanechal. Umírá roku 1780.¹⁴⁵

Nás bude více zajímat jeho syn Mathias Lerch (*1758–†1805). Těžko říci, zda z něj namísto kameníka nechtěl mít otec sochaře, jak to bývalo u synů barokních malířů dobrým zvykem. Jak již ostatně víme z příkladu Sedlmayerů, doba sochařskému řemeslu nebyla vůbec příznivá. A tak je *Lapicida* jako jeho povolání uvedeno již při sňatku s Cecílií, dcerou zedníka Johanna Abzuga tři roky po otcově smrti.¹⁴⁶ Bezpečně víme, že se mladý kamenický tovaryš stává součástí dílny kamenického mistra Andream Sackla. V účtence podepsané Andreasem Sacklem za kamenickou práci na opravě farního kostela v Moravském Krumlově je jmenovitě odměňován asi 10 zl. za vyhotovení dvou fater, dvou oken a „*Pilistraten*“, celkem tedy 13 dnů práce.¹⁴⁷ V Moravském Krumlově zůstává po celý život. Mistrovské místo pro něj zůstává nedostižitelné, neboť jsou všechna postupně zaplněna bratry Sacklovými. Z jeho mnoha dětí jsou pro nás důležití nejstarší syn Wenzel (*1785) a nejmladší Cyril (*1792), pozdější kameničtí mistři. Od roku 1795 ovdověl a vdovcem zůstal nejspíše až do své smrti v roce 1805.¹⁴⁸

U několika křížů vložených v období vynucené přestávky tvorby obou Sacklů, jsme dlouho netušili, kdo je autorem. Předkládaná hypotéza, jakkoliv se jeví pravděpodobně, není zatím podložena žádnými přímými prameny, což je nutné mít na paměti. Vycházíme pouze ze situace dochované v dnešním terénu, kterou se snažíme interpretovat. Sochařská práce provedená na těchto křížích je jiná než dosavadní tvorba krumlovské dílny, mimořádně kvalitní a jednoznačně ji přesahující. Tvůrcem musel být někdo s patřičnými zkušenostmi i sochařským talentem. Tím po více než 20 let kamenický tovaryš Mathias Lerch s uměleckým původem být pravděpodobně mohl. Pro připsání díla však kromě ambicí k samostatné tvorbě a stejného písma, jako na signovaném zlomku náhrobku, nejjasněji hovoří jeho ohraničení přibližně Lerchovým úmrtím v roce 1805.

Některé na těchto křížích užívané detaily, jako je Adamova lebka přímo pod nohama Krista, „jehlovitá“ svatozář, postranní ozdoby břevna i výraz Kristovy tváře ukazují jistou návaznost na díla krumlovských sochařů. A skutečně, v Moravském Krumlově doposud setrvala na domě bývalé sochařské dílny Eleonora, vdova po Petru Sedlmayerovi. A protože ze sporů u jiných cechů víme, že „*vdova má právo provozovati řemeslo svého zemřelého manžela svými pomocníky*“, mohla i ona využít hádek rodu Sacklů s městem, následného zákazu těžby kamenů, přihlásit se o své právo na sochařské zakázky, které jí Sacklové přebrali a s pomocí najatého tovaryše Mathiase Lercha se jim začít věnovat.¹⁴⁹

Důležitou součástí naší úvahy tvoří zlomek malého náhrobku z lapidária krumlovského muzea, připomínající pylon, který na zadní straně nese signaturu „*IVS LERCH 1789*“ (kat. č. 88). Dále se na něm nachází několik těžko interpretovatelných německých slov, tvořících zakončení delšího nápisu, snad by jejich překlad mohl znát takto: „*[...] očekáváme. Rodina*

¹⁴⁵ MZA, E 67, inv. č. 14276, sn. 143. Označen jako „*civis et pictor*“.

¹⁴⁶ MZA, E 67, inv. č. 14257, sn. 48. 1758 Narození. Tamtéž, inv. č. 14270, sn. 71. Oddání.

¹⁴⁷ Tamtéž, B 15, sign. 12/2, kart. 958. „*Bei Verfertigung der Pilistraten, 2 Thur Futtertern und 2 Fenstern [...]*“.

¹⁴⁸ Tamtéž, E 67, inv. č. 14277, sn. 10.

¹⁴⁹ Voštera, A.: Moravský Krumlov, rok 1799.

Reinn“. I přesto, že se jedná o téměř nic neříkající torzo, ukazuje, že Lerch měl ambice vykonávat samostatnou tvorbu. Pro domněnku, že se skutečně jedná o dílo tovaryše a nikoliv usazeného mistra, hovoří i znaky podobné tvorby v jak krumlovské, tak novoveské dílně. Na kříži v Želešicích z roku 1801 (**kat. č. 185**), evidentně z novoveské dílny, nacházíme propracovanou postavu Krista velmi podobnou následným Mathiasi Lerchovi připisovaným křížům. Interpretujeme to tak, že Mathias Lerch krátce působil v Nové Vsi, a když František Majer st. začíná s vlastní tvorbou, tak se nejspíše vrací zpět do rodného města. Na kříži v Prosiměřicích z roku 1802 strnulý Kristus rozhodně jeho dílem není, ale jemný a detailní reliéf bolestné Panny Marie ve výklenku není možné od jemu připisovaným rozeznat (**kat. č. 136**). Jak vidíme, situace není v tomto případě jednoznačná.

Zcela volnou ruku získává tento autor konečně u kříže z roku 1802 z Litobratřic (**kat. č. 64**), u kterého si myslíme, že mohla začínat hypotetická spolupráce s vdovou Eleonorou a ve stejném čase evidentně končí první etapa tvorby Johanna Sackla. Kříž byl postaven jako naplnění odkazu předčasně zemřelého sedláka Mathiase Schmidta. Dalšího roku vytvořil stejný autor kříž na hřbitově v Hraběticích, před nedávnem bohužel nahrazený původní podobou jen velmi volně inspirovanou kopií (**kat. č. 38**). K předešlým dvěma křížům se také řadí kříž v Damnicích, jehož německý nápis však byl, asi po vysídlení německého obyvatelstva, odsekán. Jeho datace je problematická. Společným znakem všech těchto křížů je již zmiňovaný reliéf bolestné Panny Marie s drapérií zabírající celý výklenek, někdy je Panna Maria také probodnutá sedmi meči.

Na výraznou osobnost fundátora Karla Škody, mlynáře z Rybníků, jsme již narazili. Asi 10 let před vznikem kříže od Jakuba Majera se s první žádostí o uměleckou zakázku obrací do Moravského Krumlova. Právě totiž dokončil náročnou stavbu zcela nové, dvoupatrové budovy mlýna a rád by upravil i prostranství okolo něj. U mostu přes řeku tu stávala barokní socha sv. Jana Nepomuckého z 30. let 18. století. Původní podstavec nahrazuje novým (**kat. č. 147**), takovým, jaký známe z Damnic, Litobratřic a Hrabětic. Své zásluhy náležitě zvětšuje reprezentativním nápisem s chronogramem k roku 1805: „*Hanbě časné i věčné obrano naše a škodě, s. Jene Nepomucké, pros za nás a fundátora p. Karla Škode*“. Že ve skutečnosti žádným fundátorem sochy nebyl, z něj pochopitelně nevyplývá.

Stejného roku nás tvůrce zavítá se svou tvorbou do města Pohořelic, žijícího z dopravního ruchu přes něj vedoucí císařské silnice. A na jeho okraji u této silnice byl také postaven kříž, za jehož fundátory jsou v místní tradici považovány mikulovská a zdejší poštovní stanice. Nápis k nám hovoří několika dnes již nesrozumitelnými zkratkami (**kat. č. 129**).

Ještě nedlouho před smrtí se patrně věnoval zakázkám pro dobřínského svobodníka Johanna Rittersteina (**kat. č. 15**). Ústřední kříž na hřbitově je dnes datován 1800, dříve se na podstavci nacházel letopočet 1806, ale již tehdy se jednalo o nahrazený podstavec. Není jisté, jak je to s datací doopravdy. Ať už tedy kříž pochází z jiného období, nebo byl nedlouho po jeho smrti dotvořen a dodán někým jiným, rozhodně nese většinu rysů výše popsané tvorby. Na rohu hřbitovní zdi rovněž nalezneme náhrobek tvaru trojbokého pylonu (**kat. č. 14**), velmi podobného torzu z krumlovského muzea, jen podstatně větších rozměrů. Patří „*bývalému studentu poesie*“, Rittersteinovu nejstaršímu synovi, který zemřel na začátku července 1805

v pouhých 16 letech. Jakoby si Mathias Lerch dělal náhrobek sám sobě a těžko říci, zda jej vůbec stihl dokončit, neboť o pouhé tři týdny později umírá na tuberkulózu.¹⁵⁰ Snad se dodání, či dokončení děl chopil jeho dvacetiletý syn Wenzel, který se zanedlouho stane krumlovským kamenickým mistrem. Toho roku umírá na konci prosince i samotná vdova Eleonora Sedlmayerová.¹⁵¹ Pokud se v naší hypotéze nemýlíme, nebude náhodou, že hned v roce 1806 se Sacklové s magistrátem udobřují, lomy jsou jim znovu pronajaty a znovu vznikají jejich další kříže. Neb není-li žalobce, není ani soudce.

Tím tedy končí etapa několika křížů, jejichž kvalita se opět přiblížila zavedeným sochařům. Ačkoliv se po úmrtí Mathiase Lercha nesetkáváme s žádnými dalšími kříži, u kterých by se dalo uvažovat o autorství jeho synů Wenzela a Cyrila, ještě chvíli se nad vývojem rodu pozastavíme. Oba jeho synové mají větší štěstí v uplatnění. Nejstarší Wenzel se dostane na uvolněné mistrovské místo po Josefu Sacklovi. I on však v roce 1819 předčasně umírá a místo přebírá mladší Cyril.¹⁵² Umělecké sklony u něj nezaznamenáváme, podnikatelský duch je však naprosto evidentní. Na straně Johanna Sackla a vrchnosti se účastní sporu o kamenolom proti nově přichozímu kameníkovi Haselsteinovi, ale město si nezneprátelí natolik, aby o něco později po několik desetiletí nezasedal jako nedílná součást členstva krumlovské městské rady. Povoláním byl spíše stavitelem. V roce 1835 opravuje městskou radnici za téměř 1000 zlatých.

Proslulou osobností se však stane díky kauze postavení hostince při cestě do Ivančic. Celé dění ve městě jakoby se ve 40. letech točilo jen kolem něj. U magistrátu si žádá o povolení postavit sklep na víno a sklad na dřevo, se kterými obchoduje. Základy, které pokládal, však město poděsily, neboť to vypadaly jako základy hostince. Měste se domnívalo, že by postavením hostince bylo obráno o všechny příjmy. Řešilo se to typicky „krumlovsky“, vlekým sporem. Lerch ale podával odvolání „od úřadu k úřadu“ a stavěl dál, až si nakonec hostinec doopravdy zřídil. Budova doposud nese jméno Lerchov.

Jeho synové působili jako podnikatelé staveb v Moravské Ostravě, Dalmácii i ve Štýrsku, kde také jeden z nich později přišel o život. Kromě toho roku 1843 koupili klášterní budovu a využívali ji ke svému podnikání. O pět let později Cyril Lerch žádá, zda by si mohl v místním kamenolomu postavit dílnu. Magistrát plný strachu, že by i zde vznikl další konkurenční podnik, zamítá. Nakonec se Cyril Lerch reversem zaváže, že budovu nebude nikdy využívat jinak než jako kamenickou dílnu. Neboť „*pilný, příčinnivý a schopný muž jest, který velmi mnoho přespólní práce má, ve dvou lomech mnoho lidí zaměstná*“, je mu to povoleno.¹⁵³

Cyril Lerch se po smrti Jakuba Majera kromě toho dostává k materiálu z novoveského lomu, s čím dozajisté souvisí kmotrovské vazby na posledního zachyceného kamenického mistra rodu Majerů.¹⁵⁴ Podnikatelské aktivity rodu Lerchů v mnohém přesahují zaostalý region

---

¹⁵⁰ MZA, E 67, inv. č. 14277, sn. 34.

¹⁵¹ Tamtéž, sn. 35.

¹⁵² SOkA Znojmo, MK 1, inv. č. 62, kn. 43, pag. 53.

¹⁵³ Voštera, A.: Moravský Krumlov, rok 1824, 1835, 1842–1850.

¹⁵⁴ MZA, E 67, inv. č. 1495 sn. 118, 120. V letech 1849 a 1851 je kmotrem dětí kamenického mistra Františka Majera (vnuka Antona Majera).

a tvrdě se potýkají s dosavadním, na cechovním pořádku založeném smýšlení městské rady. Rozhodně se jedná o pozoruhodný hmotný vzestup rodu. Vzpomeňme si, že na jeho počátku přichází do města chudý malíř, který si nedokáže zajistit prostředky na pokrytí střechy vlastního domu...

4.4.7. Světa znalý kameník – Franz Haselstein starší

Také kameníci nosící jméno Haselstein patří ke starousedlým krumlovským rodům. Jejich původ ani postavení se však ani v nejmenším nedotýká budoucí profese. Nejstarší nám známý předek, knížecí zahradník Wilhelm Haselstein, se v krumlovských matrikách objevuje roku 1711.¹⁵⁵ Jeden z jeho synů, Franciscus (*1722), nejde v šlépějích svého otce a stává se zedníkem. A syn jmenovaného, rovněž Franciscus (*1749 - †1804) konečně volí kamenické řemeslo.¹⁵⁶ Rozhodně však nepatří k městskému patriciátu a po celý život zůstává kamenickým tovaryšem. Evidentně tíhne spíše k venkovskému prostředí. Roku 1773 se v Řeznovicích žení s Terezií, dcerou zedníka Václava Hanáka.¹⁵⁷ V této souvislosti je důležité, že měl v Nové Vsi usazenou švagrovou, provdanou za nám velmi dobře známého kameníka a hostinského Františka Majera st. Tato příbuzenská vazba bude v příběhu rodu hrát klíčovou roli. Snad vždy pracoval v dílně kamenického mistra Andrease Sackla, jisté je, že si od něj v roce 1776 u magistrátu vymáhá nezaplacený plat.¹⁵⁸ Kmotrovské vazby měl také s kameníkem Matyášem Stejskalem.¹⁵⁹

K příběhu našich tvůrců kamenných křížů se dostáváme u následující generace. Syn opět jména Franz musel být schopný a talentovaný, ale v Moravském Krumlově po boku bratří Sacklů a jejich otce zřejmě nemohl nalézt uplatnění. Nebylo pro něj volné žádné mistrovské místo a s celoživotním tovaryštvím se asi nespokojil. Opouští tak své rodné město, aby své ambice uplatnil jinde. Můžeme spekulovat, že mohl nějakou dobu působit i v Nové Vsi u strýce. Nejpozději okolo roku 1810 si však jako své působiště volí jedno z největších poddanských měst v Čechách – Jindřichův Hradec. Po ničivém požáru města roku 1801 bylo třeba město obnovit a každá nová řemeslná posila přišla nepochybně vhod. Franz se zde usadil na dobu asi 15 let, oženil se s dcerou zdejšího tkalcovského mistra Franziskou Třebízskou a stal se měšťanským kamenickým mistrem. Bydlí na předměstí zvaném po rybníku Vajgar v domě č. p. 55, který v minulém století bohužel musel ustoupit stavbě budovy nemocnice. Z mnoha dětí, které se mu zde narodí, téměř všechny zemřou a v Moravském Krumlově se později setkáváme jen s nejstarším synem Franzem.¹⁶⁰

Kromě několika zápisů v matrikách po sobě Franz Haselstein zanechal v Jindřichově Hradci daleko viditelnější stopu, z místní žuly vytesaný podstavec kříže u hlavního městského kostela

¹⁵⁵ MZA, E 67, inv. č. 14255, sn. 73.

¹⁵⁶ Tamtéž, inv. č. 14256.

¹⁵⁷ Tamtéž, inv. č. 1491, sn. 101. Uveden jako Franciscus Holsteiner a místo Crumlov.

¹⁵⁸ SOkA Znojmo, MK 1, inv. č. 57, kn. 23, fol. 95. „*Bittet Hoselsteiner Frantz womit der burgerl. Steinmetzmeister Sakl Andres zur zahlung des ihme Strittig machen Wollenden Lindlohns verhalten werde welche zahlung auf folgende art abgeredet worden: enmb: daß er Andres Sakl 18 fr. 15 xr. zu zahlen hätte, hingegen dieses Quantum nach schon empfangenen 3 fr. 15 xr. in 4 Ratis mit 3 fr. 45 xr. abstossen werde.*“.

¹⁵⁹ MZA, E 67, inv. č. 14257, sn. 189.

¹⁶⁰ SOA v Třeboni, Sbirka matrik Jihočeského kraje, farní obvod Jindřichův Hradec, kn. 11, fol. 22, 97. Tamtéž, kn. 10, fol. 158.

(**kat. č. 51**). Tvarem se neochvějně hlásí ke křížům krumlovské tradice. Viditelné vročení do roku 1874 nás původně vedlo k domněnce, že zde původně stával kříž vytvořený Franzem Haselsteinem z krumlovského pískovce a po rozpadu nahrazen kopíí z místní žuly. K naší velké radosti jsme při návštěvě Jindřichova Hradce, že jde o původní žulové dílo Franze Haselsteina, což dokazuje jediná autorova signatura na zadní straně „*Franz Haslstein Steinmezmeister 1819*“. Roku 1874 došlo našťástí jen k přesekání nápisu na čelní straně. Nenápadný text na zadní straně asi nikomu nevadil, a tak byl ponechán beze změny. Na původ kříže poukazují terče na bočních stranách, ve kterých se nacházejí jednotlivé části znaku města Jindřichův Hradec. Zrovna probíhá obnova kostela po požáru, je tedy možné, že si město přálo dostatečně zvěčnit své zásluhy na této nepochybně náročné činnosti a objednalo si reprezentativní kříž.¹⁶¹

Tvrdá žula není na kamenosochařské aktivity zrovna nejvhodnější materiál, což si po tak náročném díle musel Franz uvědomit a možná proto také začíná pomýšlet na návrat zpět k rodnému dobře opracovatelnému pískovci. O spolupráci s bratrancem Františkem Majerem ml. mezi léty 1820–1822 v okolí Náměště nad Oslavou jsme si již pověděli (viz jeho medailonek). Rodinu má v této době ještě nepochybně v Jindřichově Hradci, neboť roku 1823 se mu narodí dcera Theresia.¹⁶² Zároveň však se patrně tohoto roku již začíná věnovat vlastním zakázkám a dodává na Znojensko kříž objednaný šatovskou obcí na nově zřízený hřbitov (**kat. č. 161**, 1823).¹⁶³ Magistrát Moravského Krumlova navracejícího se Franze Haselsteina přijímá skutečně s nadšením, je totiž znovu rozhádán s ostatními kameníky i s vrchností. Ačkoliv Franz ještě nepatří ke zdejšími kamenickým mistrům, jsou mu v lednu roku 1824 za nevysokou částku 44 zl. pronajaty všechny městské lomy na dobu 9 let. Rovněž je mu zadána oprava městské kašny za částku 196 zl. konv. měny.¹⁶⁴ V zástavu za splnění podmínek dává František Haselstein svůj dům č. 55 a rovněž se za něj svým domem a polnostmi zaručuje jeho švagr Andreas Rukovic, obchodník z Moravského Krumlova a bývalý voják.¹⁶⁵ Jednalo se o evidentní tah vůči opozici, neboť Haselstein ani ve všech třech lomech nepracoval, což je mu vytýkáno.¹⁶⁶ Jeho pohyb mezi oběma dosavadními působišti dosvědčuje dubnové úmrtí nejmladší dcery Teresie v Hradci a zakoupení domu v Moravském Krumlově v srpnu. Naposledy je v Jindřichově Hradci zmíněn při úmrtí manželky Franzisky v prosinci.¹⁶⁷ Město za něj toho roku platí poplatek za opuštění cechu v Jindřichově Hradci a prozatím odpouští částku 18 zl. za koupení domu, Haselstein vše je poctivě splaceno již následujícího roku.¹⁶⁸ Jeho nové obydlí dosvědčuje, že si oproti domku na předměstí „velkoměsta“ skutečně polepšil. Jedná se totiž o výstavný patrový dům přímo na hlavním

¹⁶¹ Přestava kostela po požáru, srov. Poche, E. a kol.: Umělecké památky Čech A/J, Academia, Praha 1977, s. 613.

¹⁶² SOA v Třeboni, Sběrka matrik Jihočeského kraje, farní obvod Jindřichův Hradec, kn. 13, sn. 64.

¹⁶³ Viz kat. č. 161. Pozoruhodné je, že kříž je celý z novoveského materiálu

¹⁶⁴ Voštera, A.: Moravský Krumlov, rok 1824.

¹⁶⁵ MZA, E 67, inv. č. 14271, sn. 14. 1806 Oddání Anny Haselsteinové a kaprála jménem Andreas Rokowitz.

¹⁶⁶ Voštera, A.: Moravský Krumlov, rok 1824

¹⁶⁷ SOA v Třeboni, Sběrka matrik Jihočeského kraje, farní obvod Jindřichův Hradec, kn. 55, sn. 116.

¹⁶⁸ SOkA Znojmo, MK 1, inv. č. 328, kart. č. 7. Roční přehled financí města, 1824. „*Nota Uiber vom Franz Haselstein schuldigen Taxen pro ao 1824. Meisterrechtsverleichung... 11 fr 10 xr. C. Erledigung über den Ausweis der Anheimsagunf der Meisterstelle in Neuhaus ... 18 xr., Hauszuchreibung... 19 fr. Kromau 1. May 1825*“

krumlovském náměstí.¹⁶⁹ Dá se říci, že jeho štěstím bylo také uvolnění mistrovského místa, které 64 let držel Andreas Sackl. A tak se Franz Haselstein st. konečně roku 1827 nechává zapsat za právoplatného krumlovského kamenického mistra. Nedlouho poté se začleňuje do „komunální politiky“, působí v městské radě a stává se velmi váženým měšťanem.¹⁷⁰

Reakce Johanna Sackla na přicházející konkurenci je příznačná a výstižně komentována ve Vošterově kronice: „Dne 19. července 1824 obrací se magistrát k vrchnímu panskému úřadu v příčině obecních lomů. Vyslovuje politování nad tím, že vrchní panský úřad přijímá udání mstivého zdejšího měšťana Jana Sakla a jeho společníků a že se výkladem privilegií podle těchto měšťanů řídí. Nehledě ani ku privilegii z roku 1500, nabylo město kamenných lomů tím, že je jich po 324 let užívá a tím se již jejich zákonitým majitelem stalo. Dále se magistrát ohrazuje proti tomu, aby město bylo zkracováno ve prospěch Jana Sakla a oznamuje vrchnostenskému úřadu, že žádným způsobem Jan Sakl pro kohokoliv kámen zde lámal a že zásoby Jana Sakla a Cyrila Lercha, bez ohledu na předstírané zakoupení zásob panstvím, dá odkliditi. A i kdyby bylo pravdou, že panství zásoby kamene od Sakla zakoupilo, toto má v oboře dosti místa, kam kámen může odkliditi. Panská obora, ve které jsou lomy, patřila před věky zdejší obci.“ Spory mezi magistrátem a vrchností budou nadále bouřlivě vedeny přes nejruznější instance, Franz Haselstein st. se v nich, zdá se, ale příliš neangažuje.¹⁷¹

Rozhodně je však schopným a světa znalým kameníkem, především sochařská práce dosahuje nebývalých kvalit. Ačkoliv jeho kříže tvarem vycházejí z krumlovské tradice, přinášejí do Moravského Krumlova mnoho nového. Jeho dílo se vyznačuje jasným autorským rukopisem. Korpusy Krista jsou jeden jako druhý, spíše menších rozměrů, s důstojným vousatým obličejem, trnovou korunou spletenou ze širokých prutů a tělesnými proporci, především boky, jakoby patřícími ženské postavě. Snad z radosti, že konečně nemusí tesat do protivně tvrdé žuly, zdobí své kříže mnoha detailně propracovanými kvítky, festony, či postranními zvonečky. Dvakrát se, nepočítaje signaturu z roku 1819, u jeho díla setkáváme se jmenovitým uvedením v archivních pramenech (viz níže), takže lze připsání považovat za poměrně jisté. U nápisů používá ozdobné a zvláště u německých textů dosti obtížně čitelné psací písmo. Kříže dodává jak do německých oblastí, které „zdedil“ po bratrech Sacklových, tak do českých vesnic v blízkosti Moravského Krumlova.

Pomineme-li nejasný kříž v Rakšicích (**kat. č. 98**), u kterého musíme konstatovat, že autorství zatím nelze jednoznačně určit, začíná své dílo roku 1825 ve Vlasaticích (**kat. č. 175**). Když nezvykle mladý fundátor, čtvrtláník Johann Schopf, umírá na tyfus, přeje si ve své poslední vůli postavit u vchodu do kostela kamenný kříž. Patně proto, že kvůli sňatku se starší vdovou nemá žádného potomka. O autorovi výjimečně zpravuje pečlivě vedená farní kronika: „*Der Kromauer Steinmezer Meister Frantz Hasenstein hat selbes gefertigt. Es hat samt der Bildhauer Arbeit 110 Gulden C: M: gekostet.*“¹⁷² O pokračování tvorby svědčí podstavec

¹⁶⁹ SOkA Znojmo, MK 1, inv. č. 79, kn. 71, fol. 180. Kupuje si jej za celkovou sumu 640 zl. konv. měny. Jako zajímavost, ukazující spíše na vysoké postavení fundátorů, lze uvést, že si jej kupuje od Marie Rittersteinové, jejíž matka Elisabetha Štěpánková je fundátorkou kříže kat. č. 39 a její tchán Johann Ritterstein zase kříže kat. č. 15.

¹⁷⁰ SOkA Znojmo, MK 1, inv. č. 80, kn. 72.

¹⁷¹ Voštera, A.: Moravský Krumlov, rok 1824, 1826, 1827.

¹⁷² DABB, AF Vlasatice, neuspořádáno, farní kronika, pag. 144.

datovaný 1826 se stejnými postranními zvonečky u císařské cesty vedoucí ke Znojmu (**kat. č. 134**).

Po sedmileté přestávce, která samozřejmě mohla být vyplněná dodnes nedochovanými díly, si v roce 1833 objednává kříž Georg Herman z Dobřínska (**kat. č. 17**). Haselstein zároveň vytváří svou jedinou zakázku vyloženě sochařského charakteru ve Strachotíně (**kat. č. 158**). Ve své pozůstalosti si totiž sochu sv. Floriána přál postavit strachotínský sedlák a potřebná částka 175 zlatých byla vyplacena z prodeje jeho louky. Text je pozoruhodně latinsky a na podstavci jinak známých krumlovských tvarů nalezneme povedený reliéf džbánu. Můžeme jen vyslovit politování nad tím, že i ve 21. století mohlo dojít k jejímu velkému znehodnocení. Místní obyvatelé nedokázali jedinou památku svého druhu docenit a sbírkou ze svých nákladů nechali i přes památkovou ochranu sochy, pořídit novou hlavu, která nahradila „*původní, nevyhovující*“.

S vlasatickým farářem Josefem Schumpikem, který si kdysi pečlivě poznamenal Franzovo jméno do farní kroniky, se setkáváme ještě jednou. Epidemie cholery dolehla na Vlasatice zdrcujícím způsobem a postaršímu důstojnému pánovi způsobila nejen hrůzný prožitek a úmrtí desítek farníků, ale především ztrátu všech dosavadních jistot. Najednou přestává vést dosud pečlivou, takřka ukázkovou kroniku. Bolest, kterou musel cítit, k nám dodnes bezprostředně promlouvá z památníku ve výklenku na rohu hřbitovní zdi (**kat. č. 176**): „*Na památku zde ležících 166 zemřelých na cholery v roce 1831. Devadesát ve třech šachtách, zbylí jsou tu a tam rozeseti. Plač a promluv Pane! Dej jim věčný klid, mně však moudrost pravé víry. Matrika úmrtí, 5. část. Věnoval v roce 1834 Joseph Schumpik, toho času farář.*“

Tento památník umožňuje Haselsteinovi připisat skupinu tří náhrobků ležících u hřbitovní zdi v areálu moravskokrumlovského kostela Všech Svatých z let 1831, 1833 a 1834 (**kat. č. 92, 93, 94**). Stejně jako on obsahují kromě tvaru a typu písma také Boží oko zasazené do trojúhelníkovitého štítu. Nejrozpadlejší z nich patří rovněž v době cholery zemřelému důchodnímu krumlovského panství, další panským mlynářům Zakutským a poslední Haselstein, zdá se, vytesal své vlastní předčasně zemřelé neteři Josefě Schurerové a její několikaměsíční dceři.

Snad nejzdařilejší a nejpropracovanější Haselsteinův kříž, postavený z věna určeného dívce Magdaleně Donnerové, nalezneme na hřbitově v Miroslavi (**kat. č. 77**). V téměř dospělém věku totiž podlehla tyfu a ztrápení rodiče jí na památku a sobě snad k upokojení zármutku nechávají alespoň tesat nápis, že „*lehce odpočívá, v zemi kde přebývá jen blaženost, a kde Bůh odplácí skutečnou ctnost*“. A jako by se držel zásady udělat každého roku právě jednu památku do německé a jednu do české oblasti, dodává kříž i manželům Eckertovým, mlynářům ve Valově mlýně u Horních Kounic. Dodnes jej můžeme nalézt uprostřed lesa a obdivovat se skutečnosti, že autor byl schopen vtěsnat chronogram do krátkého a běžného donačního nápisu.

Rok 1838 s sebou nese významnou inovaci v dílně. Namísto původních drobných reliéfů klečící Marie Magdaleny, je do výklenku zasazená deska s tvář Panny Marie. V podstatě se jedná o první závan industrializace lokální kamenické produkce, která bude zanedlouho celá

vytlačena sériově vyráběnými litinovými kříži. *In situ* jej nalezneme u kříže fundovaného farností na hřbitově v Horních Dubňanech (**kat. č. 32**), rozpadlý pak v Popicích nedaleko Strachotína (**kat. č. 131**). Objednavateli jsou patrně bezdětní manželé z půllánického gruntu z Popic. Za zmínku také stojí i jejich duchaplné texty. První, jen částečně dochovaný, odevzdává příslušníky zdejší *kolatury* (či možná jejich starosti a bolesti) „*do tvých nejbolestnějších 5 ran spasiteli náš Ježíši Kriste*“, druhý obsahuje německy citaci v přibližném znění „*Ode mne odstup, čím bych se chlubil, leč křížem Pána našeho Ježíše Krista, Gal 6,14*“.

Nastává ovšem čas předat řemeslo synovi. Přece jenom sám dosahuje věku 60 let a nemusí mít na vedení dílny i uměleckou tvorbu dostatek sil. Nadále se ale prokazatelně věnuje zařizování zakázek a činnosti v městské radě. Do smrti bydlí na svém výstavném domě na náměstí. Ještě v roce 1847, kdy již dávno tvoří jeho syn, se možná na konkrétní přání fundátorů patrně naposledy chopil dláta (**kat. č. 112**). Příčinou byla osobní tragédie manželů Slunských z celolánického gruntu v Novém Přerově, jejichž všechny čtyři dospívající děti postupně během nemnoha let zemřely na nákazu tyfem...

4.4.8. První skutečný podnikatel – Franz Haselstein mladší

V porovnání s předchozí tvorbou s sebou Franz Haselstein st. do Moravského Krumlova nepochybně přinesl jistý závan inovativnosti a značně povznesl úroveň lokální produkce. Syn Franz Haselstein ml. jej však svými sochařskými schopnostmi, obchodní taktikou i vzdělaností daleko přesáhne. Dá se říci, že přináší zcela nový vítr do plachet lokální kamenické produkce a umožnilo jí úspěšně proplout posledním desetiletím, kdy již do podstatné části okolních regionů hromadně pronikaly litinové kříže. Bohužel mu však nebyla dopřána v porovnání s otcem ani poloviční délka života.

Jako nejstarší přeživší syn se narodil v Jindřichově Hradci roku 1815 a dostává již po čtvrtou generaci děděné jméno Franz.¹⁷³ Ve věku 9 let mu umírá matka Josefa a otec se navrácí zpět do svého rodného města. Vzhledem k nízkému věku se spolu s ním pravděpodobně stěhuje i Franz. Řemeslu se ale téměř jistě učí jinde, než v dílně svého otce, neboť jeho dílo již zpočátku ukazuje na zkušenosti načerpané v odlišném prostředí. Nějakou dobu mohl strávit v rodném Jindřichově Hradci a pravděpodobně také v Nové Vsi u Oslavan u rodu Majerů.

Poprvé jeho ruce nacházíme na dvojici „protějškových“ křížů v Rakšicích z roku 1840 (**kat. č. 98, 99**). Jejich dochovaný korpus Krista interpretujeme jako dílo příbuzného Františka Majera ml. Nachází se na nich nepochybně otcovo písmo, ale postranní terče s reliéfy Nástrojů Kristova Umučení, kalichem a Veroníčinou rouškou jsou provedeny ve stylu typickém právě pro Franze Haselsteina ml. Jak vidíme, autorství těchto křížů není jednoznačné, domněnku širší spolupráce několika osob však potvrzuje Franzův brzký sňatek. Za nevěstu si totiž vybírá dceru vojáka a krejčího z Nové Vsi, Mariannu Lazarovou, neterť Františka Majera, kterému připisujeme tuto sochařskou práci.¹⁷⁴ Mezi již spřízněnými rody

¹⁷³SOA v Třeboni, Sběrka matrik Jihočeského kraje, farní obvod Jindřichův Hradec, kn. 11, fol. 97.

¹⁷⁴MZA, E 67, inv. č. 1508, sn. 90.

tak vzniká další důležitá vazba. Nedlouho před sňatkem si v říjnu 1841 za 580 zl. cís. měny kupuje měšťanský dům č. p. 80. Možná, že záměrně vybírá přesně ten, ve kterém před 50 lety vedl sochařskou dílnu Jan Petr Sedlmayer. V gruntovní knize je popsán jako měšťanský dům s malým dvorkem a jedním chlívem.¹⁷⁵ Nacházel se na rohu Klášterního náměstí, nedaleko Rakšické brány, dnes na místě venkovního posezení Hostince na Růžku. Na počátku 20. století byl zbořen, ale na jeho „kamenickou minulost“ doposud odkazuje zídka zhotovená z opracovaných kvádrů kamene a nepovedených ostění oken a dveří. Strávil zde celý svůj krátký život. S manželkou Mariannou měl pět dětí. Přežije syn Alois, který se stane kameníkem, ale v Moravském Krumlově očividně nadále nepůsobí a také dvě sestry, Marie a Františka. Jejich osud nás vede ke spekulaci o dopadu značně omezené sňatkové politiky kamenických rodů, neboť se ani jedna z nich nikdy nevdá. Nejstarší Marie má dokonce při úmrtí v roce 1920 přepis „šílená“.¹⁷⁶

Čím bylo Franze Haselsteina ml. dílo tak specifické? Především širším spektrem nabízených typů křížů a moderní obchodní strategií. Z pramenů víme, že si fundátor mohl dle své libosti a cenových možností vybírat ze zvláštního katalogu („*formuláře*“), ve kterém se nacházely nákresy jednotlivých typů křížů opatřené měřítkem.¹⁷⁷ Tento katalog k dispozici pochopitelně nemáme, ale podle dochovaných typů je možné jej v teoretické rovině zrekonstruovat. Pod číslem jedna se zcela jistě nacházel celokamenný vysoký kříž. Dále byl prodáván podstatně menší kamenný kříž kónického tvaru, který bývá minimálně zdoben a nakonec začíná s distribucí křížů s kamenným podstavcem a litinovým vrškem.

Poprvé o sobě v okolí dává vědět roku 1843 křížem v Nové Vsi u Pohořelic (**kat č. 109**) objednaným Andreasem Edlerem, asi 65 let starým sousedem z prvního gruntu v obci. Svérázným provedením i bohatou symbolikou se nepodobá ničemu, co doposud v krumlovské dílně vznikalo: po stranách reliéfy Arma Christi, na břevnu kříže Bolestná Panna Maria, zatímco výklenek je vyhrazen pro Adamovu lebku obtočenou hadem, symbolem zla a hříchu. To vše je korunováno expresivním německým nápisem: „*Dokonáno jest!*“ *Slyš hříšný světe! Slyš nevinný anděli, svaté sbory!* „*Dokonáno jest!*“ *řiká Ježíš a skoná. Spasen je ten, kdo se k němu zbožně obrací.*“ Jakkoliv je dílo novátorské, lze v jeho detailech poznat autorovu nevypracovanost a nezkušenost. Na to, že i mladý Haselstein znal prostředí Jindřichova Hradce, svědčí podoba obličeje Krista. Do detailů totiž napodobuje vzhled dřevěného Krista na kříži ve venkovní kapli hřbitovního kostela sv. Václava. Kostel leží na okraji čtvrti Vajgar, patrně zde tedy měl pohřbenou matku i sourozence.¹⁷⁸ Dnes již bohužel nepoznáme, zda si v tvarování figury na kříži ve Vrbovci, postaveném manželé z třičtvrtělánu Karlem a Apolonií Auf (**kat č. 179**, 1844), počínal lépe, neboť se dochoval jen podstavec s typickými Arma Christi na bocích a vícero biblickými texty. Do této dosti vzdálené oblasti se pravděpodobně dostal díky předchozí zakázce krumlovských kameníků Sacklů (kat. č. 178).

¹⁷⁵ SOkA Znojmo, MK 1, inv. č. 80, kn. 72.

¹⁷⁶ MZA, E 67, inv. č. 14259, sn. 13.

¹⁷⁷ SOkA Znojmo, Vém 1, kn. 159.

¹⁷⁸ Poche, E. a kol.: Umělecké památky Čech A/J, Academia, Praha 1977, s. 613. Fresková výzdoba kaple i kříž má pocházet z 19. století, kostel byl po požáru obnoven až roku 1816. Samozřejmě jej mohl inspirovat i jiný kříž autora dané řezby, mohl se zde i učit.

Rok 1846 byl pro Franze Haselsteina ml. patrně vůbec neplodnějším. Dochovalo se nám celkem pět křížů. Osvědčený typ si přeje postavit „*jeden dobrodinec*“ v Kubšicích (**kat č. 58**). Zhotovené dílo je již mnohem vyšší úrovně (snad vůbec nejvyšší od počátku 19. století vůbec) a obličej se předchozímu popsánému kříži jen málo podobá. Také upouští od variací v nápisu a uvádí jen prosté „*Es ist völlbracht!*“. Lebku zaměňuje za běžnější motiv Marie Magdaleny a přidává kalich s hostií. Ačkoliv se kubšická obec zavázala k jeho udržování „*po všechny časy*“, dnes má Kristus upadlé nohy, chybí rovněž nejdůležitější část nápisu. O něco méně zdobený kříž (**kat č. 177**) stejného nápisu, zato však s kamennou ohrádkou, dodává jako již třetí zakázku rodu do Vlasatic. Fundátoři, asi osmdesátiletí bezdětní manželé Nedoschilovi, patřili ještě ke generaci, jež celé mládí prožila na sklonku baroka. Snad právě proto mají speciální přání, a to umístění reliéfů vlastních křestních patronů, sv. Františka z Assisi a sv. Rozálie, v postraních terčích na bocích podstavce. Nedávná oprava velmi poničený kříž uvedla do lepšího stavu. Naneštěstí ale nebyl obnoven reliéf Bolestné Panny Marie a také podoba Krista ztratila mnoho z autentičnosti. Do Tavíkovíc (**kat č. 162, 163**) Haselstein dodává na objednávku bezdětných manželů Jakoba a Josefky Sewerinových dva střídme zdobené kónické kříže, umístěné na protilehlé okraje obce. I kříže jsou řešeny protějškově. Nápis „*Otče! Odpusť jim, neboť nevědí, co činí*“ doprovází velmi drobný, ale zároveň propracovaný reliéf Veroniky s rouškou a druhý „*Otče! V ruce Tvé poručím ducha mého*“ pak Bolestná Panna Marie. Na jednoduchý kříž s železným vrškem ze své pozůstalosti odkazuje 50 zl. cís. m. i bývalý hostimský lokaj Tomáš Pojezný (**kat č. 37**). S předchozími fundátory ho rovněž spojuje bezdětnost.

Následuje další etapa tvorby, kdy se mu patrně přes známosti v Nové Vsi u Oslavan podaří na většinu svých zakázek získat kvalitnější pískovec (poprvé již u křížů z Tavíkovíc kat. č. 162, 163). Jeho kříže se přestanou tolik rozpadat. Zároveň svá díla již většinou nesignuje. Dalším inovativním prvkem je biblický citát zobrazený jakoby na svitku pergamenu rozvinutém a uchyceném na podstavci kříže. První kříž z této suroviny, nejtradičnější typ s nápisem „*Es ist vollbracht*“, nalezneme ve starém otcově působišti, Popicích u Hustopečí (**kat č. 132**). I samotný fundátor domkař Bernard Schonauer byl kdysi svědkem při svatbě Josefa Jaksche, fundátora kříže z roku 1838 (viz kat. č. 131). Stejně tak k nim patří kříž v Polánce (**kat č. 96**). Naivní veršování: „*Krista Pána utrpení, je památka umučení, tento kříž je založený, od obce ctěné postavený, Pollánských obyvateli, k chvále Boží spasiteli, k chvále cti Panně Marii*“ je doplněné reliéfy Ježíšova a Mariina srdce. Někdo bohužel posprejoval veškerou sochařskou složku zářivě žlutou barvou. Téměř stejné kříže vždy s reliéfem Veroniky s rouškou se nalézají v Biskoupkách (**kat č. 2**) a v Ivani před kostelem (**kat č. 42**). Liší se jen rozdílnými citáty, jeden uvádí starozákonní „*Raněn jest pro nepravosti naše...*“ (Iz 53.5), druhý novozákonní „*Tak Bůh miloval svět, že svého jednorozeného Syna dal...*“ (Jan 3.16). Kříž kónického tvaru také dodává do obce Heřmanice, zbořený při výstavbě jaderné elektrárny Dukovany (**kat č. 146**). Na případě Jakuba Majera jsme již viděli, že stavěl-li kameník kříž před kostel své farnosti, dal si vždy záležet na jeho originalitě. Nejinak si počínal Franz, který svému litinovému kříži (**kat č. 95**) u farního kostela v Moravském Krumlově dal velmi moderní a nezvyklé novogotické tvarování a známý citát: „*Pojďte ke mně všichni, kteří pracujete a obtíženi jste a já vás občerstvím*“ uvádí v dvojjazyčné podobě. Dá se tušit, že v té době byly národností poměry v Moravském Krumlově ještě klidné.

Mimořádnou zakázku představuje socha sv. Urbana z Medlova (**kat. č. 76**). Od baroka chránil patron vinařství a jeden z nejoblíbenějších jihomoravských světců polní trať Lengfeld. Původní socha se ale rozpadla a musela být roku 1853 nahrazena. Dle medlovské farní kroniky se tohoto úkolu chopil krumlovský kameník Haselbacher, což je jednoznačně náš Franz Haselstein.¹⁷⁹ Zakladatelkou nové sochy byla čtvrtlánice Rosalia Schefczik. Kvůli absenci matrik o ní nic dalšího nevíme a i samotnou sochu bychom dnes v polní trati Langenfeld marně hledali. Naštěstí nepadla za oběť lidské lhostejnosti, jak jsme se původně domnívali, ale byla přenesena do interiéru kostela sv. Bartoloměje. Haselsteinovu dílu se jednoznačně nepodobá, což si vysvětlujeme závislostí na barokní předloze. Rozhodně však vznikla rukama zkušeného kamenického mistra.

K vlastně poslednímu celokamennému kříži, který nalezneme ve Vémyslicích (**kat. č. 173**), se váže celá řada nedocenitelných archiválií. Nejenže nám vzorově ukazuje, jak probíhala obměna takového „křížového místa“, od roku 1678 máme co dočinění s minimálně třetím, spíše ale již čtvrtým křížem u zdejšího kostela.¹⁸⁰ Také se k němu zachovalo unikátní jednání, které nám ukazuje nejmenší detaily způsobu objednání kříže. Vémysličtí si vybrali „*kamenný kříž s krucifixem pod číslem 1*“, nápis dobře známý z velkopáteční liturgie „*Raněn jest pro nepravosti naše, potřen pro hříchy naše a zsinalostí jeho uzdravení jsme*“ a speciálním přáním bylo zaměnit římsu za římsku z jiného typu. Ta se skutečně od ostatních odlišuje, je stejně jako boční voluty zdobená rostlinnými motivy. A nakonec, jednání ukazuje, že se domlouvání zakázky účastnili oba Haselsteinové, jak otec, tak syn.

Naposledy dodává dva jednoduché železné kříže. První je fundací obcí miroslavské farnosti (**kat. č. 78**). Druhý pak půllánika Matouše Fialy do Petrovic u Moravského Krumlova (**kat. č. 128**). Jeden petrovický obyvatel si vedl osobní kroniku, ve které si poznamenal, že je postaven na památku jeho jediného syna Jakuba Fialy, jež předchozího roku zemřel při epidemii cholery a že jeho svěcení proběhlo na podzim v neděli ve 3 hodiny odpoledne. Citát „*Pojďtež ke mně všickni, kteříž pracujete a obtíženi jste a já občerstvím vás*“. Ve zdejších kostele se rovněž nachází dřevěný kříž, který je podobou Krista k Haselsteinovým kamenným křížům z tohoto období k nerozeznání podobný. Otázka autorství dřevěných křížů a dalšího vybavení kostelů a s ní spojené další možné odvětví tvorby kameníků však doposud nebyla u našich kameníků téměř vůbec řešena. Ještě roku 1857 Haselsteinovi můžeme na základě písma připsat kamenná boží muka inovativního moderního tvaru v Dolních Dubňanech, postavená na náklady „*ctitelů Mariánských a jiných dobrodinců nábožných činů*“ z této obce (**kat. č. 19**).

V říjnu tohoto roku Franz Haselstein ml. nečekaně v pouhých 42 letech umírá na tuberkulózu a spolu s jeho pozemským životem končí stoletá etapa obrovské obliby postbarokních zlidovělých kamenných křížů ve zdejší regionu.¹⁸¹ Ještě nalezneme několik možná již předem objednaných křížů jakoby v Haselsteinově stylu (především **kat. č. 115**), ale definitivní masový příchod nové éry křížů s litinovým korpusem Krista se nedá zastavit.

¹⁷⁹ Římskokatolická farnost Medlov, Farní kronika 1802-1992, pag. 130. Přepis viz kat. č. 76.

¹⁸⁰ První dva jsou dřevěné, a jelikož se v jednání objevuje formulace „po sesutí starého kříže“, dá se předpokládat, že zde existoval i starší, kamenný. Tento by tak byl čtvrtý. Viz kat. č. 73

¹⁸¹ MZA, E 67, inv. č. 14277, sn. 131.

Nutno podotknout, že typy fundátorů se v podstatě nemění, pouze je zbožný úmysl nepřijde tak draho. Sériově vyráběným křížům však, jakkoliv doposud zdobí naši krajinu, chybí kouzlo pečlivé řemeslné práce. Franz Haselstein st. svého syna o 10 let přežil. Životní pouť končí ve svých devadesáti letech roku 1868.

4.5. „Kříže tovaryšů“

U více než 160 krucifixů se nám podařilo s poměrně vysokou mírou pravděpodobnosti určit konkrétního tvůrce. Existuje však asi 15 křížů, které pocházejí z regionální suroviny, mají minimum analogií a za jejich tvůrce se dají pravděpodobně označit tovaryši v jednotlivých dílnách. Protože o nich mnoho nevíme, je nad rámec této práce jejich zařazení komplexněji řešit a zmíníme se jen o několika.

Tři případy přisuzujeme neznámému dolnokounickému kameníkovi, současníkovi Antona Majera, tvořící patrně z místní tvrdé suroviny. Pozoruhodné jsou na nich především nápisy „*Kdo ten kříž dal postaviti, žádá otče náš a zdravas míti*“ v Dolních Kounicích na hřbitově (**kat. č. 22**) a stejným písmem psaná zlidovělá citace: „*Ó vy všickni, kteří jdete cestou, pozorujte a vizte, jestli bolest jako bolest má? U naříkání Jere...*“ spolu s formulací „*Toto spodobnění kříže svatého postavit dal...*“ na torzu v Sobotovicích (**kat. č. 156**). Podobný podstavec nalezneme i torzálně dochovaný v Malešovicích (**kat. č. 70**). Snad se někdy podaří poznat i jméno tohoto autora křížů vyloženě lidového baroka...

Druhým případem je Jakub Dubšík, čvrtláník a kameník z Padochova (**viz kat. č. 124 a 125**). Ve svých uměleckých ambicích se nedostal dál, než k „samofundátorství“. Byl totiž patrně autorem i fundátorem svých jediných dvou děl, kterými ozdobil rodnou ves, asi těch nejrustikálnějších, které v námi sledovaném čase a prostoru známe. Specifickým neumělým písmem na nich uvádí: „*FundaTor Iacob Dubssik*“. Křížem z roku 1804 se snaží napodobit „turbanové“ kříže novoveské dílny. Stejně jako se jeho kříž podobá dílu Františka Majera st., i jejich životní osudy vykazují jisté paralely. Tak jako František je Jakub Dubšík při svatbě roku 1773 označen jako kameník, celý život však hospodaří na čvrtlánickém gruntu a v pokročilém věku se na počátku 19. století díky příznivému hospodářskému vývoji vrací k řemeslu. Ukradená socha bičovaného spasitele na dnes bohužel již prázdném sloupu z roku 1806 dostala v místní tradici vystihující přízvisko „*Kulatý Pámbiček*“.

5. Fundátorství

Umíst'ování křížů a soch svatých do krajiny nepatřilo k povinnostem křesťana a každého jednotlivého fundátora k pojetí zbožného úmyslu, vyhledání kamenického mistra a finančnímu zabezpečení zakázky musely vést konkrétní osobní pohnutky. Popsat, kdo přesně byl typický fundátor určité etapy, není jednoduché, vždyť sledujeme přes sto rozličných a do značné míry jedinečných osudů. S určitou mírou nadsázky můžeme konstatovat, že fundátorem býval člověk buď velmi zbožný a alespoň trochu bohatý, nebo velmi bohatý a alespoň trochu zbožný. Vedle sebe nacházíme umírající domkaře, získávající patřičný obnos prodejem části svých pozemků a na straně druhé mlynáře a radní obcí v nejlepších letech, kteří postavením křížů velmi dobře reprezentují mimo své víry také sami sebe. S většinou fundátorů jsme se stručně seznámili v kapitole o tvůrcích, každému je také věnován medailonek s životními daty v rámci katalogu. U každého jednotlivého případu máme jiné výchozí pozice bádání, ne vždy bylo možné vše o fundátorovi dohledat. I vzhledem ke křížům, které se do dnešních dochovaly jen v podobě torza, či nedochovaly vůbec, není možné nějak explicitně stanovit podíl jednotlivých typů fundátorů. Dohledaný vzorek přes sta osudů však přesto umožňuje sledovat určité tendence. Než vyčerpávající popsání všech bezesporu zajímavých osudů se nyní pokusíme podat stručný přehled právě těchto tendencí.

Samotné slovo fundátor je typické pro české i německé oblasti.¹⁸² Asi není třeba se déle pozastavovat nad skutečností, že označuje onoho člověka, který z nejrůznějších důvodů pojal zbožný úmysl, a postavení památky proběhlo z jeho nákladů. Na ukázkou toho, jak si sami zdůvodňovali své činy, si vypůjčíme text jednoho z reversů: „*Neb za to máme, že nám kříž Páně a horlivá jeho podle úmyslu svaté Církve katolické úcta k tomu dopomůže, bychom pod ochranou toho, který pro spasení našeho pokolení na něm se obětoval, ve víře samospasitedlné stále a příkladně setrvali.*“¹⁸³

Kde však můžeme hledat původ samotného fenoménu? Již víme, že od gotiky a v baroku především označovali předci našich fundátorů každé důležitější rozcestí zpravidla dřevěnými kříži. Ty potřebovaly pravidelnou obnovu každých několik desetiletí, která ovšem nemohla být příliš nákladná. Proces obstarávání dřevěných křížů samozřejmě probíhal paralelně i v námi sledovaném období.¹⁸⁴ Postbarokní fundátorství kamenných křížů na toto pečování o sakrální krajinu jednoznačně naváže, jak dokazuje většina archivních zpráv, a naplňuje tak odkazy předků. Postavení kamenné zakázky sochařského charakteru s reprezentativním nápisem v sobě ale nese ještě další sémantická pole. V jádru se jedná o typický příklad připodobňování se venkovských vrstev těm společensky výše postaveným a jejich

---

¹⁸² Nalezeme je jak na křížích obou kamenických dílen, včetně děl sochařů (srov. kat. č. 29, 40, 46, 47, 147, 23, apod.). Také se setkáme s označením zakladatel, německy „*stifter*“ a zkomoleniny „*Fundor*“, užívanou Františkem Majerem st. pro případ obcí. Slovo donátor se však v našem regionu vůbec nevyskytuje.

¹⁸³ SOkA Znojmo, FÚ Moravský Krumlov, inv. č. 22.

¹⁸⁴ K dřevěným křížům se dochovávají skutečně hojně reversy a zmínky v kostelních účtech, neboť je častěji obstarávala farnost. V krajině jich dnes ale příliš nenalezeme. Srov. např. DABB, FÚ Ořechov, inv. č. 6, kart. 1. Na reversu kříží z roku 1858 je uvedena cena za kříž a vidíme, že kříž byl nesrovnatelně levnější. Dřevo poskytl obec a plechová figura Krista (respektive její obnova) stála 10 zl.

zpomaleném vývoji posunutém vždy o několik generací dopředu.¹⁸⁵ V baroku bylo pro aristokracii i příslušníky řádů naprosto běžné stavět s nejrůznějšími pohnutkami sochy svatých. Reprezentovali tak sebe i svou víru, dávali příklad poddaným a tato „svatá místa“ tvořila důležitou součást jimi komponované krajiny svých sídel.¹⁸⁶ Stejně tak městská honorace běžně zdobila veřejná prostranství morovými sloupy i dalšími sochami. Sochy, které nalzáme v našem regionu ve venkovském prostředí, jsou nejčastěji fundacemi buď právě církevních a světských vrchností, někdy také zdejších farářů. V souvislosti s josefinskými reformami a k mnohem vstřícnějšímu osvícenskému vnímání poddaných pak probíhala emancipace venkovských vrstev. V každém regionu probíhala tato emancipace zcela jiným tempem. V etnicky německých oblastech nejrůdnějších oblastí Moravy těsně u hranic s Rakouskem byly sochy stavěny zdejšími rolníky již od počátku 18. století, a pokud sem naši kameníci dodali svá díla, bylo to do zcela odlišných kulturních okruhů. S tím souvisí i vytvoření tří soch svatých právě do těchto míst. Na severním okraji jejich produkce, v podhůří Českomoravské vrchoviny se naopak v podstatě dodnes setkáváme s dřevěnými kříži v krajině a hromadné rozšíření fundátorství zde lze nalézt až u litinových křížů po polovině 19. století. A zatímco aristokracie vlivem osvícenské výchovy vnější projevy fundátorství, jakožto demonstrace katolické příslušnosti, většinou opouští, venkovské vrstvy v době rušení klášterů a náboženských bratrstev k fundátorství sochařských děl právě dospívají a k vůbec největší oblíbenosti fundátorství dochází v době hospodářské konjunktury Moravy v letech 1800–1810. Většina fundátorů tak ve svém dětství a mládí nepochybně prožívala všechny barokní poutě a okázalá procesí, není proto vůbec divu, že si tento přístup k víře uchovali. Fundátorství je tedy pozůstatkem krystalické barokní zbožnosti, která u venkovských vrstev zapustila kořeny hluboko do 19. století.¹⁸⁷

5.1. Vymezení skupiny

Z naší skupiny památek krumlovského a novoveského původu máme možnost sledovat osudy fundátorů u přibližně 125 křížů. U dalších asi 50 křížů jej z nejrůznějších důvodů neznáme vůbec a také nevíme, kolik křížů z krajiny již zcela zmizelo. Domníváme se však, že se jedná o dostatečně velký vzorek na to, abychom mohli postihnout a sledovat určitý vývoj.

Fundátory si můžeme rozdělit do několika základních skupin. Nejčastěji, u třetiny všech případů, stál u vzniku kříže jediný člověk, zpravidla postarší muž. Často se jedná o staré, třeba i osmdesátileté výměnkáře a vdovce, kteří kříže objednávají v předtuše brzké smrti.¹⁸⁸ Ale taktéž zde nalezneme čtyřicátníky, u kterých se kromě nepochybně upřímné zbožnosti nemůžeme ubránit pocitu, že postavení památky představovalo mimořádnou možnost vlastní reprezentace. Stala-li se zakladatelem památky samotná žena, což se všehovšudy přihodilo třikrát, vždy se jednalo o vdovu, ve všech hlouběji zkoumaných případech bezdětnou.¹⁸⁹

¹⁸⁵ Srov. Drápala, D.: Časové a prostorové souvislosti tradiční lidové kultury na Moravě, s. 75–79. Petráň, J.: Dějiny hmotné kultury, s. 107–112. Petráň poukazuje na přejímání módních motivů z aristokratického oděvu 17. a 18. století do pozdějších lidových krojů. Fundátorství do jisté míry fungovalo na podobných základech.

¹⁸⁶ Zajímavě okolnosti a příčiny vzniků sochařských památek v rámci klášterního panství popisuje: Suchánek, P.: K větší cti a slávě. Umění a mecenát opatů kláštera Hradisko u Olomouce. Masarykova universita, Brno 2007.

¹⁸⁷ Hanzl, Z. a kol.: Kámen v rukodělné výrobě českého venkova, s. 175–192.

¹⁸⁸ Například: Kat. č. 174, 169, 135, 24, 18, 46 apod.

¹⁸⁹ Katalogová čísla: 79, 119, 155.

Téměř srovnatelně (celkem 34) existuje fundací z prostředí obcí, farností, cechů, či spojením se dvou a více různých osob, aby postavení kříže finančně zvládli. Již v roce 1781 se můžeme dočíst, že byl kříž postaven „na žádost poctivé obce litostrovské“, zlatá doba obecního fundátorství však nastává ruku v ruce s napoleonskými válkami. Purkmistr i rychtář v tomto období rádi nechávali zvětšovat své zásluhy uvedením jmen na podstavci, od čehož se od 20. let 19. století, těžko říci proč, upustilo.¹⁹⁰ Dalších 29 křížů je postavených z nákladů manželského páru a bezesporu klíčovou roli hraje bezdětnost. Jednoznačně jsme ji zachytili u 10 z těchto křížů, 9 dalších pak děti, které se dožily dospělosti, prokazatelně mělo. Dvacet případů představovaly posmrtné fundace. Kříž byl zpravidla postaven dle výslovného přání umírajícího, které je možné nalézt v testamentu. I zde 6 z 13 takovýchto fundací představují lidé bez potomků, z ostatních 7 pak někteří neměli mužského dědice. Poslední skupinou jsou rodiče, kteří kříž fundují na památku svých předčasně zemřelých dětí (celkem 5 případů).¹⁹¹ Dětská úmrtnost byla běžná, kříž proto býval postaven v případech, kdy potomek zemřel v sotva dospělém věku, nejčastěji na tyfus a tuberkulózu.¹⁹²

Budeme-li pokračovat v našem hrubém tesání obrysů fundátorů, rozhodně je třeba říci, že až na úplné výjimky jsou reprezentováni lidmi pokročilého věku. Průměrný věk v době postavení kříže činí přibližně 54 let.¹⁹³ Nemalá část křížů je objednaných do několika málo let před vlastní smrtí. Tito lidé si za celý život našetřili určitý majetek. A jakmile přišel čas řešit poslední věci člověka, museli zvláště ti, kteří postrádali mužského, či jakéhokoliv dědice, přemýšlet, kam ho smysluplně uložit. Kamenný kříž na paměť budoucím očividně představoval dobrou alternativu. Mnohdy představoval skutečně jedinou „paměť“, která po osobnostech fundátorů vůbec mohla zbýt.

U několika zakázek křížů sochaře Sedlmayera se dá předpokládat fundátor z řad aristokracie. Daly by se však spočítat na prstech jedné ruky, možná by nám dokonce stačil prst jediný.¹⁹⁴ Jinak bychom z hlediska sociálního statutu někde na vrcholu našli několik městských řemeslníků z větších poddanských měst.¹⁹⁵ Další výlučnou skupinu představují mlynáři. Leccos o výjimečném postavení v rámci venkovské společnosti vypovídá, že pouze právě oni si jako jediní na podstavec důsledně uváděli své povolání. Dobré majetkové zázemí, ale zároveň konzervativní mentalita a zbožnost, je k fundátorství v podstatě předurčovalo. Významnou roli hrála i sňatková politika, kdy se na mlýn mnozí tovaryši dostávali skrze sňatek se starou vdovou po původním mlynáři, za cenu vlastní bezdětnosti. Na případech uzavřených mlynářských rodů lze přímo ukázkově sledovat vzájemné vazby. Na počátku našeho typu křížů stojí jistě nemalé prostředky vynaložené mlynářským rodem Fialů, konkrétně Jiřího Fialy a celkem čtyři různé u Majerů objednané zakázky. A o tom, že se scházeli a kříže si doporučovali mezi sebou navzájem, svědčí jak sňatek na hrubšickém

---

¹⁹⁰ Například katalogová čísla: 1, 86, 45.

¹⁹¹ Katalogová čísla: 78, 113, 128, 154.

¹⁹² Viz příloha č. 24

¹⁹³ Průměr vypočítaný z věku uvedeného při úmrtí u všech konkrétních 118 fundátorů, jejichž životní data se podařilo dohledat.

¹⁹⁴ Viz 31, 149.

¹⁹⁵ Jedná se o nikoliv nevýznamná města: Náměšť nad Oslavou, Jevišovice, Moravský Krumlov, Hustopeče, Velká Bíteš. V jejich rámci se vždy nejedná o nevýznamné řemeslníky, u posledních dvou jmenovaných měst to byl dokonce rychtář a městský hospodář.

mlýně, kde se roku 1806 společně ocitly hned tři rodiny bývalých, či budoucích fundátorů, tak příběh syna hostinského z Rybníků, patrně vyučeného u zdejšího mlynáře Škody. Takřka ihned po sňatku s vdovou ve Valči nechává postavit ve svém působišti po vzoru bývalého mistra sochu sv. Jana Nepomuckého, a když si Škoda od neznámého kameníka z Nové Vsi objednává kříž, není náhodou, že za pouhý rok se kříž stejného tvůrce objevuje i před valečským farním kostelem.¹⁹⁶ Nemalý podíl na tvoření naší sakrální krajiny měli faráři. Jako fundátory je známe jen u čtyř zakázek. Bez analogie v našem prostředí navždy zůstane křížová cesta objednaná farářem v Rosicích. Leccos o všeobecném vývoji vypovídá, že zakladateli dvou z celkem deset křížů vzniklých v 90. letech 18. století jsou bývalí řeholníci ze zrušených klášterů. Jinak však faráři památky běžně nefundovali, nebo možná na nich alespoň neuváděli svá jména. Nepochybně však představovali jakousi „šedou eminenci“, která stála za vznikem křížů. Napovídají nám to formulace nápisů, že kříže byly zřizovány fundátory „*unter den Pfarrer*“, či „*za časů pana faráře*“ a občas se v rámci nápisu uvádí jména těch, kdo kříže světili.¹⁹⁷ A když umíral domkař Štěpán Kadlec, nezavazoval břemenem postavit z jeho odkazu kříž svou manželku, ale pana faráře.¹⁹⁸ Pro úplnost lze dodat, že dvakrát se zakladatelem památky stal i učitel.¹⁹⁹

Výše popsaní výše postavení však tvoří jen menšinu zakázek. Ve všech ostatních případech se dotýkáme zvláštní vrstvy sedláků a venkovských řemeslníků, mezi sebou navzájem propojenou pomyslnou pavučinou kmotrovských a příbuzenských vazeb, která stála na vrcholu vesnické společnosti. V tomto období prožívala nebývalý vzestup životní úrovně i sebevědomí.²⁰⁰ Asi nemá smysl podívat se nad skutečností, že kříže vůbec nejčastěji zakládali sedláci, nejčastěji půllánici a čtvrtlánici a v německých oblastech u Znojma často také vinaři. Zdá se, že poměr mezi nimi *de facto* odpovídá běžnému rozložení.²⁰¹ Z popsaného spektra příčin mezi nimi nalezneme skutečně všechny. Podobné anebo trochu vyšší postavení, jako tito hospodáři na gruntech, mohli mít vesničtí řemeslníci, kteří stáli za vznikem necelé desítky křížů. Jsou to hostinští (4), kovářští mistři (3) a myslivci (2). Z pochopitelných důvodů mezi fundátory nenacházíme podruhy. Rovněž není náhodou, že ze spektra domkařských fundací jsou 3 kříže postaveny z pozůstalostí lidmi bez potomků, či s jedinou dcerou, dva mají rovněž příčinu v bezdětnosti a úmrtí dítěte a zbylé dva, tvořené manželskými páry, spadají do úplného konce naší epochy.

Desítky jednotlivých kmotrovských i rodinných vazeb, které se mezi fundátory navzájem podařilo dohledat, nás opravňují tvrdit, že se jednalo o „zvláštní“ vrstvu. Nejprve ke vztahům mezi fundátory a tvůrci křížů. U krumlovských sochařů, zdá se, rodinné vazby na fundátory nehrály důležitou roli. Ani nemohly, neboť Sedlmayer kořeny v Moravském Krumlově rozhodně neměl. Rod Sacklů sice starousedlým byl, ale ani v jejich případech nevidíme žádné evidentní souvislosti mezi tvůrcem a fundátorem. Snad jen kříž z Moravského Krumlova,

---

¹⁹⁶ Viz kat. č. 181, 182, 66, 67, 170, 147, 148.

¹⁹⁷ Přímo faráři viz kat. č.: 28, 68, 176. Farář na podstavci jmenován viz kat. č.: 16, 21, 90, 32 apod.

¹⁹⁸ MZA, F 49 Velkostatek Dukovany, kart. č. 48, fol. 253.

¹⁹⁹ Viz kat. č.: 47, 182.

²⁰⁰ Hlavačka, M. a kol.: Velké dějiny zemí Koruny české XI. b., s. 87–95.

²⁰¹ Tamtéž.

který si patrně na své náklady vyrobil sám kameník Andreas Sackl. Ani Haselsteinovi ke svým fundátorům zvláštní vztahy spíše nemají.

Za kříži novoveské dílny se však skrývá pevná a bytelná síť vazeb na jednotlivé kameníky. Ne každý kříž byl objednan příbuzným, či kmotrem, ale vzdálené a zdánlivě nenavazující oblasti jsou takto většinou zdůvodnitelné. Zcela ukázkovým případem je oblast kolem Brna, kam směřuje postupně více než 10 křížů novoveské dílny. Vše totiž začíná pobytem správce Bernarda Pluskala na novoveském vrchnostenském dvoře v 90. letech 18. století, spřátelením se a kmotrovskou vazbou s Františkem Majerem. Po přestěhování se na dvůr v Hajanech, úmrtí jeho ženy a dodání kamenného náhrobku do kostela se odtud zakázky začnou jen hrnout. Vazby tušíme i za jeho kříži v okolí Nové Vsi. Jen namátkou, kříž v Oslavanech objednává kmotr všech Františkových dětí, hostinský a krejčí Jan Hupp. Ten má zase vazby na rod Kubálků ze Zbýšova. Jan Kubálek ze Zbýšova je sňatkem spřízněn s kameníkem Jakubem Dubšíkem, jenž byl s Majerovými také vzdáleně spřízněn a svými díly napodobuje tvorbu Františka Majera. Do oněch všech se neustále vážou rody Poláků a Hanáků, které dobře známe, neboť z nich pochází většina nevěst mladých Majerů.²⁰² A Jakub Majer? Svůj kříž dodá jak švagrovi do prachovny v Dukovanech, tak tchánovi k oslavanskému kostelu. A ačkoliv se na poslední kříž podepsal, svůj blízký příbuzenský vztah ani omylem nezmínil.

Kameník si těžko mohl podat inzerát a zařídit reklamní kampaň na své výrobky. Vždy se musel najít člověk, který ho znal osobně, či se o jeho dobrém jméně dozvěděl zprostředkovaně. A jakmile se mu povedlo někde ve větší vzdálenosti postavit kříž, zdejší rozliční fundátoři jej se zbožným úmyslem opakovaně začali vyhledávat. Takto je do vzdálených Miroslavských Knínic po dodání kříže roku 1820 objednána někým zcela jiným i socha sv. Jana Nepomuckého. Tři různí fundátoři z Želešic na Brněnsku chtějí kříže z Nové Vsi v letech 1801, 1827 a 1831. Totéž patrně platí i památek v Moravských Bránicích z let 1812 a 1834. Podobně tomu je i u křížů dílny krumlovské. Podívejme se na Dolní Dunajovice a oboje Věstonice v případě Sacklů a u Haselsteinů jsou zcela ukázkové vlasatické památky z let 1825, 1834 a 1846.

Rozličné vazby mezi jednotlivými fundátory jsou k nalezení jak u křížů krumlovské, tak novoveské dílny. Například na přelomu 18. a 19. století popovickému rychtáři Nerudovi vždy chodí někdo z rodiny Fritzů v Holasicích, o 30 let později v Popicích u Břeclavi, či v Ketkovicích.²⁰³ Všechny jsou popsány v rámci katalogu.

V horizontu zkoumaných sta let zjišťujeme, že fundátoři křížů nebyli neměnnou skupinou. V každé generaci asi nalezneme nějakou tu poctivou obec, počestného starce, pobožných manželů, či posmrtný odkaz, ale určitý vývoj se zaznamenat dá. Do 19. století bývá fundátorem až na výjimky jediný muž. V rozmezí let 1800 až 1815 se spektrum rozrůzní a je možné nalézt všechny typy. Po státním bankrotu si můžeme povšimnout, že přibývá křížů postavených z pozůstalostí a přechodně se fundátory stávají častěji hostinští, mlynáři a obce. V poslední fázi tvorby křížů, asi od roku 1840 nastane důležitá změna. Fundátory jsou až na

---

²⁰² Viz medailonek o rodu Majerů a kat. č. 118, 122.

²⁰³ Kat. č. 131, 132, 133, 30, 55, 139, apod.

výjimky bezdětní manželé a manželka bývá podstatně starší, než její muž, tak, jak to dříve bývalo spíše jen u mlynářů.²⁰⁴

5.2. Příčiny stavění křížů

Zaobíráme-li se konkrétními příčinami vzniku křížů, zjistíme, že se jedná o nelehký úkol. Fundátory ke zbožnému činu musely vést osobní pohnutky, sliby a prožitky, které se v minimu pramenů často ani nemohou odrážet. Mnohými zakladateli museli být lidé, při jejichž domě existoval závazek k udržování kříže, či bohatší sedláci, které o obnovení starého „sakrálního místa“ mohl požádat farář. Vycházet lze občas z nápisů na křížích, a především z životních dat. Rozhodně se o nich nedá říci mnoho zobecňujícího.

Matriky mnohdy přinesou velmi pravděpodobné vysvětlení „demografického charakteru“. Za fundacemi se ukrývá množství rodinných a osobních tragédií. Již jsme si popsali bezdětnost jako častý znak fundátorů. Není možné se divit postavení kříže manželí Slunskými z Nového Přerova, vždyť byli v minulých letech svědky postupného úmrtí všech jejich čtyř dětí v téměř dospělém věku na tyfus. Ztráta dítěte byla doslova uvedena v textu na podstavci jen několikrát, patrně jednalo-li se o zvláště bolestivý, náhlý odchod. Lze ji ale tušit na větším množství fundovaných křížů. Rodiče se slovy, že jejich dcera „*sladce odpočívá v zemi, kde přebývá jen blaženost, a kde bůh oplácí skutečnou cnost*“ mohli mírnit bolest velké ztráty. Starobylá památka na „*zde zemřelého syna Zachariáše*“ (**kat. č. 113**), osmiletého utonulého chlapce na božích mukách v blízkosti náhonu mohla dost dobře sloužit jako varování pro ostatní neopatrné. Podobné memento v krajině představovala i boží muka z roku 1832 (**kat. č. 87**). Každého kolemjdoucího poutníka slova „*Johann Předěšlý šel po své práci, na tomto místě náhle zemřel. Tak člověk neví, kdy jej smrt čeká*“ musela vést k zamyšlení.

Nebyly to však jen tragédie, které člověka přiměly fundovat. Na opačném pólu se nachází kříž na hřbitově v Horních Věstonicích, jenž je naopak poděkováním za uzdravení v těžké nemoci (**kat. č. 35**). Ke kuriózním případům patří kříž v Troubsku (**kat. č. 167**), za jehož vznikem má stát výhra v loterii. Zasazuje se tak do skupiny památek, kde hrály okolnosti podivné náhody, zázraky a vnuknutí, ale také tak trochu „nečistý“ původ získaného obnosu.²⁰⁵ Méně záhadné, ale za zmínku stojící jsou výjimečné sochy z let 1780 a 1781 ze Zbraslavi (**kat. č. 181, 182**). Učitel Medek v podstatě založil kamenný slabikář mravoučných veršů, v podstatě interaktivní učební pomůcku do hodin náboženství. A obec podle nápisu „*zavazuje svoje děti, to tehdy maje věděti*“.

Existují i mnohem pragmatičtější příčiny zakládání památek. Zvláště kříže zřizované obcemi se někdy nápadně shodují s lety stavebních úprav na kostelích.²⁰⁶ Josefské reformy i pozdější „cholerové“ okolnosti si žádaly vznik nových hřbitovů dále od obcí. Paradoxně patrně zrovna ony tak poslednímu krumlovskému baroknímu sochaři „zachránily kariéru“

---

²⁰⁴ Viz příloha č. 25.

²⁰⁵ Srov. Belis, J. a kol.: Krajina kovaných křížů, s. 100. Podobná pohnutka je k nalezení u pověsti o vzniku sochy sv. Jana Nepomuckého v Rumburku, neboť zde při hře v karty vyhrál značný obnos na neznámém cizinci zdejší rychtář, načež se dozvěděl, že se jednalo o lup. Pro jistotu tedy za tyto peníze postavil sochu.

²⁰⁶ Viz kat. č. 69, 56, 103, apod.

a skvělou příležitostí k zakázce představovaly snad pro každého kameníka.²⁰⁷ Mnohým zakladatelům ústřední hřbitovní kříže zjevně slouží zároveň jako vlastní, předem postavené, náhrobky.²⁰⁸

Netoliko početnou, o to však zajímavější skupinou jsou kříže, které bychom mohly nazvat pamětními. Dodnes je všeobecně známo, že Moravu první počátku 19. století okupovala francouzská vojska. Dlouho trvající válka habsburské monarchie s revoluční Francií, s ní spojená dražota a nejistota nepochybně nepřímo ovlivnila zbožné uvažování mnoha fundátorů. Rok 1806, kdy jižní Moravou táhli Francouzi, je také rokem vůbec největší oblíbenosti křížů. Avšak nelze tvrdit, že každý z nich byl postaven proto, že kolem projel císař Napoleon, jak se mnohdy a mnohde traduje. Že kříž je postaven „*po odejítí Francůzů*“ uvádí černé na bílém pouze jediný kříž v Příbrami na Moravě. U dalších dvou křížů fundovaných obcí můžeme jejich tradici pamětního „napoleonského“ postavení, považovat přinejmenším za pravděpodobnou. Nesrovnatelně větší škody Moravě způsobily devastující epidemie cholery.²⁰⁹ Rok 1831 se schyloval ke konci a z ničeho nic přicházela do obcí dosud neznámá prudce nakažlivá nemoc. Postiženy byly celé vesnice, desítky starých i mladých lidí náhle v několika málo týdnech umíraly, nikdo si svým životem nebyl jistý. A cholerové památky na sebe nedaly dlouho čekat. Hrůzné prožitky se tvůrcům za spolupráce skutečně podařilo fundátorů popsat velmi expresivně: „*Plač a promluv Pane! Dej jim věčný klid, mně však moudrost pravé víry.*“, s bolestí žádá roku 1834 farář Josef Schumpik (**kat. č. 176**), zatímco obec Zbýšov po deseti letech retrospektivně a podobně bolestivě doslova *zakládá tento nápis, svým potomkům na památku: „1831 na slav. sv. Martina dopustil i na nás Bůh tu nemoc cholery, kterážto z Východních krajin k západním se rozmáhající přes celou Evropu několik let strašně zuřila a ze zdejších obyvatel k 50 sem přivedla.“* (**kat. č. 184**). I druhou cholerovou ránu v roce 1855 na sklonku naší éry připomínají celkem 3 kříže, epigraficky však jen jediný, jednoduše cituje modlitbu Otčenáš: „*Odpusť nám naše viny a zbav nás od zlého, za Boží milost v čas cholery vystavěla vděčnost*“ (**kat. č. 123**).

---

²⁰⁷ Viz kat č. 31, 32, 102, 136, apod.

²⁰⁸ Viz kat č. 171, 77, 28, apod.

²⁰⁹ Hlavačka, M. a kol.: Velké dějiny zemí Koruny české XI. b., s. 77–80.

6. Podoba křížů

6.1. Ikonografie

Ve srovnání s oblastmi rakouské a německé zbožnosti jsou i ty nejvyzdobenější kříže zkoumaných dílen poměrně jednoduché. Pro počáteční fázi platí, že minimum výzdobných prvků obsahují především kříže tradice novoveské, zatímco krumlovská převzala tvarosloví po krumlovských sochařích s výklenkem zdobeným reliéfy a s rostlinnými motivy po stranách kříže.

Výzdobné prvky	Počet křížů
Jednoduchý kříž pouze s figurou Krista	71
Reliéf Bolestné Panny Marie	24
Reliéf s kající se Marií Magdalenou	20
Adamova lebka	8
Kalich	7
Kříž řešen jako složitější „sousedí“	6
Reliéf Veroniky s rouškou	5
Arma Christi (Nástroje Kristova umučení)	5
Hlavička anděla	5
Reliéf s nejsvětějším srdcem Ježíšovým	4
Reliéf Sedmibolestné Panny Marie	3
Zvláštní typ výzdoby	6
Torzo (dochován jen podstavec)	15

Tabulka č. 3: Výskyt výzdobných prvků sakrálního charakteru na dochovaných křížích.

Nejprve k tvorbě sklonku baroka. Sochař Sedlmayer v zásadě vytváří dva různé typy křížů. První z nich je rokokové sousolí z mušlového vápence, kdy pod křížem nalezneme kající se Marii Magdalenu (popřípadě Bolestnou Pannu Marii), obklopenou bohatou a rozevlátou drapérií a množstvím andílků. Jeden z nich drží kartuš s Mojžíšovou holí obtočenou hadem, předobrazem kříže ze starého zákona.²¹⁰ Zbytek křížů má jednoduché tvary, srovnatelné s výtvy kamenických dílen. Kristus bývá menších rozměrů, stále jej však z předchozími spojuje jistá rozevlátost, bohatá svatozář a především lebka přímo po jeho nohama. Zobrazuje zde docela suverénně legendickou tradici, kdy Kristus kříž stojí nad hrobem Adama, a krev stékající z ran na lebku prvního člověka dokončuje dílo vykoupění.²¹¹ V Sedlmayerových reliéfech se také objevuje Veronika s rouškou a strážný anděl. Protějškově tvořící kameník z Nové Vsi má své „pomačkané Kristy“ po sochaři napodobované, ale lebku ani jednou nepřebere a naopak občas vytváří vlastní u paty kříže stojící reliéfní Bolestné Panny Marie. Na několika nejstarších křížích rovněž nalezneme okolo břevna a nápisů I. N. R. I. hlavičky

²¹⁰ Rulišek, H.: Postavy, atributy, symboly. Slovník křesťanské ikonografie. Alšova jihočeská galerie, Hluboká nad Vltavou 2005. Heslo Mojžíš. Vychází z Jan, 3.13: „Jako Mojžíš vyvýšil hada na poušti, tak musí být vyvýšen Syn člověka, aby každý, kdo věří, měl skrze něho život věčný.“

²¹¹ Belis, J. a kol.: Krajina kovaných křížů, s. 38.

andílků.²¹² Otěže sochařské tvorby přebírá do rukou syn Alois a vzniká jediné sousoší kalvárie s Janem Evangelistou a Pannou Marií, opět s Adamovou lebkou. Nikoliv neběžná koncepce, ale v rámci řešených děl ojedinělá. A je to on, kdo udělá první typický kříž s volutami a výklenkem s Marií Magdalenou. Jakoby dobově nevyhovovala mohutná otcova sousoší, a tak svěšici vyhrazuje pouze malý prostor ve střední části kříže. Také nevyužívá typický motiv Marie Magdaleny objímající kříž. Výklenek totiž stylizuje do podoby jeskyně a Mariu Magdalenu jakož poustevnici a kajícnici. Vzhlíží tak vlastně malému křížku, u nohou má lebku a kadidelnici. Vzniká tak zcela ojedinělý regionálně vyhraněný typ malého výklenku, kamenné jeskyně, do kterého bývají umísťovány různé postavy ze scény pod křížem.

Snad bychom čekali, že kameníci převezmou bohatší ikonografii, která se bude postupně vytrácet. Vývoj však šel přesně naopak. Z novoveského materiálu nenalezneme až do roku 1816 jediný kříž komponovaný složitěji, než nezbytnou figurou Krista a podstavcem tvaru prostého kvádrů. Krumlovští kameníci této doby své kříže zdobili bohatěji, ale jediným místem, do kterého umísťovali sakrální výjevy, byl právě onen výklenek. Zdaleka nejoblíbenější bylo zobrazení Marie Magdaleny poustevnice, ale také někdy přímo pod křížem.²¹³ Rovněž se setkáme se známou Bolestnou Pannou Marií a její méně častou variantou – Sedmibolestnou, se srdcem probodnutým sedmi meči.²¹⁴ Dvakrát se v této etapě na kříže promítne zvláštní příčina jejich zřízení. Poprvé na kopci Rochusberg, kde kříž jakoby suploval původní barokní kapli, postavenou *ex voto* za odvrácení morové epidemie a zbořenou za josefínských reforem. Ve výklencích se po třech stranách se tak namísto účastníků ukřižování zabydleli moroví patroni – sv. Roch, sv. Šebestián a sv. Rozálie (**kat. č. 20**). Druhý případ rovněž vypovídá o poutnické tradici, tentokrát ne lokální, ale asi té nejslavnější v celé monarchii. Je jím reliéf milostné sošky madony z Mariazell (**kat. č. 33**). Snad je třeba ještě podotknout, že reliéfy bývají značně schematizované.

V následujícím období vzniká přibližně za dvakrát tak dlouhou dobu stejný počet křížů a možná kvůli této menší poptávce kameníci nabízeli kříže podstatně propracovanější. Od konce 30. let 19. století a později dosahuje výzdoba vůbec největší variability použitých prvků, z nichž mnohé v sobě skrývají pozoruhodnou symboliku. Jedná se o období návratu k baroknímu vyjadřování, nikoliv však tvarosloví.

Pokusíme-li se z originálního díla Jakuba Majera vypreparovat pouze ikonograficky nosné výzdobné prvky, dostaneme se ke třem důležitým motivům. První z nich je snad vůbec nejběžnější postava – Bolestná Panna Maria. V Jakubově podání je však zachycena v mimořádném citovém pohnutí, tvořená asi s podobným záměrem, jako mívali barokní sochaři, ve zvláštní křečovitě kreaci připomínající tanec. Na konci svého tvůrčího života si pak mimořádně oblíbil vyobrazování kalicha, který je kromě eucharistie také symbolem Kristova utrpení, v duchu na jednom z podstavců uvedené Ježíšovi poslední modlitby

---

²¹²Tamtéž, s. 42. Na Děčínsku a Šluknovsku jsou na kovaných křížích častými motivy andílci, lapající Kristovu krev, kteří jí „zavlažují duše v očistci“. Motiv andílku na našich pozdně barokních křížích z tohoto schématu může vycházet.

²¹³Rulišek, H.: Postavy, atributy, symboly. Heslo Marie Magdalena.

²¹⁴Belis, J. a kol.: Krajina kovaných křížů, s. 37.

v Getsemanské zahradě: „*Otče můj, nemůže-li mě tento kalich minout, a musím ho vypít, ať se stane tvá vůle.*“. Posledním z motivů je dvakrát užitá hlavička andílka.

Zatímco Franz Haselstein st. se držel předchozích ikonografických schémat krumlovské dílny a pozoruhodná a nová je pouze výzdoba křížů, jeho syn přinesl na úplném sklonku vývoje našeho typu řemeslných kamenných křížů naprosto převratné motivy. Nejde jen o občasné užití kónického tvaru kříže, případně litinového vršku a neogotických výzdobných prvků, ale také o množství figur a hlubokých symbolů. Měly rozličné podoby, jak velmi plastické a velké tvary, tak jemné reliéfy ani ne 10 cm velké. Jejich umístění bylo rovněž různé – buď ve výklenku, na podstavci či jen břevnu kříže, ale také v bočních terčích. Z pramenů víme, že fundátoři měli k dispozici „katalog“, ze kterého si dle jejich vůle mohli tyto prvky vybrat. V následující tabulce nalezneme jejich přehled:

Motiv	Podoba, zdůvodnění
Bolestná Panna Maria	Mohutná stojící ženská postava, se srdcem probodeným mečem a sepnutýma rukama.
Veronika s rouškou	Její motiv je v dílenském kontextu ojedinělý, Haselstein si ho ale dosti oblíbil. Postava se velmi podobá Panně Marii, pouze drží roušku s obtisknutou podobou Kristova obličej.
Marie Magdalena	Navzdory dlouhé dílenské tradici použita pouze jednou, ve stejném „poustevnickém“ zobrazení.
Arma Christi	V miniaturách v postranních terčích, jejich zobrazování je především záležitostí etnicky německých oblastí, kde jimi zdobené kříže téměř připomínají totemy (viz příloha č. 7) Do etnicky německých oblastí je také Haselstein výhradně dodával. Konkrétně zobrazoval: sloup, u kterého probíhalo bičování, žebřík, kopí s houbou, meče, pochodeň, kohouta, váček s 30 stříbrnými, bič, třtinu a ruku, která Ježíše udeřila. ²¹⁵
Srdce Ježíšovo a Srdce Panny Marie	V pozdní fázi tvorby také do podobných terčů po bocích umisťuje na obě strany dvě srdce obklopené paprsky. První z nich je symbolem Nejsvětějšího srdce Páně, druhé Srdce Panny Marie, neboť je probodené mečem. Četnost výskytu reliéfů svědčí o v polovině 19. století se zvyšující úctě k těmto symbolům, které se postupně staly nedílnou součástí katolické víry. V roce 1856 byl zaveden svátek Nejsvětějšího srdce Páně. ²¹⁶
Had obtočený kolem lebky	Použito pouze na prvním kříži v roce 1843.

²¹⁵ Rulišek, H.: Postavy, atributy, symboly. Heslo Nástroje umučení Páně.

²¹⁶ Tamtéž. Heslo Srdce Ježíšovo.

Kalich s eucharistií	Použito pouze na kříži v roce 1846 v Kubšicích.
Sv. František z Assisi a sv. Rozálie	Použito na kříži z roku 1846 ve Vlasaticích, na přání fundátorů nocících jména těchto světců.

Tabulka č. 4: Přehled ikonografie křížů Franze Haselsteina ml.

Co se týče ostatních výzdobných prvků, každý kameník je volil (či se rozhodl neužít žádných) podle svých možností a dobového vkusu. Nacházíme jak motivy rokokové přetrvávající z poslední sochařské dílny, tak nejrůznější klasicizující pruhy na podstavcích, festony, rosety atp. Nikdy jimi však nebylo plýtváno, v podstatě všechny kříže jsou zdobeny skutečně střídmě. V případě krumlovské dílny si není možné nepovšimnout inspirace výzdobou oltářů z konce 18. století v jejich farním kostele Všech svatých. Neustále přetrvávajícím „evergreenem“ této dílny byly vzhledem k charakteru obytných oblastí pochopitelné vinařské motivy.

6.2. Vývoj a tendence nápisů

Velkou výhodou regionální sochařsko-kamenické produkce byla skutečnost, že naprostá většina památek má i svou epigrafickou složku. Nejenže tak umožňují poznání konkrétních objednavatelů a svým zpracováním přispívají i k poznání autorů a fungování dílen, ale ukazují také určité tendence zbožnosti, v zásadě takové, jak jsme si je již popsali ve vývoji ikonografie. Někteří autoři byli vynalézaví, hledali pro svá díla odpovídající poetické formulace a tematické citace z Písma, jiní se spokojili s textem mnoha věky prověřeným a ustáleným, či vtipně pragmatickým (*Modlete se za fundátora*). Při jejich stylizaci hrálo pochopitelně roli i konkrétní přání objednavatele.

Vůbec nejčastěji se setkáváme s donačními nápisy s od baroka ustáleným zněním přibližně této formulace „*Ke cti a chvále Boží postaven tento kříž nákladem*“, v německých oblastech pak „*Zur ehre Gottes hat dieses Kreuz errichtet*“. Existovala celá škála způsobů, jak donační formulaci hezky vyjádřit. Kříže bývaly „*založeny nákladů*“, „*nechávány postaviti*“, „*věnovány*“, či dokonce „*nakládány*“ a „*fundírovány*“.²¹⁷ Někdy jsou ozvláštněny originálními formulacemi, jako „*ke cti a chvále umučení Páně*“, „*do Tvých nejbolestivějších pěti ran odevzdáváme*“, „*k uctění spasitele*“ atp. Nutno ale říci, že fundátoři německého původu byli podstatně vynalézavější, v tom, k účtění čeho všeho mohl být kříž postaven.

Pomineme-li fundace ve Zbraslavi, pro období mezi lety 1780–1800 u novoveské dílny typické minimum textu, vůbec nejčastěji stačilo uvést pouhou dataci a jméno fundátora, někdy také spojené s tradiční donační formulací a až na výjimky biblické texty citovány nebyly. Díla sochařů, mají-li text dochovaný, většinou obsahují německé a hlubší texty, u kterých můžeme předpokládat původ spíše v modlitebních knihách a kancionálech. Druhá generace novoveské dílny kromě obvyklých donačních formulek pravidelně využívá i biblické citace, ovšem ve zlidovělé podobě a velmi úzké spektrum.²¹⁸ Inspirační zdroje některých textů krumlovské dílny by bylo možné naopak hledat opět spíše v kancionálech

²¹⁷ To vše samozřejmě se svými německými ekvivalenty: „*gestiftet*“, „*gewidmet*“ „*hat errichten lassen*“, atp.

²¹⁸ Omezuje se v zásadě na citaci Mk 15,26 a Pl 1,12.

a modlitebních knihách. Biblické citace nevyužívají. Na pozoruhodné nápisy jsou nejbohatší kříže pocházející z let 1820 až 1850. Běžně se objevují delší nápisy, precizní a duchaplné citace z bible (které jsou, stejně jako u zobrazování hlubší ikonografie doménou Haselsteinů). Jde poznat, že tyto kříže pak sloužily nejen „*k zvelebení cti a chvále Boží*“, ale také „*k vzdělání okolojdoucích křesťanů*“, jak trefně vyjadřují reversy zřizovaných křížů v běhařovické farnosti ve 30. a 40. letech 19. století.²¹⁹ Naprosto specifické je dílo Jakuba Majera, jeho nápisy svou variabilitou, originalitou i „uměleckostí“ zaujmou i dnešního člověka.²²⁰

Epigrafické bohatství křížů v tradičně katolických oblastech vychází především z liturgie postní doby, Svatého týdne a Velikonočního tridua, a to z evangelních zpráv o umučení a smrti Ježíše Krista – tzv. pašijí, např. Mk 15,26; Lk 23,34; Lk 23,46; Jan 19,30 (vůbec nejoblíbenější citace v německých oblastech) apod. Ty velmi silně rezonovaly i v lidovém prostředí, staly se součástí různých veřejných pobožností i projevů individuální lidové zbožnosti. Zvláště oblíbenou formou modlitby byla pobožnost křížové cesty a velké úctě se těšily i pobožnosti spojené s kultem Umučení Páně a Sedmiboletné Panny Marie. Rozvinutá novozákonní teologie kříže apoštola Pavla našla své uplatnění v nápisové kultuře kamenných křížů. Objevují se především citáty z listu Galaťanům (Gal 6,14) a Filipánům (Fp 1,21). Rovněž oblíbené jsou i starozákonní prorocké texty, především perikopy z knihy proroka Izajáše. Druhá část této knihy – tzv. Deuteroizajáš – přináší ve 42.–53. kapitole tzv. „zpěvy o služebníku“. I ty se staly od nejstarších dob součástí liturgické připomínky Kristova utrpení a smrti a byly čteny na Květnou neděli a na Velký pátek (např. Iz 53,5). Z monastické tradice pochází i zvyk tzv. temných hodin – zvláštních pobožností konaných za časných ranních hodin Velikonočního tridua. Jejich součástí byly kromě zpěvu antifon i recitace či společný zpěv veršů knihy Pláč (viz Pl 1,12). Tyto posvátné texty se stávaly součástí lidových modliteb a velkopátečních procesí ke křížům. Není tedy divu, že představovaly inspiraci pro zadavatele či samotné tvůrce křížů. Kromě těchto typických textů se objevují i další evangelní zdroje, ve kterých se nachází poukazy na Boží spásonosnou lásku, která se projevila v nejvyšší míře ve smrti Božího Syna (viz Jan 3,16) či v Ježíšových řečech o sebezáporu a pokoře člověka na cestě za ním (Mt 11,28).

Hlavním inspiračním zdrojem křížů na hřbitovech byla funerální tematika a liturgie křesťanské svátostiny pohřbu. Především kříže postavené na hřbitovech často nesou citáty z liturgických textů užívaných v pohřební liturgii. Je to například vyznání starozákonního Joba (Job 19,23–27), které bylo přednášeno jako „*valedictio*“ před průvodem na hřbitov. Variabilita hřbitovních nápisů dále zahrnuje i citace z Ježíšových apokalyptických řečí (např. Jan 5,28–29) nebo z jeho příslibů věčného života např. v příběhu o vzkříšení Lazara (Jan 11,25–26).

Třetím zdrojem mohou být texty zlidovělé a lidové, vycházející z bohaté písňové a básnické tvorby barokní epochy. Očividně z nich vycházel především Jakub Majer, a z německých oblastí hojněji krumlovští sochaři a bratři Sacklové. Tato skutečnost by zasloužila vlastní výzkum kancionálů a modlitebních knih.

²¹⁹ SOkA Znojmo, FÚ Běhařovice, inv. č. 3, nefol.

²²⁰ Těmto nápisům byla věnována značná pozornost v rámci medailonku *Umělcem mezi řemeslníky*.

Závěr

Kamenné kříže lidové sochařské produkce lokálních dílen v okolí Moravského Krumlova mají svůj počátek v dohasínajícím baroku, na zhruba na 80 let se staly zcela nejběžnějším regionálním typem drobné sakrální památky a od roku 1850 jsou postupně vytlačovány konkurenceschopnějšími, sériově vyráběnými kříži. Jsou významnými ukazateli společenského vzestupu venkovských vrstev a jejich převzetí tradic barokní zbožnosti. Z té taky fundátorství vychází, kříže přicházely do krajiny pozdního baroka a mnohdy se jako náhrada za původní dřevěný kříž stávaly koncovými body staletých sakrálních míst v krajině. I v 19. století se setkáváme s některými staršími zvyklostmi, jako je vkládání relikvií do těla kříže.

Těžiště obliby kamenných křížů spočívá v období okolo napoleonských válek. Venkovské obyvatelstvo zde rozvíjí formy zbožnosti a reprezentace, které jsou ve vyšších vrstvách již dávno překonané.

V zájmovém regionu byly rozlišeny dvě kamenické dílny, sídlící v Nové Vsi u Oslavan a Moravském Krumlově. V Nové Vsi působil po celé období rozvětvený rod kameníků Majerů. V Moravském Krumlově zpočátku tvořila rodina měšťanských sochařů Sedlmayerů. Vedle nich zde existovaly četné kamenické rody. Dva z nich, konkrétně rodiny Sacklů a Haselsteinů, po odchodu posledního sochaře rovněž rozvíjí tvorbu kamenných křížů. Nejrustikálnějšího charakteru jsou kříže úplného počátku 19. století.

Zajímavým jevem je kooperace různých tvůrců při vzniku jednoho kříže. V baroku bylo běžnou formou realizace zakázky, že sochu tvořil školený sochař (umělec) a podstavec dodal kameník (řemeslník). V námi sledovaném období se podařilo tento model doložit spoluprací mezi sochařem a novoveským kameníkem. Na rozdíl od barokních zvyklostí se však zdá, že v některých případech převzal objednávku kameník a sochař byl jeho pouhým subdodavatelem. Později již byli reprezentanty sochařské tradice pouze kameníci. V 19. století dochází ke spolupráci za krajních situací, například když dosavadní kamenický mistr již neměl dostatek sil, či byla práce jiného kameníka výrazně vyšší kvality. Při vzájemné kooperaci hrály klíčovou roli rodinné vazby.

Fundátory jsou většinou postarší lidé a příslušníci nejvyšší vrstvy venkovské společnosti. Nacházíme mezi nimi mlynáře a vesnické řemeslníky, jádro však spočívá v osobnostech sedláků usazených na gruntech. Nejčastějším fundátorem byl samotný muž, bývá to ale také obec, či manželský pár. Společným znakem podstatné části fundátorů je jejich bezdětnost, případně absence mužského dědice. Příčinu mohla představovat i ztráta dítěte, či blízkého příbuzného, ale také zřízení nového hřbitova, potřeba vlastní reprezentace a některé z křížů měly funkci pamětní. Při kontaktování kameníka byl rozhodující původ křížů, které jsou k nalezení v nejbližším okolí. Regiony distribuce převzala krumlovská dílna po sochařích. U dílny novoveské pak významnou roli hrály rodinné a kmotrovské vazby.

Objednávka kříže probíhala domluvou s kameníkem, který jej dodal buď podle kamenného modelu, či nákresu na papíře (tzv. formuláře). Časová dotace byla u každého kameníka jiná, pohybovala se mezi dvěma měsíci až téměř jedním rokem.

Někteří kameníci svou inspiraci nacházejí ve starších barokních dílech v okolí, tvorba jiných je osobitější. Svými tvary většinou vycházejí ze starší dílenské tradice, v Moravském Krumlově z podoby i ikonografie, jaká byla navrhnutá posledním sochařem. Zvláštním regionálním typem je výklenek stylizovaný do podoby jeskyně ve střední části kříže, ve kterém se nachází Marie Magdalena či Bolestná Panna Maria. Kříže ve výzdobě bývají spíše střídme. Jejich epigrafika obsahuje většinou jen donační formulaci, v různé míře originálně pojatou. Ostatní tvoří biblické citace inspirované především liturgií postní doby, Svatého týdne a Velikonočního tridua.

Na kamenných křížích místní provenience není těžké spatřit nedokonalosti. Tvorba žádného z kameníků, ba ani posledního krumlovského sochaře nikdy nedosáhla vysoké umělecké úrovně. Těžko říci, zda je vůbec za umění můžeme považovat. V porovnání s mnohem ušlechtilějšími i starobylejšími zakázkami etablovaných moravských sochařů jsou skutečně jen pouhým lučním kvítím za plotem okrasné zahrady. To ale neznamená, že by jejich význam jakožto nositelů „paměti“ byl méněcenný. Máloco dokáže být tak uceleným vhladem nejen do zbožnosti vesnické společnosti počátku 19. století, ale také do jejich struktur, mentality a způsobu „podnikání“ před příchodem industrializace. Představme si jen, kolik práce a úsilí muselo stát pořízení jediného kamenného kříže. Na počátku každého z oněch téměř dvou set památek stál kvádr pískovce a touha zanechat potomkům na sebe i na svou hlubokou a viděno dnešním pohledem naivní lidovou víru hmatatelnou připomínku. Konkrétní ruce však tento konkrétní kvádr musely opracovat a vézt konkrétním povozem mnohdy desítky kilometrů na určené místo. Nic si nezadají s megalomanskými zakázkami všech umělecky dokonalých oltářů v barokních kostelích a možná jsou i svědectvím zbožnosti mnohem upřímnější. Naši fundátoři neměli k dispozici výnosy z tisícíhlavých panství a mnozí z nich na to, aby se z kvádru pískovce nestal portál, ale vznikla lidská postava, desítky let šetřili.

Kamenné kříže jsou obrovským dědictvím po předešlých generacích. Jestliže nám však někdo po sobě vědomě zanechal „památku“ a pokud je tato „památku“ ještě ke všemu z pískovce, který má sklon se rozpadat, jedná se zároveň i o velké břemeno a zodpovědnost. Zde na jižní Moravě až na výjimky není problémem lhostejnost a ponechání památky svému osudu. Mnoha obcím nemůžeme upřít velmi upřímnou snahu o jejich obnovu. Co ale považujeme za alarmující, je čím dál tím se zvyšující počet oprav, při kterých památka, která svou autentickou podobu uchovala po dvě staletí, doslova „ztratí svou tvář“. A není to kvůli rozpadavosti materiálu, ale proto, že nevyhovuje nynějším estetickým standardům a lidé její hodnotě nedokáží porozumět. Kdyby věděli, že nahrazením „*původní nevyhovující hlavy*“ navždy zničí jedinou sochařskou realizaci autora, možná by se něco takového nemuselo přihodit. Tato práce si tedy klade za cíl připomenout „památku“ polo, či úplně zapomenutých osobností lokálních kamenických mistrů. Měla by ostatní vést k pochopení, že právě ten neumělý kříž, o který jim bylo dáno se starat, je unikátem, ale pouze pokud si ponechá paměť doby, kterou v sobě nese, nepřekrytou.

Tuto práci předkládám s vědomím, že téma kamenných křížů regionu nebudeme moci asi nikdy pokládat za zcela dokončené. Existuje nepřehledné množství nadějných pramenů nejen v nejrůznějších archivech, ale především na jednotlivých farách, na jejichž zmapování bych se

nyní chtěla více zaměřit. Spousta křížů by si zasloužila opětovné navštívení za lepších světelných podmínek. Je také možné, že některé kříže nebyly doposud vůbec nalezeny. O torzech ležících v křoví se můžeme dozvědět v podstatě jen tam, kde máme známé. Rozsáhlou obrazovou přílohu práce v rámci katalogu bychom rádi nabídli restaurátorům, neboť detailně zachycuje autorský rukopis více než deseti lokálních tvůrců. Tím existuje reálná šance vrátit původní podobu mnoha v současné době osamoceným podstavcům. Se zjištěnými poznatky se také snažíme a budeme i nadále snažit seznámit veřejnost a dopomoci tak k zachování významných a nám nesmírně blízkých děl. Obzvláště v případě několika křížů krumlovské dílny se jedná o závod s časem, přibude-li, či nepřibude-li další torzo.

Seznam použitých pramenů a literatury

Prameny:

Diecézní archiv Biskupství Brněnského

Archiv fary Vlasatice

neuspořádáno, farní kronika

Děkanský úřad Olbramovice

inv. č. 7 Revers obce Kubšice, 1846

inv. č. 14 Potvrzení faráře slibu dobře udržovat kříž zřízený Václavem Blahetkem v dobrém vztahu, 1862

Farní úřad Dukovany

inv. č. 10 Opisy nadačních listin, 1740–1944

Farní úřad Horní Dubňany

inv. č. 3 Farní kronika, 1820–1981

Farní úřad Ivančice

inv. č. 39 Kniha kostelních účtů, 1778–1803

Farní úřad Křoví

inv. č. 1 Kostelní účty, 1808–1854, kn. 1

Farní úřad Náměšť nad Oslavnou

inv. č. 4 Pamětní kniha (*Hausprotocoll*)

Farní úřad Ořechov

inv. č. 6 Reversy stran křížů, 1762–1860, kart. 1

Farní úřad Velká Bíteš

inv. č. 8, Nadační zřizování křížů, sv. 2

Farní úřad Vémyslice,

inv. č. 31, Účetní kniha - obsahuje také kontrakty, inventáře a pamětní záznamy, 1615–1754. kn. 29.

Farní úřad Řeznovice

inv. č. 147 Kniha kostelních účtů, 1785–1833

inv. č. 122, Reversy stran křížů, svěcení křížů, soch, kaple, 1833–1945. kart. 2

Městské muzeum Moravský Krumlov

Sbírka písemností

sign. 1178 Voštera, Antonín: Historie města Moravského Krumlova od r. 1686–1848

Moravská zemská knihovna v Brně

Schramova sbírka

Skř.1-0091.416,446 Der Steinbruch auf der Fürst Lichtensteinschen Herrschaft Krummau in Mähren, 20. léta 18. století

Moravský zemský archiv v Brně

B 15 Moravské místodržitelství, církevní oddělení

sign. 12/2 Přestavba farního kostela v Moravském Krumlově, 1785, kart. 958

E 67 Sbírka matrik (jednotlivé matriční knihy citovány v poznámkách pod čarou)

F 3 Velkostatek Drhnolec

Pozůstalosti G, Dobré Pole, kart. 438.

F 49 Velkostatek Dukovany

Pozůstalosti 1–50, 1788–1822, kart. 48

F 89 Velkostatek Sokolnice

Pozůstalosti Želešice 1–16, kart. 1716

Pozůstalosti Želešice 17–51, kart. 1717

F 104 Velkostatek Židlochovice

Pozůstalosti obce Ledce 1763–1812, kart. 2426

F 119 Velkostatek Dolní Kounice

inv. č. 1414, sign. XIII/6 Obecní účty Mor. Bránice

F 159 Velkostatek Hostim

inv. č. 69, Hostim, pozůstalostní spisy O–S, 1791–1850, kart. 71

F 177 Velkostatek Moravský Krumlov

inv. č. 2968, Důchodní účet panství 1751, kart. 91

inv. č. 561, Pozůstalosti Rybníky, Š. kart. 246

F 404 Velkostatek Oslavany

inv. č. 94, Pozůstalosti Nová Ves 1822–1849, kart. 6

G 13 Sbíрка Historického spolku Brno

inv. č. 422 Petr Lux, Pamětihodnosti města Moravský Krumlov, poč. 19. století

Státní okresní archiv Znojmo

Cech zedníků, kameníků a tesařů Moravský Krumlov

inv. č. 1, Propouštěcí kniha tovaryšů z let 1746–1855, kn. 1

Farní úřad Moravský Krumlov

inv. č. 22, Revers starosty a radních Rybníky na zřízení nového kříže, 1854

Farní úřad Běhařovice

inv. č. 3 Reversy ke křížům, 19. století

Farní úřad Miroslav

inv. č. 279, Revers, zástupci Pemdorfu, Miroslavi a Václavova se zavazují pečovat o kříž u farního kostela, kart. 7

MK 1 Archiv města Moravský Krumlov

inv. č. 7 Listina o postoupení kamenolomu, 1500

inv. č. 57 Radní protokol, 1758–1785, kn. 23.

inv. č. 62 Kniha testamentů a svatebních smluv, 1692–1807, kn. 43

inv. č. 66, Kniha obligací, 19. století, kn. 47

inv. č. 77, Pozemková kniha, 18. století, kn. 69.

inv. č. 78 Gruntovní kniha domů, Lit. A, 1829–1878, kn. 70

inv. č. 79 Gruntovní kniha domů, Lit B., 1829–1879, kn. 71

inv. č. 80, Kniha přijatých do městského svazku, 19. století, kn. 72.

inv. č. 328, Roční přehled financí města, 1824, kart. 7

Ryb 1 Archiv obce Rybníky,

inv. č. 1, kn. 1. Pamětní a pozemková kniha.

Vém 1 Archiv městečka Vémyslice

Protokol ze zasedání obecního výboru, kn. 159.

Státní oblastní archiv v Třeboni

I/138 Sběrka matrik Jihočeského kraje (jednotlivé matriční knihy citovány v poznámkách pod čarou)

Územní odborné pracoviště národního památkového ústavu v Brně

Stará fototéka (do roku 1950)

Cvrčovice

Ivančice

Mohelno

Nové Bránice

Nová fototéka (od roku 1950)

Bohutice

Dobřínsko

Litostrov

Moravský Krumlov

Nová Ves u Oslavan

Olbramovice

Prameny mimo instituce archivů

Archiv Římskokatolické farnosti Loděnice, farní kronika 1804–1837. Uloženo na faře v Loděnicích.

Římskokatolická farnost Medlov, Farní kronika 1802–1992. Uloženo na faře v Loděnicích.

Římskokatolická farnost Řeznovice, Farní kronika 19. století. Uloženo na faře v Loděnicích.

Zaznamenání při stavení domku nu. 78, 1862–1880, zapsal František Branč (nar. 1827).

Uloženo při obci Petrovice u Moravského Krumlova.

Literatura:

Agenda provinciae ecclesiasticae Moraviae. Pars tertia. De benedictionibus. Olomucii 1932.

Belis, Jiří – Belisová, Natálie – Červinková, Petra.: *Krajina kovaných křížů.* Národní muzeum, Praha 2015.

Bělina, Pavel – Borovička, Michael – Kaše, Jiří – Kučera, Jan P.: *Velké dějiny zemí Koruny české*, díl XI a., 1792–1860. Paseka, Praha 2012.

Bělina, Pavel – Hlavačka, Milan – Tinková, Daniela.: *Velké dějiny zemí Koruny české*, díl XI. b, 1792–1860. Paseka, Praha 2013.

Bible. *Písmo svaté Starého a Nového zákona* (ekumenický překlad). Ústřední církevní nakladatelství, Praha 1985.

Cenková, Petra: „*Vkusné & solidní*“. *Měšťanské sochařství v Brně 1800–1880*: Disertační práce. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Brno 2014.

Doušek, Roman – Drápala, Daniel (eds.): *Časové a prostorové souvislosti tradiční lidové kultury na Moravě.* Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav evropské etnologie, Brno 2015.

Drápala, Daniel a kol.: *Příběhy staletími vyprávěné. Drobné sakrální památky na Rožnovsku.* Rožnov pod Radhoštěm: Město Rožnov pod Radhoštěm, 2004.

Fasora, Lukáš – Hanuš, Jiří – Malíř, Jiří (edd.): *Člověk na Moravě 19. století.* Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno 2004.

Fišer, Zdeněk (ed.): *Moravský Krumlov ve svých osudech.* Muzejní a vlastivědná společnost pro Město Moravský Krumlov, Brno 2009.

Haňák, Vilém: *Vlastivěda Moravská, Moravskokrumlovský okres.* Musejní spolek v Brně, Brno 1913.

Hanzl, Zdeněk (ed.): *Kámen v rukodělné výrobě českého venkova.* Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2003.

Hosák, Ladislav: *Historický místopis země moravskoslezské.* Společnost přátel starožitností, Praha 1933–1938.

Janák, Jan.: *Hospodářský rozmach Moravy 1740–1918*. Vlastivěda Moravská. Dějiny Moravy III. Muzejní a vlastivědná společnost, Brno 1999.

Jančář, Josef a kol.: *Lidová kultura na Moravě*. Vlastivěda Moravská. Ústav lidové kultury ve Strážnici, Muzejní a vlastivědná společnost, Brno 2000.

Kolek, Antonín: *Rosice během staletí*. Gloria, Rosice 1994.

Kratochvíl, Augustin: *Vlastivěda Moravská, Ivančický okres*. Musejní spolek v Brně, Brno 1904.

Kratochvíl, Augustin: *Vlastivěda Moravská, Pohořelský okres*. Musejní spolek v Brně, Brno 1913.

Lipovski, Radek – Popelka, Petr: *Pozůstalostní spisy v městském a venkovském prostředí v 18.-19. století*. In: Myška, Milan – Zářický, Aleš a kol.: *Prameny k hospodářským a sociálním dějinám novověku 2*. Ostrava 2010, s. 129-131.

Malý, Tomáš – Maňas, Vladimír – Orlita, Zdeněk: *Vnitřní krajina zmizelého města. Náboženská bratrstva barokního Brna*. Matice moravská, Brno 2010.

Mikulec, Jiří: *Barokní náboženská bratrstva v Čechách*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2000.

Mikulec, Jiří: *Náboženský život a barokní zbožnost v českých zemích*. Grada, Praha 2013.

Navrátilová, Alexandra: *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Vyšehrad, Praha 2004.

Nešpor, Zdeněk: *Náboženství na prahu nové doby: česká lidová zbožnost 18. a 19. století*. Albis international, Ústí nad Labem 2006.

Peřinka, František Václav: *Vlastivěda Moravská, Znojemský okres*. Musejní spolek v Brně, Brno 1904.

Petráň, Josef: *Dějiny českého venkova v příběhu Ouběnic*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2011.

Petráň, Josef: *Dějiny hmotné kultury. II/1, Kultura každodenního života od 16. do 18. století*. Karolinum, Praha 1985.

Petráň, Josef: *Dějiny hmotné kultury. II/2, Kultura každodenního života od 16. do 18. století*. Karolinum, Praha 1997.

Poche, Emanuel a kol.: *Umělecké památky Čech, 1 sv. (A/J)*. Academia, Praha 1977.

Rulíšek, Hynek: *Postavy, atributy, symboly. Slovník křesťanské ikonografie*. Karmášek, Hluboká nad Vltavou 2005.

Royt, Jan: *Slovník biblické ikonografie*. Karolinum, Praha 2006.

- Samek, Bohumil: *Umělecké památky Moravy a Slezska, 1. sv. (A/I)*. Academia, Praha 1994.
- Samek, Bohumil: *Umělecké památky Moravy a Slezska, 2. sv. (J/N)*, Academia, Praha 1999.
- Stehlík, Miloš: *Autor dolnodunajovických oltářů*. In: Petr Kroupa – Eva Dvořáková (ed.): *Generosum labor nutrit*. Sborník k počtě Bohumila Samka. ÚOP NPÚ v Brně, Brno 2010, s. 151–168.
- Stehlík, Miloš: *Nástin dějin sochařství 17. a 18. věku na Moravě*. In: Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity (řada uměnovědná), roč. 24–25, č. F 19–20. Brno 1975–1976, s. 23–40.
- Suchánek, Pavel: *K větší cti a slávě. Umění a mecenát opatů kláštera Hradisko u Olomouce*. Masarykova univerzita Brno, Barrister & Principal, Brno 2007.
- Tiray, Jan – Zavadil, Ladislav: *Vlastivěda Moravská, Znojemský okres*. Musejní spolek v Brně, Brno 1900.
- Valeš, Tomáš: *Příběhy slávy a zapomnění. Znojemští umělci, jejich díla a osudy na sklonku baroka*. Barrister & Principal, Brno 2014.
- Válka, Josef: *Morava reformace, renesance a baroka*. Vlastivěda Moravská. Dějiny Moravy II. Muzejní a vlastivědná společnost, Brno 1996.
- Vašek, Leoš: *Sochy dvou sv. řeholníků v Hrušovanech nad Jevišovkou a jejich tvůrce Paul Oswald*. In: *Vlastivědný věstník moravský*, Roč. 67, č. 3. Brno 2015, s. 226–232.
- Ziehr, Wilhelm: *Kříž - Symbol, zobrazování, význam*. Karmelitánské nakladatelství, Praha 1997.
- Zuber, Rudolf: *Osudy moravské církve v 18. století (II)*. Matice cyrilometodějská, Olomouc 2003.

Internetové zdroje:

- Der Südmährer: Zeitschrift für die Heimatkreise [online]. [2017-01-01].
Dostupné z: http://www.suedmaehren.eu/wp-content/uploads/2015/08/suedm_2014_03.pdf
- Drobná sakrální architektura, Brno-Slatina [online]. [2016-12-09]. Dostupné z:
<http://vilemwalter.cz/dsa/>
- Figier, I.: Ještě k pracím kamenických mistrů Majerů z Nové Vsi. OKNO, oslavanský zpravodaj, 1995 [online]. [2017-02-02]. Dostupné z: <http://www.oslavany-mesto.cz>
- Historie a současnost, Babice u Rosic [online]. [cit. 2016-12-09]. Dostupné z:
www.mikroregionkahan.cz

Hrabědice, kříž na hřbitově se dočká výměny, 2009 [online]. [2016-12-09]. Dostupné z: www.znojemskydenik.cz

Litanie ke sv. Janu Nepomuckému [online]. [2017-01-01]. Dostupné z: <https://www.rkfp.cz/images/2016-litanie-k-sv-janu-nepomuckemu.pdf>

Národní muzeum - Historické muzeum, etnografická sbírka, Truhla [online]. [2017-02-02]. Dostupné z: <http://www.esbirky.cz>

Nová Ves u Oslavan, kamenný kříž, kat. č. 1000146112 [online]. [2017-02-02]. Dostupné z: www.pamatkovykatalog.cz

O obci [online]. [2017-02-01]. Dostupné z: <http://www.obec-krovi.cz>

Pagalův kříž [online]. 2016 [cit. 2016-12-15]. <http://vt-jevisovice.unas.cz/web/index.php?p=67>

Památky [online]. [2017-01-27]. Dostupné z: www.malesovice.cz

Památky [online]. [2017-02-02]. Dostupné z: www.tetcice.cz

Památky obce [online]. [2017-01-02]. Dostupné z: www.strachotin.cz

Pamětihodnosti [online]. [2016-12-20]. Dostupné z: www.holasice.cz

Pamětihodnosti Pohořelic [online]. [2016-01-12]. Dostupné z www.pohorelice.cz

První vojenské mapování [online]. [2017-02-02]. Dostupné z: <http://oldmaps.geolab.cz/>

Seznam křížů v Rouchovanech [online]. [2016-02-02]. Dostupné z: www.wikipedia.cz

Seznam objektů [online]. [2017-02-02]. Dostupné z www.baroknikrajinou.cz

Soupis památek, Dukovany [online]. [cit. 2016-12-20]. Dostupné z: <http://www.souispamatek.com>

Široký, J.: Mlýn v Hrubšicích. Zrcadlo [online]. 2016 [cit. 2016-11-15]. Dostupné z: www.noviny.zrcadlo.info

Troubsko od A po Zet, Drobná sakrální architektura v Troubsku - část 1 [online]. [2017-02-02]. www.troubaz.unas.cz

Zásady popisu středověkých a novověkých epigrafických památek [online]. [2016-06-02]. Dostupné z: www.is.muni.cz

Žlůva, I.: Ještě k práci kameníků a kamenických mistrů. Zrcadlo [online]. 2015 [cit. 2017-01-02]. Dostupné z: www.archiv.zrcadlo.info

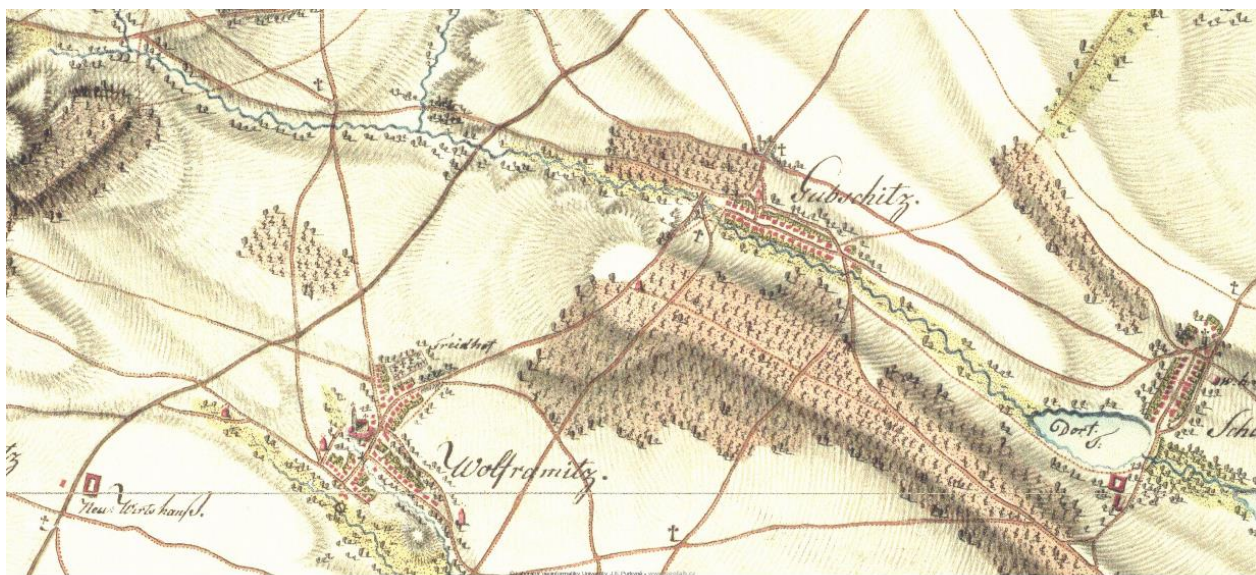
Seznam příloh

- Příloha č. 1: Ukázka „sakrální“ krajiny v době těsně před příchodem kamenných křížů.
- Příloha č. 2: Pohled na Ivančice, asi 1830.
- Příloha č. 3: Mapa regionu distribuce dílen.
- Příloha č. 4: Graf celkového vývoje počtu kamenných křížů v letech 1745–1865.
- Příloha č. 5–9: Kříže původem z jiných oblastí zasahující do našeho regionu.
- Příloha č. 10: Mědiryt zachycující krumlovský kamenolom, 20. léta 18. století.
- Příloha č. 11: Mapa křížů připisovaných krumlovským sochařům.
- Příloha č. 12: Podpis Jana Petra Sedlmayera na kvitanci při opravě farního kostela v Moravském Krumlově.
- Příloha č. 13: Rodokmen mužských příslušníků rodu Majerů, kteří se stali kameníky.
- Příloha č. 14: Dnešní podoba novoveského kamenolomu.
- Příloha č. 15: Mapa křížů novoveské dílny v době působení Antona Majera.
- Příloha č. 16: Mapa křížů novoveské dílny v době působení Františka Majera st.
- Příloha č. 17: Mapa křížů připisovaných Jakuba Majerovi.
- Příloha č. 18: Mapa křížů připisovaných Františku Majerovi ml.
- Příloha č. 19: Dřevěný kříž Jakuba Majera.
- Příloha č. 20: Rodokmen mužských příslušníků rodu Sacklů, kteří se stali kameníky.
- Příloha č. 21: Veduta Moravského Krumlova zachycující kříž a dům Johanna Sackla.
- Příloha č. 22: Mapa umělecké produkce připisované rodu Sacklů.
- Příloha č. 23: Mapa umělecké produkce připisované rodu Haselsteinů.
- Příloha č. 24: Graf zachycující oficiální status fundátora.
- Příloha č. 25: Graf zachycující základní typy fundátorů.
- Příloha č. 26: Účtenka ke kříži v Dukovanech podepsaná Antonem Majerem.
- Zvláštní příloha: Katalog veškerých popisovaných děl.

Seznam použitých zkratk

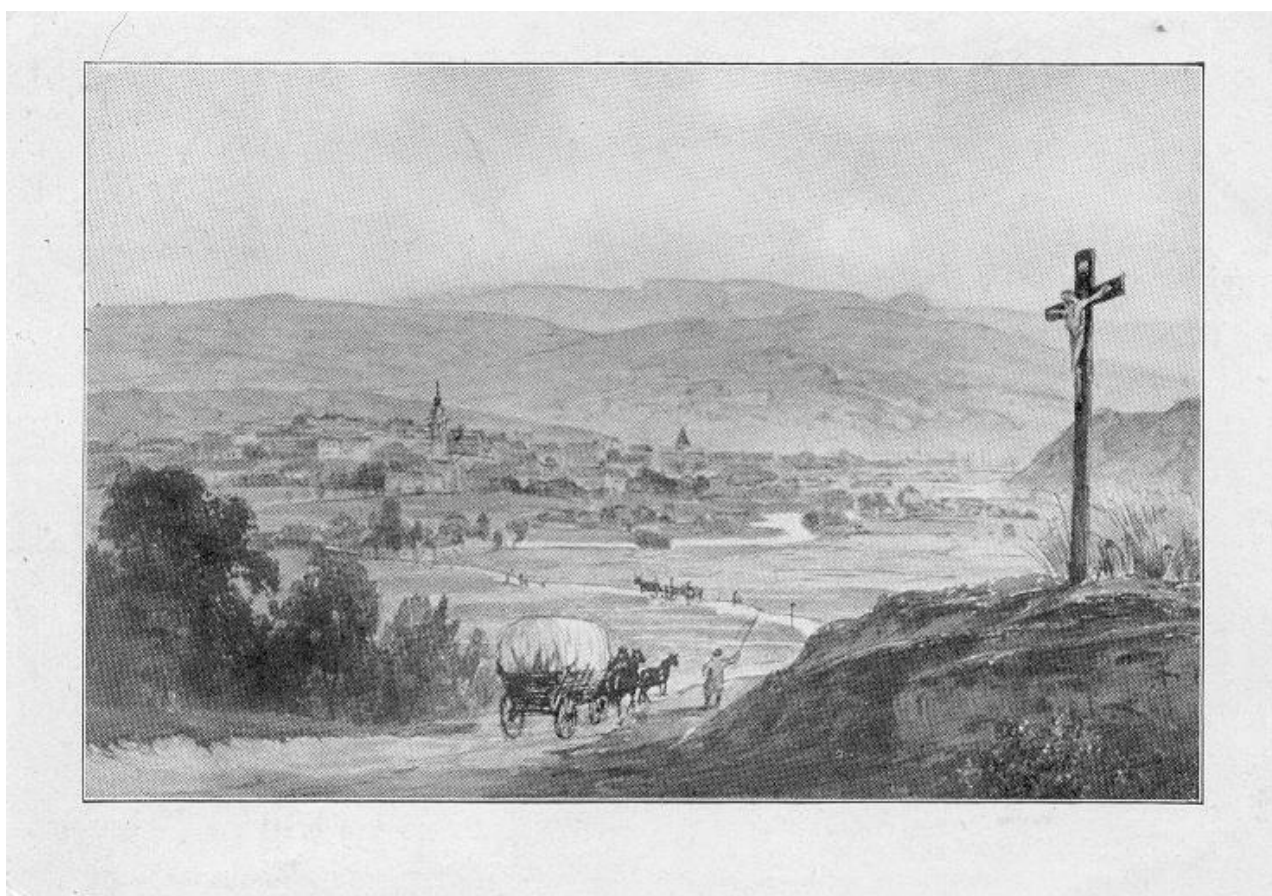
Cís. m.	Císařské měny
DABB	Diecézní archiv Biskupství brněnského
fol.	folio
inv. č.	inventární číslo
konv. m.	Konvenční měny
kr.	krejcar
MZA	Moravský Zemský Archiv v Brně
sign.	signatura
sn.	Odkaz na snímek matriky v actapublica.com
SOkA Znojmo	Statní Okresní Archiv ve Znojmě
ÚOP NPÚ v Brně	Územní odborové pracoviště Národního památkového ústavu v Brně
VVM	Vlastivědní věstník moravský
zl.	zlatý rýnský

Přílohy ke kapitole Kříž v krajině:

Příloha č. 1: Ukázka „sakrální“ krajiny v době těsně před příchodem kamenných křížů. V necelém katastru tří obcí jich nalezneme asi 10. První vojenské mapování, okolo roku 1770.

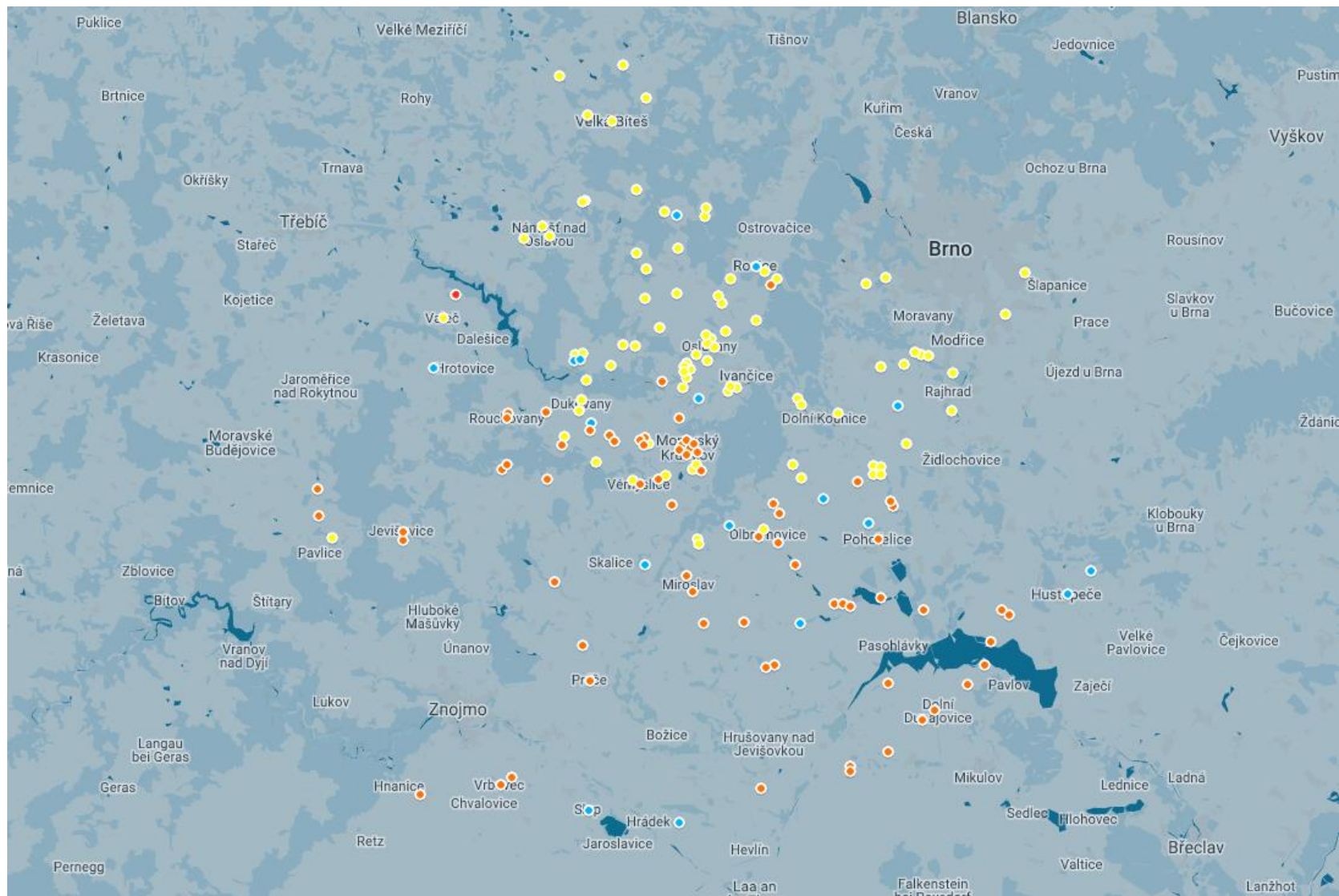
Zdroj: První vojenské mapování [online]. [2017-02-02]. Dostupné z : <http://oldmaps.geolab.cz/>

Příloha č. 2: Pohled na Ivančice, asi 1830. Do takovéto krajiny dřevěných křížů byly ty „naše“ vkládány.

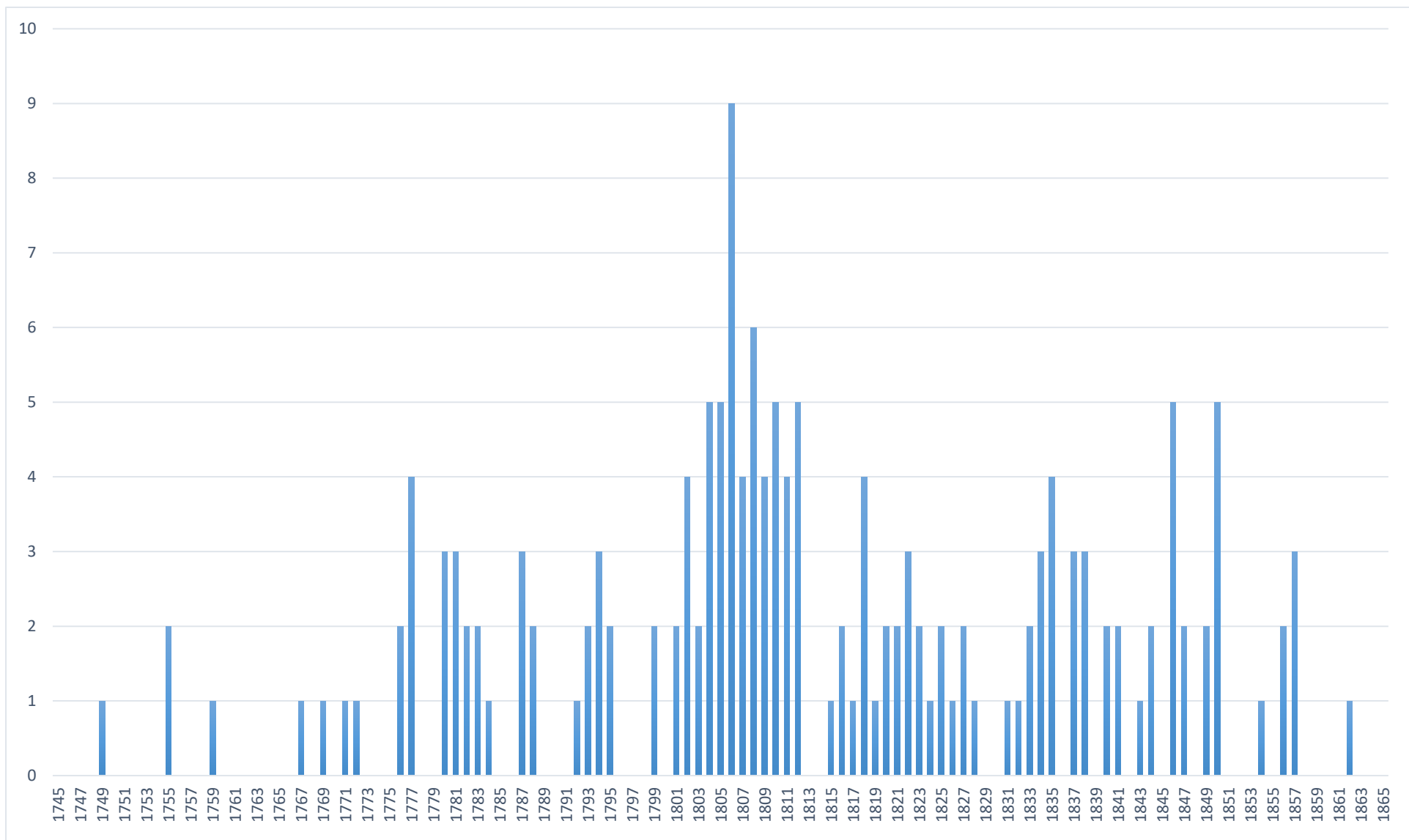
Zdroj: Poskytnul Jiří Široký

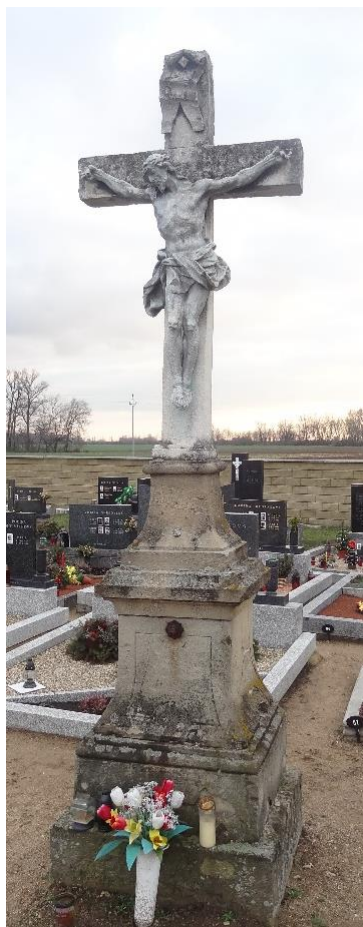

Příloha č. 3: Mapa regionu distribuce dílen. Legenda: žlutá – novoveská dílna, červená – krumlovská dílna, modrá – kříže krumlovských měšťanských sochařů.

Zdroj: Mapy Google [02-02-2017]. Dostupné z: <https://www.google.com/maps>

Príloha č. 4: Celkový vývoj počtu kamenných křížů v letech 1745–1865.

Příloha č. 5–9: Kříže zasahující do našeho regionu z jiných oblastí. Zleva: Němčičky u Brna, , asi 1800, import z Brněnska, pravděpodobně dílna Andrease Schweigla. Brno-Komárov, 1807, rovněž Brněnsko, „kameník tříbarevních křížů“. Dolenice, okolo 1840, tzv. kohoutí kříže typické v tomto období pro německý jazykový ostrov okolo Miroslavi. Krhov, nedatován, žulové kříže, import z Vysočiny. Oleksovice, 1819, vápencový kříž, patrně import z okolí Znojma či rakouských oblastí.

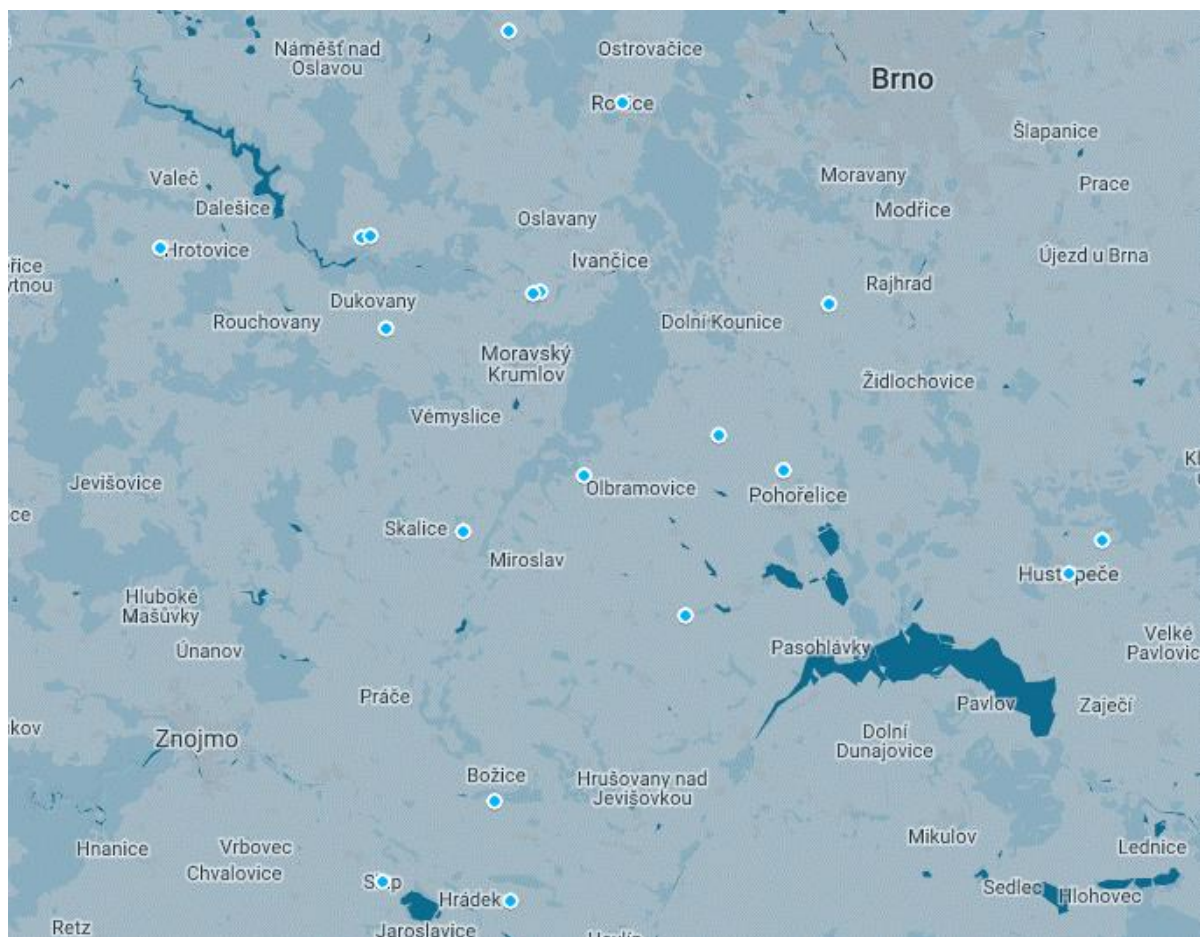
Zdroj: Foto vlastní z let 2013 až 2016

Přílohy ke kapitolám Tvůrci kamenných křížů

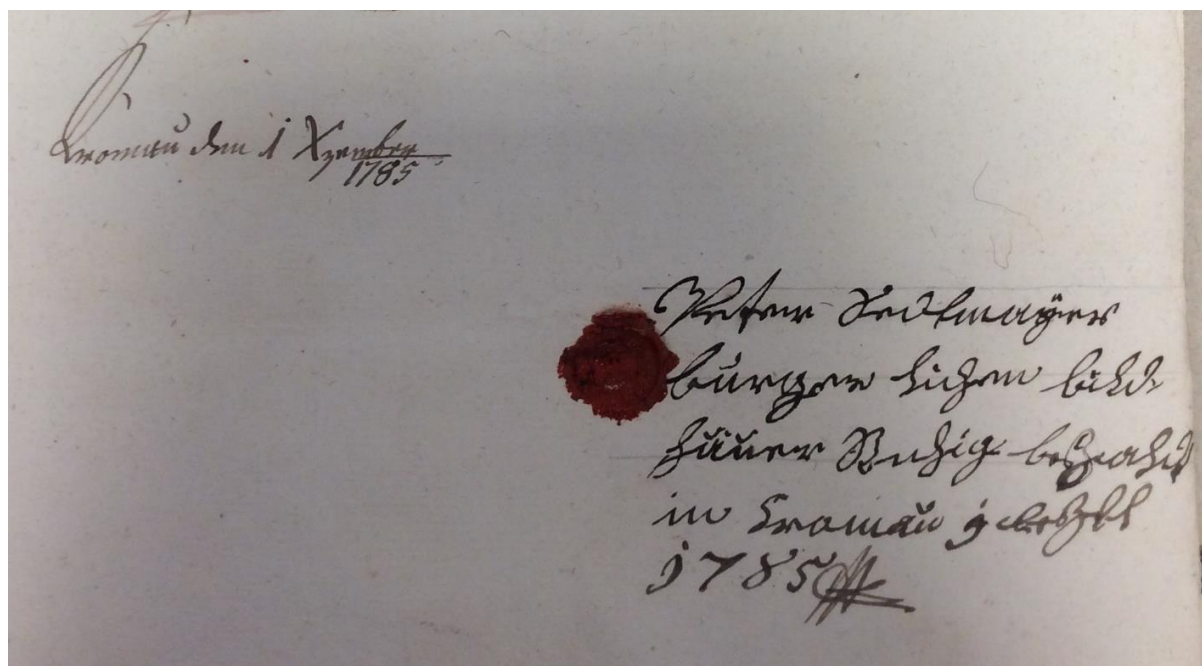
Příloha č. 10: Mědiryt „Der Steinbruch auf der Fürst Lichtensteinschen Herrschaft Krummául in Mähren“ pořizený ve 20. letech 18. století.
Zachycuje krumlovský kamenolom.

Zdroj: Schramova sbírka [online]. [2017-02-02]. Dostupné z: <http://mapy.mzk.cz>

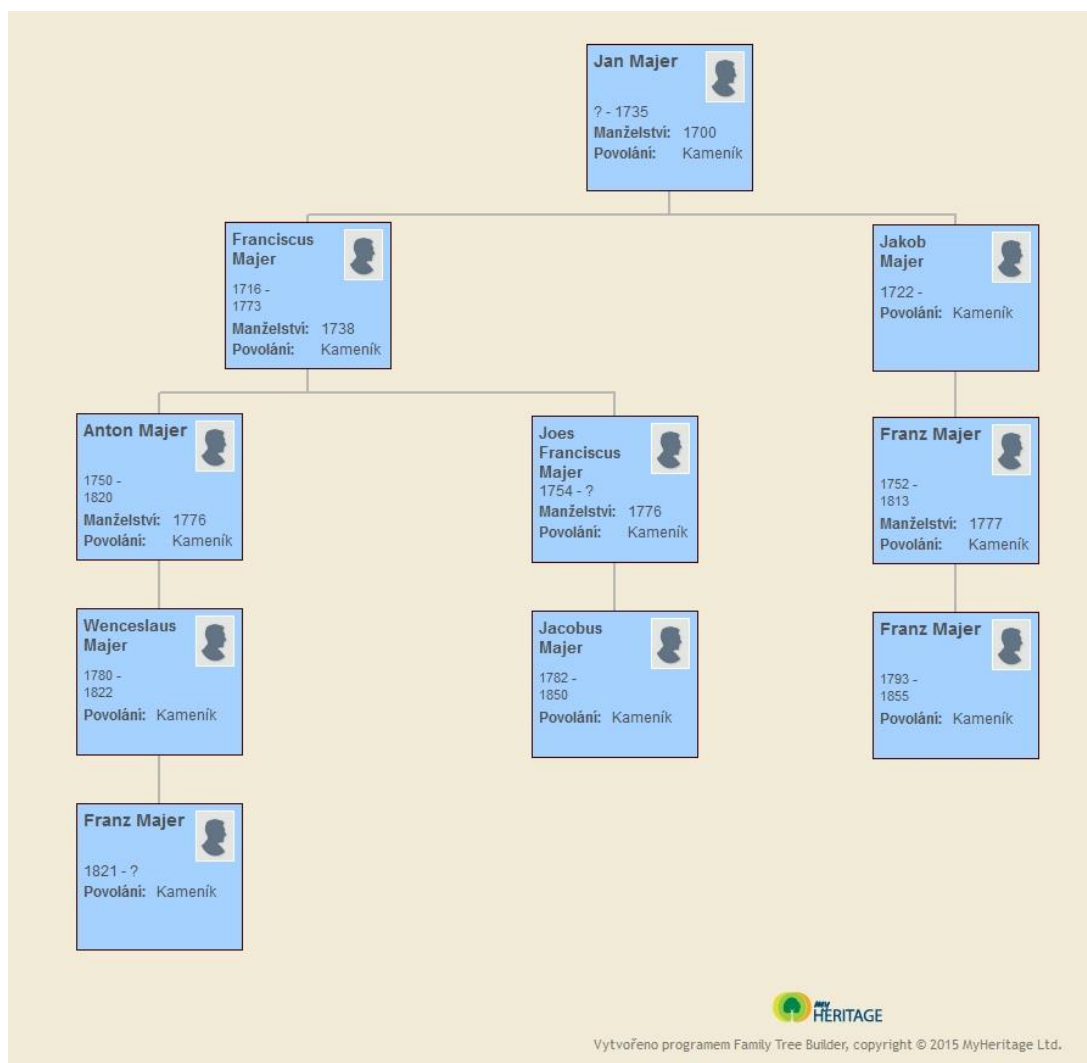
Příloha č. 11: Poloha křížů připisovaných krumlovským sochařům

Zdroj: Mapy Google [02-02-2017]. Dostupné z: <https://www.google.com/maps>

Příloha č. 12: Podpis Jana Petra Sedlmayera na kvitanci při opravě farního kostela v Moravském Krumlově

Zdroj: MZA, B 15, sign. 122, kart. 9

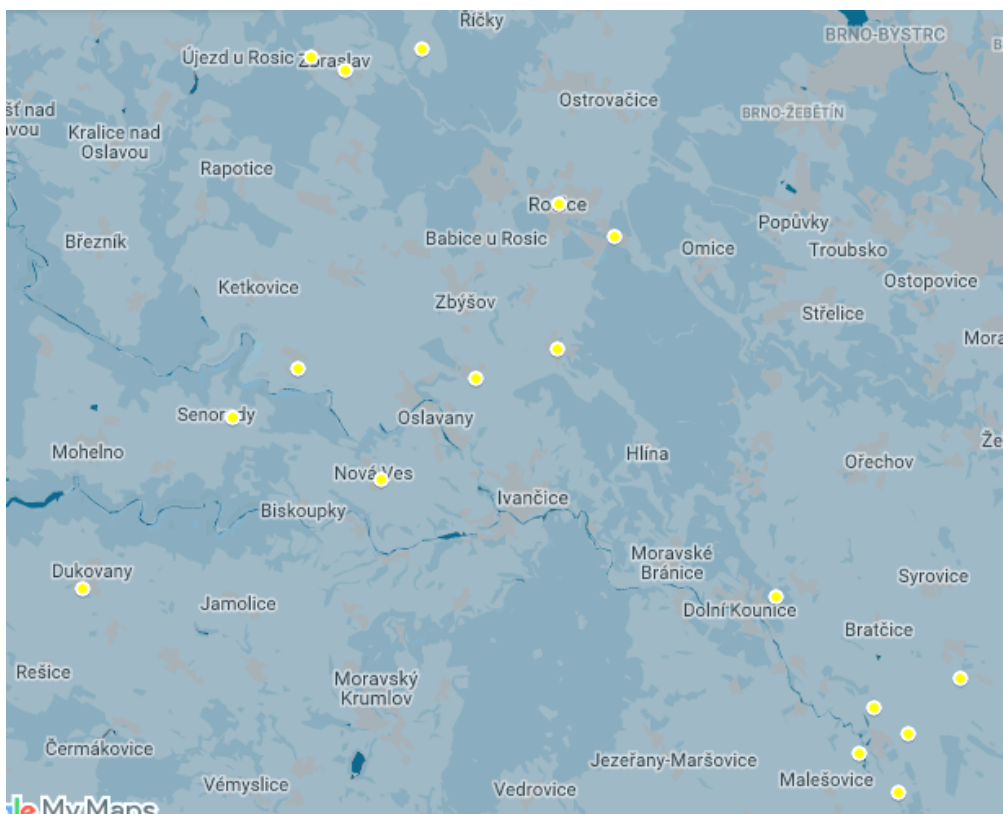
Příloha č. 13: Rodokmen mužských příslušníků rodu Majerů, kteří se stali kameníky. Jména jsou uváděna v podobě zaznamenané v matrice narození.

Zdroj: My heritage [02-02-2017]. Dostupné z: <https://www.myheritage.cz/>

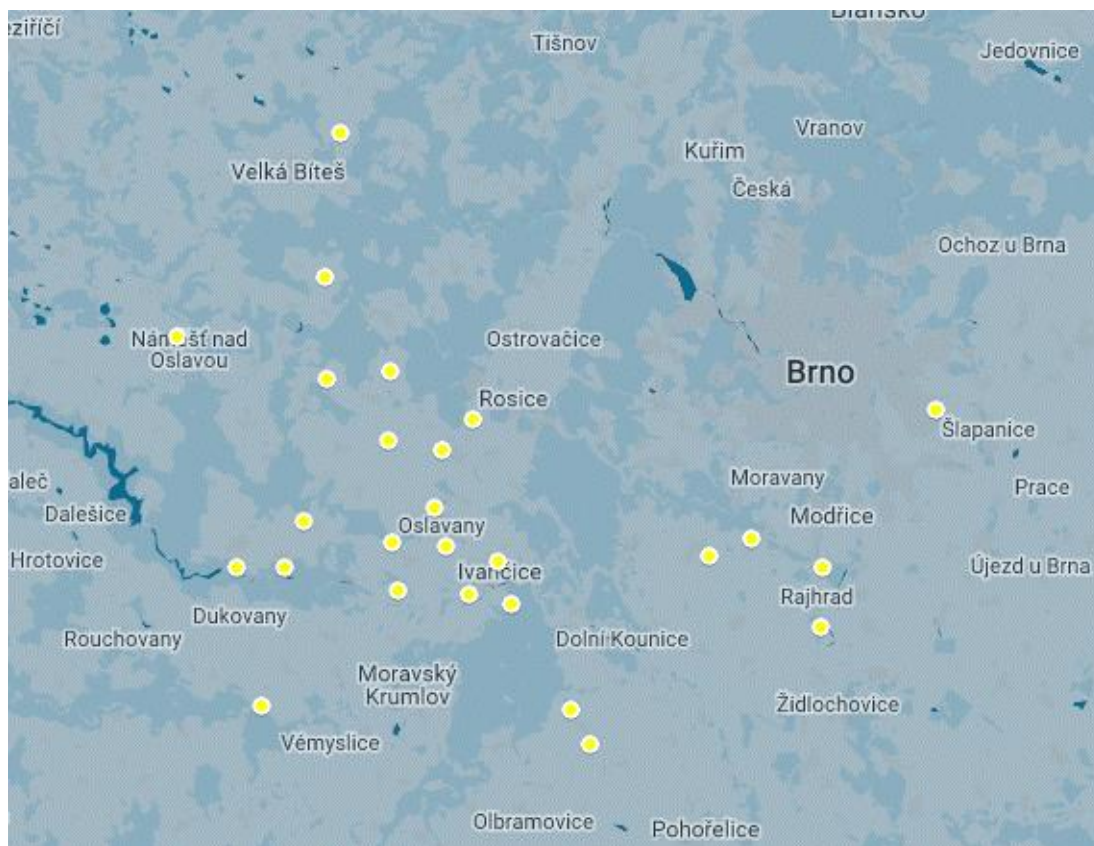

Příloha č. 14: Dnešní podoba novoveského kamenolomu.

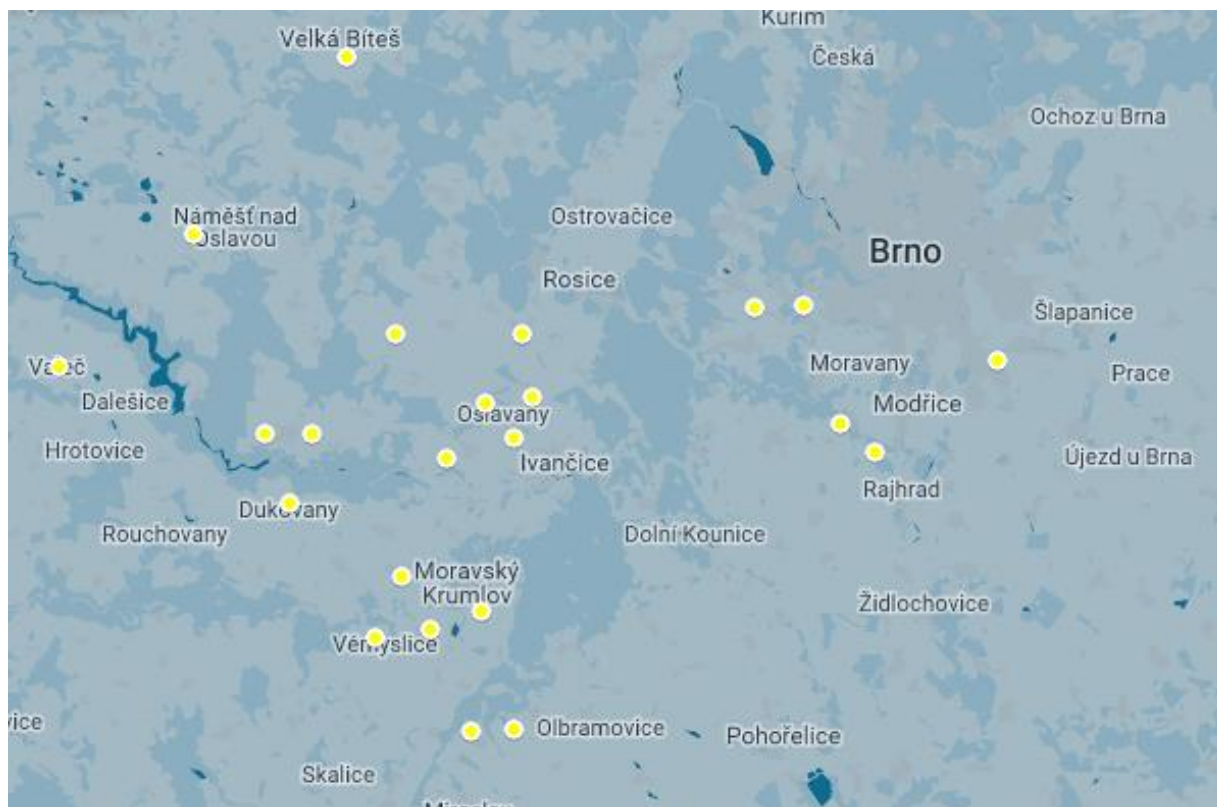
Zdroj: Foto vlastní, 2014

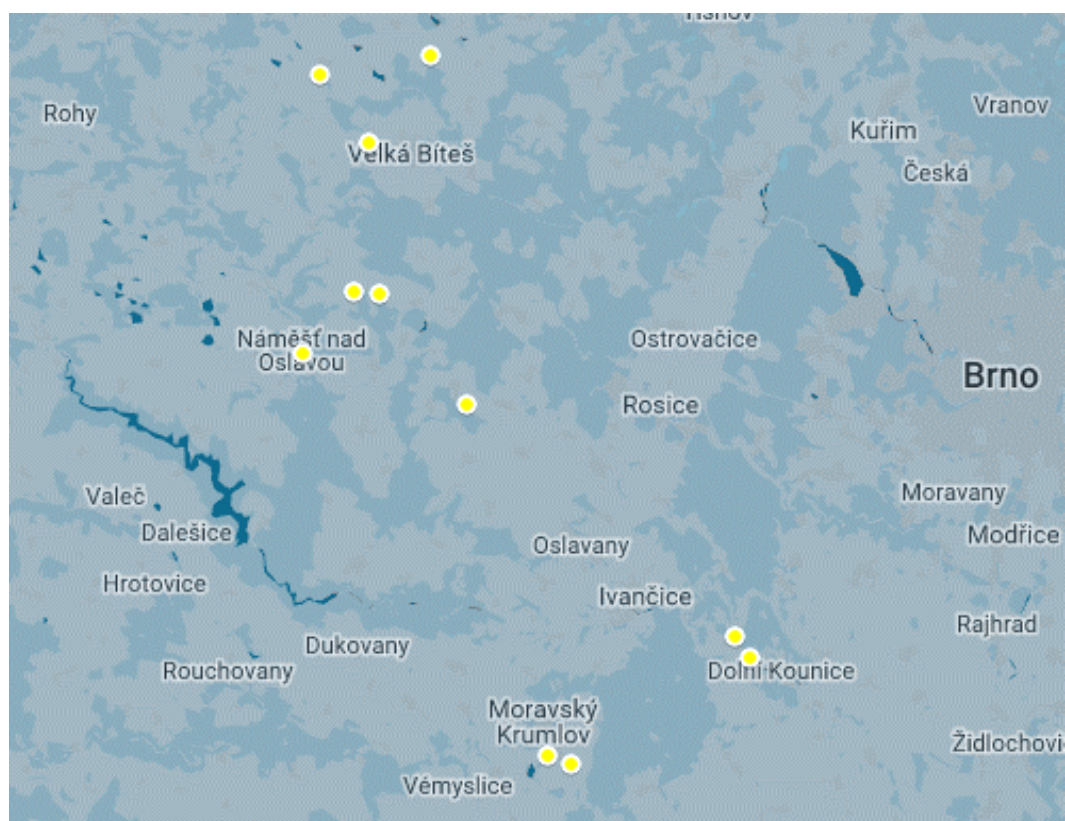
Příloha č. 15: Mapa křížů novoveské dílny v době působení Antona Majera.

Příloha č. 16: Mapa křížů novoveské dílny v době působení Františka Majera st.

Příloha č. 17: Mapa křížů připisovaných Jakubu Majerovi.

Příloha č. 18: Mapa křížů připisovaných Františku Majerovi ml.

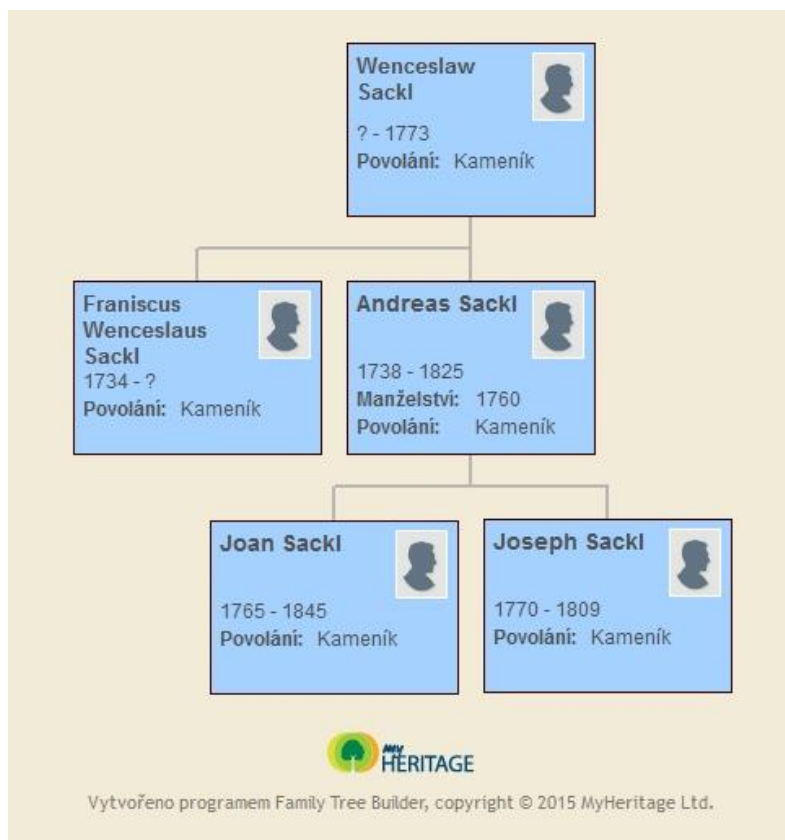
Zdroj příloh 15–18: Mapy Google [02-02-2017]. Dostupné z: <https://www.google.com/maps>

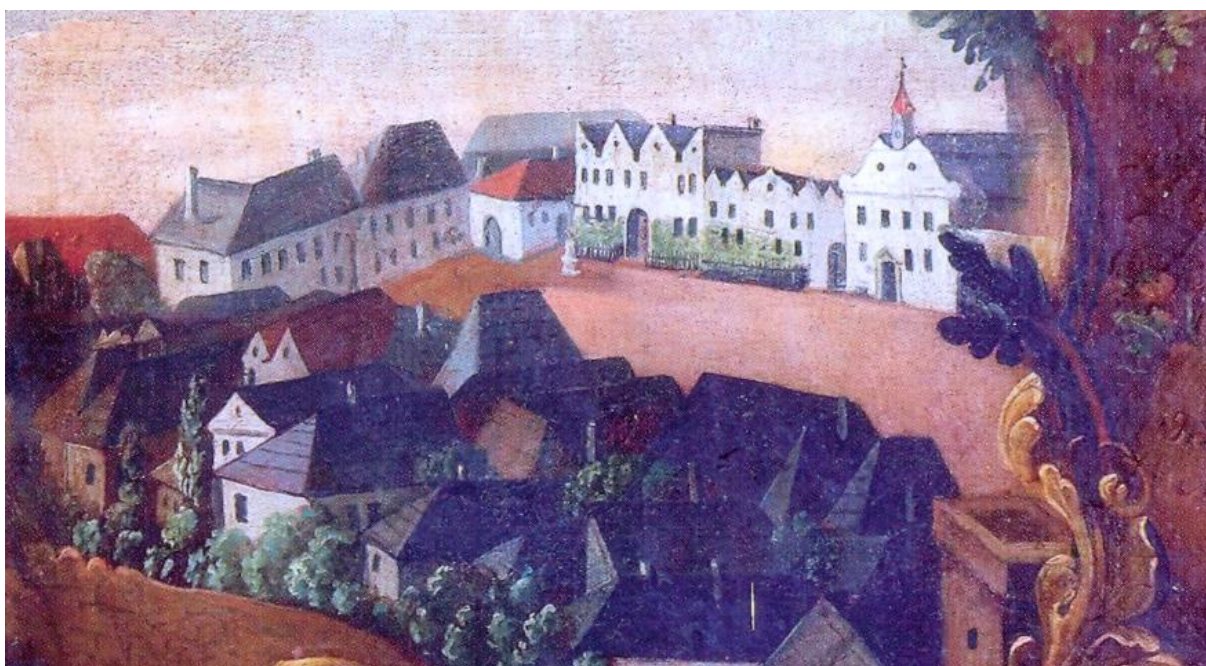
Příloha č. 19: Jeden z celkem pěti dřevěných křížů, které vyřezal Jakub Majer svým dcerám jako věno. Dochoval se v rodině ing. Karla Fikera.

Zdroj: Foto vlastní, 2014

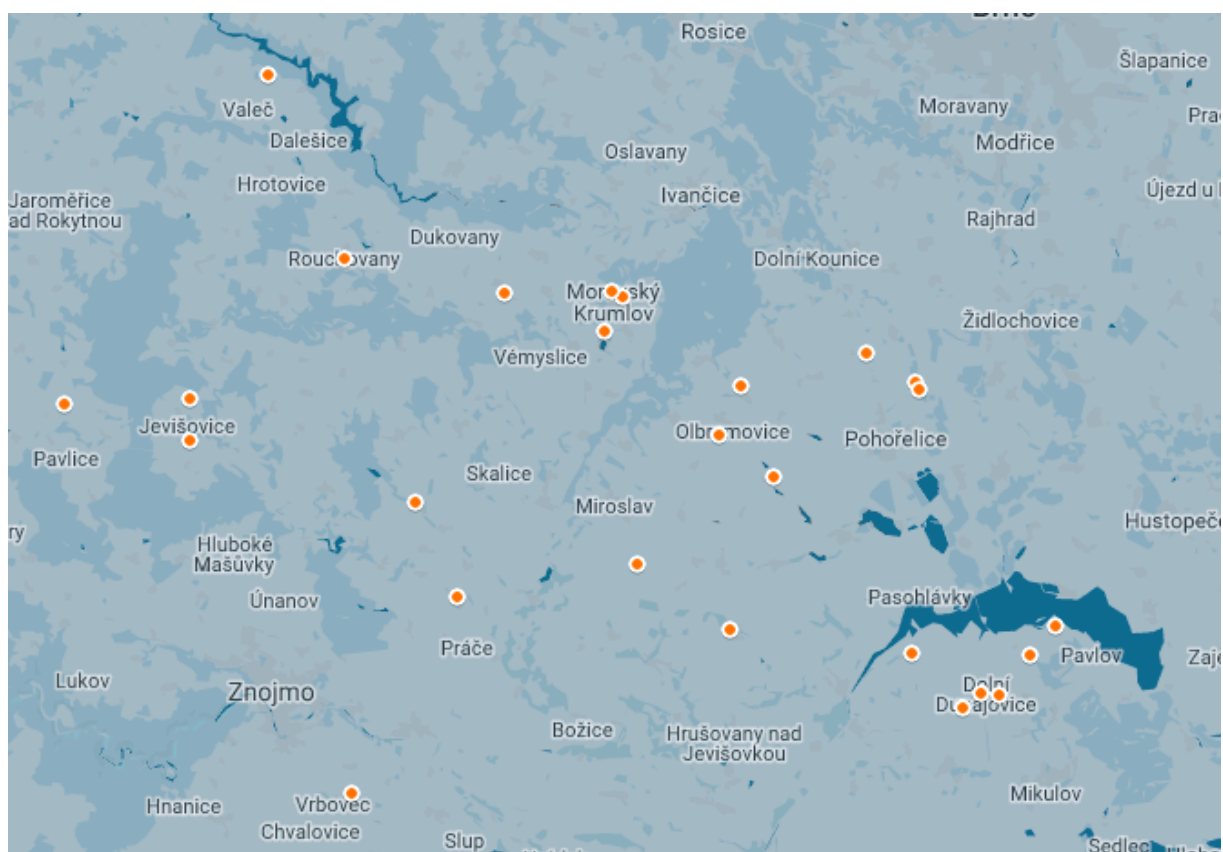
Príloha č. 20: Rodokmen mužských příslušníků rodu Sacklů, kteří se stali kameníky. Jména jsou uváděna v podobě zaznamenané v matrice narození.

Zdroj: My heritage [02-02-2017]. Dostupné z: <https://www.myheritage.cz/>

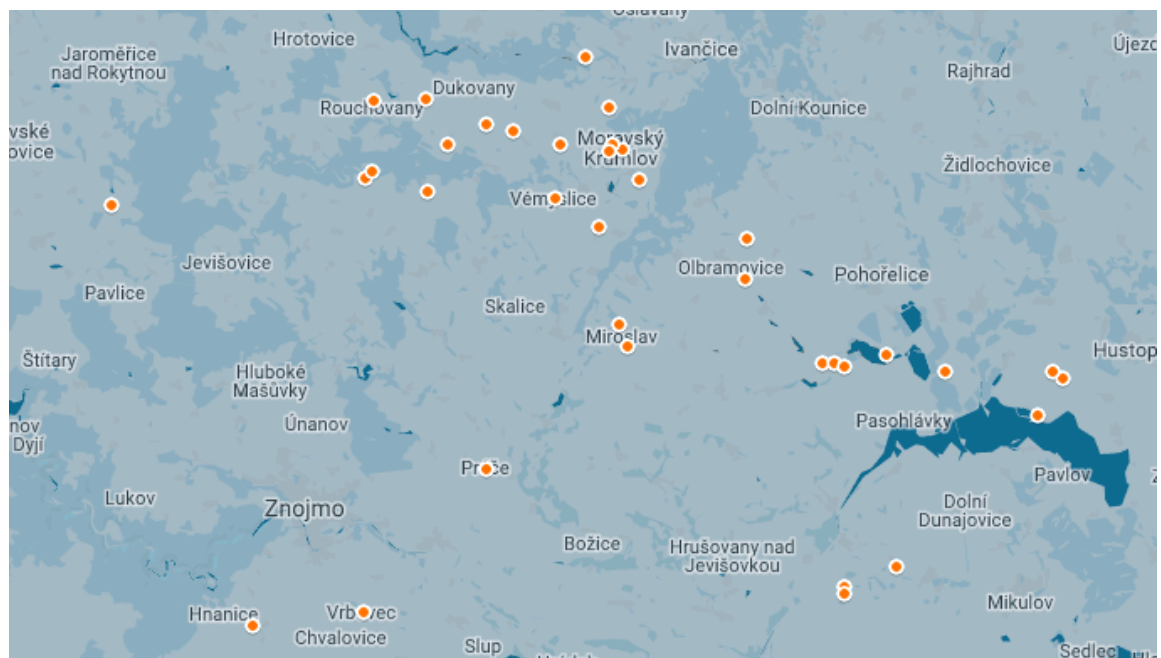

Príloha č. 21: Veduta města Moravského Krumlova pod obrazem sv. Floriána z roku 1827. Je na ní v původní podobě zachycen rohový dům, který obýval Johann Sackl a také kříž z roku 1799.

Zdroj: Fišer, Z. a kol.: Moravský Krumlov ve svých osudech.

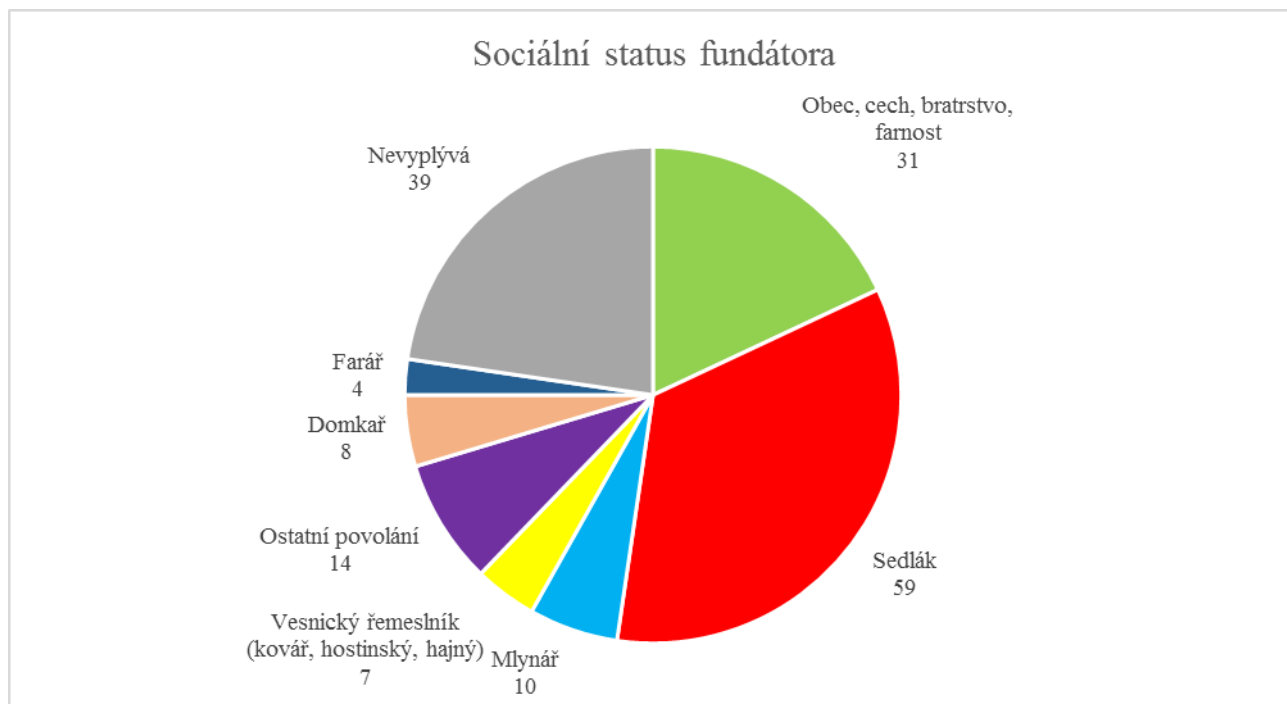
Příloha č. 22: Mapa umělecké produkce připisované rodu Sacklů

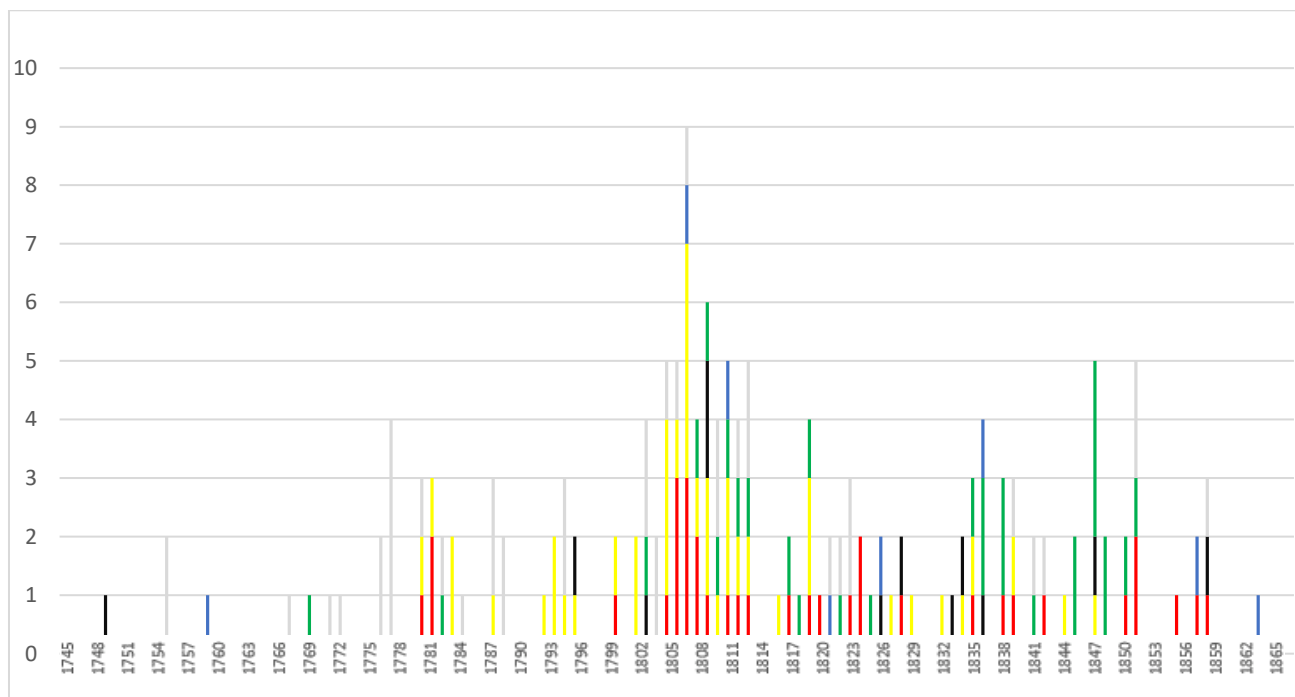
Příloha č. 23: Mapa umělecké produkce připisované rodu Haselsteinů

Zdroj příloh 22–23: Mapy Google [02-02-2017]. Dostupné z: <https://www.google.com/maps>

Přílohy ke kapitolám fundátoři:

Příloha č. 24: Graf zachycující sociální status fundátora. Manželské páry jsou počítány jako jeden fundátor.

Příloha č. 25: Graf zachycující základní typy fundátorů. Legenda: Černá: pozůstalost, žlutá: jediný člověk, červená: obec (také vícero různých rodin), zelená – manželský pár, modrá – úmrtí potomka, šedá – nevyplývá.

Ueberschlag.

Wider ein reus Wein mit hundertpfunden Stroh
hundertpfunden zehnerne Kanten.

Leichtes Gewicht mit hundertpfunden Stroh mit ein
hundert 11 Pfund geben, mit ein Drogen kann die Lohr.
na hundertpfund sein, mit ein bis hundert
Gulden hundertpfund hundertpfund mit ein
hundert pfund, hundertpfund Stroh mit ein
hundert pfund, ein hundertpfund mit ein
hundert pfund, ein hundertpfund hundertpfund

Arbeit. Ein hundertpfund hundertpfund ist
vollkommen richtig hundertpfund hundertpfund
mit ein hundertpfund hundertpfund hundertpfund
hundertpfund hundertpfund hundertpfund hundertpfund
hundertpfund hundertpfund hundertpfund hundertpfund

Ein hundertpfund hundertpfund hundertpfund

Antonin Magor
Magor zehnerne hundertpfund

Antonin Magor
Magor zehnerne hundertpfund

Ein hundertpfund hundertpfund hundertpfund hundertpfund
hundertpfund hundertpfund hundertpfund hundertpfund
hundertpfund hundertpfund hundertpfund hundertpfund

Antonin Magor
Magor zehnerne hundertpfund

Antonin Magor
Magor zehnerne hundertpfund

Příloha č. 26: Účtenka ke kříži v Dukovanech (kat. č. 26), podepsaná Antonem Majerem.

Zdroj: MZA, F 49, kart. 49.